

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ

І. В. Нємченко, В. В. Чепіженко

**ІСТОРІЯ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ДОБИ ПІЗНЬОГО
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

Частина ІІІ

Навчально-методичний посібник

ОДЕСА
ОНУ
2019

УДК 94(4-15)“15/16”(075.8)
Н508

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 5 від 13.12.2018 р.

Рецензенти:

І. С. Гребцова, доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Ю. А. Добролюбська, доктор філософських наук, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського;

Н. М. Крестовська, кандидат історичних наук, доктор юридичних наук, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Міжнародного гуманітарного університету.

Немченко І. В.

Н508 Історія країн Західної Європи доби пізнього середньовіччя. Частина III : Навчально-методичний посібник (для студентів факультету історії та філософії) / І. В. Немченко, В. В. Чепіженко. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. – 144 с.

ISBN 978-617-689-323-3

Навчально-методичний посібник «Історія країн Західної Європи доби пізнього середньовіччя. Частина III» присвячений історичному розвитку Італії, Іспанії та Нідерландів у XVI – першій половині XVII ст., а також міжнародній ситуації в Європі часів Тридцятирічної війни, що вивчаються в межах нормативного курсу «Історія пізнього середньовіччя». Посібник містить методичні матеріали та тексти джерел, призначені для засвоєння змісту лекцій, підготовки до практичних занять та самостійної роботи студентів.

Для студентів II курсу факультету історії та філософії, а також студентів старших курсів спеціалізації «Європейські студії».

УДК 94(4-15)“15/16”(075.8)

ISBN 978-617-689-323-3

© Немченко І. В., Чепіженко В. В., 2019

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	5
I. ІТАЛІЯ У XVI СТ.	8
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ з теми «Політичні ідеї Нікколо Мак'явеллі»	8
Тезаурус до теми	18
Тексти джерел	21
Нікколо Мак'явеллі. Роздуми щодо першої декади Тіта Лівія	21
Нікколо Мак'явеллі. Державець	28
Хронологічна таблиця	40
II. ІСПАНІЯ У XVI - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.	44
Лекція «ІСПАНІЯ У XVI - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.»	44
Тезаурус до теми	49
Хронологічна таблиця	53
III. КОНТРРЕФОРМАЦІЯ ТА КАТОЛИЦЬКА РЕФОРМА В XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.	56
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ	56
Тезаурус до теми	66
Тексти джерел	62
Кардинал Гаспаро Контаріні про владу папи	62
Народна релігійність в Італії XVI ст. та її переслідування інквізицією	64
Тридентський собор	68
Декрет 1562 р.	69
Постанова 1564 р. «Про заборону книжок»	70
Булла «QUO PRIMUM TEMPORE»	73
Орден єзуїтів	77
Ігнатій Лойола. Заповіт Прочанина	79
Співбесіда перших отців	96
Magna Charta (булла римського папи Павла III)	99

Духовні вправи святого Ігнатія Лойоли	103
Улюблена молитва Ігнатія Лойоли	109
Хронологічна таблиця	110
 IV. НІДЕРЛАНДИ У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. БОРотьБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ. РЕСПУБЛІКА З'ЄДНАНИХ ПРОВІНЦІЙ	112
Короткий зміст теми	112
Тезаурус до теми	112
Хронологічна таблиця	114
Питання для самоконтролю	122
 V. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.	123
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ з теми «Тридцятирічна війна та створення нової геополітичної карти Європи»	123
Тексти джерел	124
Валленштейн і його армія. Один з наказів Валленштейна. [26 грудня 1627 р.]	124
Розорення Німеччини під час Тридцятирічної війни (Список населених місць Германії, спалених і зруйнованих під час війни)	126
Звірства під час Тридцятирічної війни (З сучасного німецького опису)	129
Вестфальський мир. Мирний договір імператорсько-шведський, або Оснабрюкський [24 жовтня 1648 р.]	130
Мирний договір імператорсько-французький, або Мюнстерський	135
Хронологічна таблиця	137
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	141

ВСТУП

Видання, що пропонується, є останнім з трьох запланованих навчально-методичних посібників, які призначені надати студентам II курсу факультету історії та філософії методичну допомогу в засвоєнні історії пізнього середньовіччя – раннього нового часу країн Західної Європи, забезпечити їх необхідними матеріалами для підготовки до практичних занять та самостійної роботи.

Навчально-методичний посібник містить короткий конспект лекцій та розгорнуту тематику практичних занять, списки рекомендованої літератури та контрольні питання до окремих тем. Наведено тексти історичних джерел, які допоможуть краще засвоїти лекційний матеріал та стануть предметом аналізу на практичних заняттях. Серед джерел – офіційні документи, політичні та літературні твори XVI ст., листи, спогади тощо, які надано в академічних українських та російських перекладах. В окремих випадках джерелам передують невеликі уривки з наукових праць відповідного змісту чи довідкових видань, що полегшує оволодіння темою.

Згідно з програмою курсу історії пізнього середньовіччя, його **метою** є засвоєння студентами закономірностей та особливостей соціально-економічного, політичного та культурного розвитку країн Західної та Центральної Європи доби пізнього середньовіччя чи раннього модерного часу.

Завдання курсу – розглянути напрямки аграрного розвитку, еволюцію рентних відносин у XVI – першій половині XVII ст., простежити прояви капіталістичного укладу в економіці європейських країн; з'ясувати особливості форм політичної організації суспільства у XVI – першій половині XVII ст.; сформулювати уявлення про культуру та освіту в пізньосередньовічній Європі; розглянути ідейні течії ренесансного гуманізму, Реформації та Контрреформації, показати їх соціально-історичний зміст.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних **компетентностей**:

а) загальних: постійне підвищення наукового рівня, розвиток загальнонаукового мислення;

б) фахових загальних: фахові знання про взаємний зв'язок між окремими підрозділами історичної науки, спеціальними галузями історичної науки та спеціальними історичними дисциплінами; здатність проводити наукову оцінку інформації, отриману з історичних джерел та наукової літератури зі спеціальності; володіння знаннями про етапи суспільного розвитку та еволюцію політичного устрою, про основні тенденції соціально-економічного розвитку;

в) фахових спеціальних: мати знання про теорію та методологію історичної науки, закономірності розвитку світової і вітчизняної історії; здатність розуміти та використовувати фахові знання основних історичних процесів.

У результаті вивчення даного курсу студент повинен

знати: характерні риси економічних, суспільно-політичних та культурних інститутів Західної Європи, її політичну карту; особливості історичного розвитку країн Західної Європи наприкінці середньовіччя.

вміти: виявляти загальне та особливе у розвитку країн Західної Європи кінця XV – середини XVII ст.; працювати з історичними джерелами та спеціальною літературою з історії країн Західної Європи вказаного часу; мислити історично, виявляти причинно-наслідкові зв'язки.

У третьому з серії навчально-методичних видань до курсу «Історії пізнього середньовіччя» надано матеріали для вивчення історії Італії, Іспанії та Нідерландів в XVI – першій половині XVII ст., а також міжнародного становища в Європі часів Тридцятирічної війни. Наведені джерела корелюють з темами лекцій, семінарських занять та самостійної роботи, а саме: «Політичні ідеї Нікколо Мак'явеллі», «Іспанія у XVI – першій половині XVII ст.», «Контрреформація та католицька реформа в XVI – першій половині XVII ст.», «Нідерланди в XVI – першій половині XVII ст. Боротьба за незалежність. Республіка З'єднаних Провінцій», «Тридцятирічна війна та створення нової геополітичної карти Європи».

Посібник може знадобитися не тільки студентам, що вивчають історію середніх віків як нормативну дисципліну, але й студентам спеціалізації «Європейські студії», які вчаться на старших курсах факультету історії та філософії.

І. ІТАЛІЯ В XVI СТ.

Тема виноситься на практичне заняття, на якому студенти мають познайомитися з особливостями історичного розвитку Італії в XVI ст., зрозуміти проблеми економічного занепаду Італії, отримати навички орієнтуватися в політичній карті Італії. Окрема увага акцентується на політичному становищі Флоренції кінця XV – XVI ст. та, особливо, на політичних ідеях Нікколо Мак'явеллі, зокрема, його ідеалі створення національної італійської держави.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

з теми «Політичні ідеї Нікколо Мак'явеллі»

1. Політичне становище Італії кінця XV – початку XVI ст.
2. Життя та творчість Нікколо Мак'явеллі.
3. «Державець»:
 - а) поняття фортуни;
 - б) оцінка людської природи;
 - в) поняття доблесті (*virtu*);
 - г) особливості підходу Нікколо Мак'явеллі до політичних питань;
 - д) постать доблесного державця.
4. Мораль та політика.
5. «Парадокс» Мак'явеллі: республіканець чи прихильник одноосібного правління?
6. Суспільство та держава, поняття *stato*.
7. Ідея політичного об'єднання Італії.

Список рекомендованих джерел

1. Мак'явеллі Н. Державець // Мак'явеллі Н. Флорентійська хроніка. Державець / Пер. с італ. А. Перепаді. – Харків, 2007. – Режим доступу: chtyvo.org.ua/Machiavelli_Niccolo/Derzhavets.pdf
2. Макиавелли Н. Государь. Разные издания.

3. Макиавелли Н. Рассуждение на первую декаду Тита Ливия. Разные издания.

Список рекомендованої літератури

1. Баткин Л. М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. – М. : Наука, 1989. – 272 с.
2. Баткин Л. М. Итальянское Возрождение: проблемы и люди. – М. : РГГУ, 1995. – С. 345 – 363.
3. Виллари П. Макиавелли и его время. – СПб., 1914.
4. Каппони Н. Макиавелли/ пер. с англ. А. Л. Уткина. – М. : Вече, 2012. – 352 с.
5. Никколо Макиавелли: pro et contra. Личность и творчество Никколо Макиавелли в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология. – СПб. : Изд-во Русского Христианского гуманитарного института, 2002. – 695 с.
6. Перечитывая Макиавелли. Идеи и политическая практика через века и страны. Сборник статей/ Отв. ред. М. А. Юсим. – М. : ИВИ РАН, 2013. – 482 с.
7. Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки / пер. з англ. – К., 1997. – С. 304 – 322.
8. Скиннер К. Макиавелли. Очень краткое введение/ пер. с англ. – М. : Астрель, 2009. – 156 с.
9. Юсим М. А. Этика Макиавелли. – М. : Наука, 1990. – 158 с.

Індивідуальне завдання: заповнити контурну карту «Політична карта Італії XV – XVI ст.» та «Італійські війни 1494 – 1559 рр.»

В рамках роботи над темою планується відвідання Одеського музею західного та східного мистецтва: лекція “Образотворче мистецтво Високого Відродження”

В Італії дія нових системних сил у торгівлі та промисловості особливо руйнівно позначилася на старих інститутах влади, але й конструктивні сили в цій країні нарощувалися з запізненням, дуже загальмовані причинами, що впливали з тогочасної політичної

ситуації. Вільні міста Північної Італії, об які свого часу розбилися імперські плани Гогенштауфенів, стали політично-економічним анахронізмом і були нездатні перебудуватися в ситуації, що вимагала сконцентрованої влади, народної армії і більш широкої й енергійної зовнішньої політики. В добу Макіавеллі Італія була розділена між п'ятьма більшими державами: королівством Неаполь на півдні, Міланським герцогством на північному заході, Венеційською аристократичною республікою на північному сході, Флорентійською республікою та Папською державою в центрі країни. Падіння Флорентійської республіки в 1512 році (що спричинилося до тимчасової бездіяльності Макіавеллі, а отже, і до появи його політичних трактатів), показало, яка доля чекає на форму правління, нездатну зжитися з політичними силами свого часу. Тенденція до зосередження влади виявилася також у відновленні Папської держави після її занепаду в добу церковного розколу, чи схизми. Попри те, що папи у час Макіавеллі були переважно негідниками та марнотратами, вони зуміли сконсолідувати і зміцнити свою державу. Те, що папа став просто одним з італійських правителів, було, мабуть, найвагомішим з усього, що змінилося в європейській політиці. Давні претензії на становище верховного судді в чварах християнського світу звелися до більш прагматичних, більш світських прагнень — зберегти суверенітет Центральної Італії.

Однак консолідація, дарма що почалася, дійти свого завершення не могла, а це, на думку Макіавеллі, сковувало політичний розвиток країни. Вочевидь, жодна з політичних сил Італії не була здатна об'єднати цілий півострів. Італійці сповна відчували на собі, що таке гніт конаючої тиранії (при мінімумі її переваг), а чвари між тиранами довели до того, що земля їхня стала здобиччю французів, іспанців та німців. Відповідальність за такий стан справ Макіавеллі покладав, зокрема, на церкву. Надто слабкий, щоб самому об'єднати Італію, папа, однак, мав достатньо сили, щоб не дати зробити це іншим; водночас, завдяки своїм міжнародним зв'язкам саме він вів перед у підступній політиці, що заохочувала чужоземну інтервенцію. Ось

звідки той тон гіркої іронії, з яким Макіавеллі так часто виступав проти церкви.

Італійське суспільство і політика – такі, якими їх бачив Макіавеллі і якими вони бачаться більшості сучасних істориків, – були особливо показові щодо занепаду державного і суспільного устрою. Хоча італійське суспільство володіло блискучим інтелектуально-мистецьким потенціалом, хоча з-поміж усіх європейських суспільств воно найменше залежало від властей і було сповнене духом холодного раціоналізму й практицизму, якими керувалося в своїх стосунках зі світом, все ж політична корупція й моральна деградація у ньому процвітали. Старі громадські інститути вже не існували; від середньовічних ідей соборної церкви та всесвітньої імперії, які ще в часи Данте могли надихнути на благородні починання, не лишилося й згадки. Жорстокість, убивство стали нормою в системі державного правління; чесність і вірність – інфантильними пережитками, що випали навіть із словесного обігу освіченої людини; сила і спритність вважались ключами до успіху; про розпусту й гульняйство вже й казати нічого, а грубий, відвертий егоїзм мав одне виправдання – власний тріумф. Це був час, слушно названий «віком шельм і пройдисвітів», і суспільство, мовби навмисне створене як ілюстрація до Арістотелевої сентенції: «Людина без закону та справедливості – найгірша з тварин». Макіавеллі, отже, в певному сенсі є речником «людини поза законом» і суспільства, в якому індивід, полишений сам на себе, керується лише тими мотивами й інтересами, які диктує йому власний егоїзм...

Найзначнішими політичними працями Макіавеллі були «Державець» та «Роздуми з приводу перших десяти книг Тіта Лівія» – обидві розпочаті і в основному закінчені 1513 року. Трактатування проблем управління в обох творах значно різняться між собою; деякі автори, повторюючи думку Руссо, вважали, що вони навіть суперечать один одному. Хоча навряд чи це так, – особливо коли взяти до уваги обставини, за яких писався «Державець»; та все ж дуже шкода, що більшість читачів познайомилася з Макіавеллі саме через «Державця». В обох книгах висвітлюються різні аспекти одного й того ж питання –

про причини підйому й занепаду держав і про способи, якими державні діячі можуть зміцнити свої держави. Предметом розгляду в «Державці» є монархія, або самодержавство; у «Роздумах» – розширення Римської республіки, що узгоджується із двоякою класифікацією держав на початку «Державця». «Державець» – це добірка поглядів, укладена з певною конкретною метою; поява цієї добірки була зумовлена бажанням автора одержати посаду в домі Медічі, однак самі погляди не були зумовлені цим бажанням. Як сказав Вілларі, кожен, хто читав «Роздуми», міг би, знаючи про конкретну мету автора, передбачити майже все, що написано у «Державці». Обидві книги рівною мірою відбивають те, чим прославився Макіавеллі, а саме: індиферентність у виборі засобів для досягнення політичних цілей та переконання, що в основі влади лежить сила і спритність. Чого у «Державці» немає – це щирої прихильності його автора до народного самоврядування, прикладом якого була Римська республіка, але яке, він вважав, було в Італії річчю наразі нездійсненою.

Політичні праці Макіавеллі відносяться не так до політичної науки, як до розряду дипломатичної літератури, що її в той час чимало понаписували його земляки. Ніколи ще в дипломатичні ігри не гралися з таким запалом, як у стосунках італійських держав макіавелівської доби. Ніколи ще зміни ходів у переговорах не важили так багато, як серед цих правителів-пройдисвітів, що для них і спритна гра, і найгрубіша сила були однаково добрими запоруками успіху...

Мета політики — утримання і зміцнення політичної влади як такої, і успішність політики в цьому напрямку є для Макіавеллі єдиним критерієм її оцінки. Йому здебільшого байдуже, є даний політичний вибір жорстоким, зрадливим, незаконним чи навпаки, хоча він чудово усвідомлює, що характер цього вибору може вплинути на його результат. Він часто розмірковує над перевагами аморальності, яка, при вмілому використанні, допомагає тому чи іншому правителеві досягнути мети; саме такого типу міркуванням в основному й завдячує Макіавеллі своєю негативною репутацією. Однак у більшості випадків він є не стільки аморальним, як позаморальним, – просто Макіавеллі

абстрагує політику від усяких інших підходів і трактувань, пишучи про неї так, наче вона є самоціллю.

[Тим не менш] питання впливу моралі і релігії, сповідуваних світовим загалом, на соціальне і політичне життя не було Макіавеллі чужим. Так, він санкціонував використання аморальних засобів для досягнення правителем своїх цілей, але він ніколи не сумнівався, що морально розкладене суспільство не може мати доброї системи управління. Повний захоплення перед високими громадянськими чеснотами стародавніх римлян і сучасних йому швейцарців, Макіавеллі вважав, що чесноти ці виплекані і є наслідком дотримання чистоти роду, незалежності і здорових навиків у приватному житті, простоти й скромності в поведінці та відданості й надійності у виконанні громадських обов'язків. Але це ще не означає, що правитель повинен сповідувати релігію своїх підданих чи виявляти ті ж самі чесноти. Про те, що в політиці діють і менш вагомі, малопомітні сили, Макіавеллі чудово знав, все ж вони були для нього тільки силами. Мораль є такою ж зброєю для армії, як і рушниця, а мудрий правитель дбатиме про те, щоб і одне, й друге було якнайвищої якості. Макіавеллі пропонує ідеальний варіант моралі подвійного зразка – для правителя і для окремого громадянина. Про правителя судять по тому, наскільки успішно він тримає в руках і зміцнює свою владу; про громадянина – по тому, наскільки його поведінка сприяє здоров'ю соціальної групи. Правитель, оскільки він перебуває поза групою чи принаймні в дуже специфічному стосунку до неї, стоїть вище від принципів моралі, які в цій групі насаджуються...

Своїх політичних ідей Макіавеллі не розвинув у систему, викладаючи їх у формі зауважень до конкретних ситуацій. Однак нерідко за ними — а чи в них самих — проглядається певна світоглядна послідовність, що її можна було б розвинути в політичну теорію, — так, по суті, й сталося після його смерті...

Майже за всім, що сказано Макіавеллі про політичний вибір, лежить припущення, що людина за своєю природою самолюбна і що ефективні стимули, на які повинен розраховувати державний діяч, — це стимули егоїстичні, як-от прагнення до безпеки у мас і прагнення

до влади у їхніх правителів. Інститут правління ґрунтується на слабкості, недостатності індивіда, не здатного захистити себе від агресивності інших індивідів без підтримки державної влади. Тим більше, що агресивність і пожадливість глибоко закорінені в людській натурі: люди прагнуть утримати те, що здобули, а здобути ще більше. Якоїсь розумної межі людське прагнення до влади і власності не знає, тоді як і влада, і власність практично завжди обмежені сукупністю природи. Відповідно, люди постійно живуть в умовах боротьби і змагань, а це загрожує розгулом анархії, якщо її не стримувати силою, на яку опирається закон; у той же час влада правителя і будується на цій-таки постійній загрозі анархії і на тому, що убезпечити від неї може тільки влада сильна. Макіавеллі весь час приймає цю концепцію влади як самозрозумілу, так ні разу й не спробувавши розвинути її у загальнопсихологічну теорію поведінки. Зате часто зазначає, що люди загалом злі від природи і що політику свою розумний правитель будуватиме, виходячи саме з цього. Зокрема, наполягає він, орієнтоване на успіх державне правління має забезпечити насамперед захист власності і життя, оскільки збереження власності й життя – найуніверсальніша людська потреба. Звідси його цинічне застереження, що людина швидше пробачить убивство батька, аніж позбавлення її батьківського майна. Обачний правитель може вбити, але не сплюндрувати.

Проте Макіавеллі не стільки тривожить зло чи егоїзм як рушійна сила людської природи, скільки засилля зла й егоїзму в Італії як симптом соціального занепаду. Італія для нього є прикладом zdeґрадованого суспільства – без того бодай хоч трохи урівноважуючого впливу монархічного правління, що його має Франція й Іспанія...

Завдання Італії – заснувати державу в деморалізованому суспільстві, і Макіавеллі був упевнений, що за таких умов жодна влада не буде ефективною – жодна, крім абсолютної монархії. Тепер зрозуміло, чому він, при всьому своєму захопленні Римською республікою, був одночасно прихильником деспотизму...

Ще один загальний принцип, що його неодноразово постулює Макіавеллі, – це першоважливість для суспільства ролі законодавця. Перспективна держава має бути заснована однією людиною, а закони і тип правління, створені засновником, формують національний характер його народу. Індивідуальна і суспільна мораль виростає на ґрунті закону, а коли суспільство деморалізоване, воно не може самовідновитися і повинно стати під руку єдиного законодавця, здатного навернуті його до колишніх, сформованих ще першозасновником, здорових засад...

Макіавелівський державець – бездоганне втілення гострого розуму й самовладання, однаково здатних робити капітал і на чеснотах, і на вадах, – був чимось трохи більшим, аніж ідеалізований образ італійського тирана XVI ст. Це – правдивий, хай і дещо гіперболізований образ того різновиду людей, яких вік деспотів кинув на передній край політичного життя. Хоча найяскравіші зразки траплялися саме в Італії, але і Фердинанд Іспанський, і Людовік XI Французький, і Генріх VIII Англійський належали до цього ж типу. Немає сумніву, що Макіавеллі палко вітав такий тип діяльного, хай і безсовісного, правителя, водночас з глибокою недовірою ставлячись до напівзаходів у політиці, що, як він небезпідставно вважав, частіше були свідченням слабкості, а не совісті.

Усе, що Макіавеллі писав про абсолютну монархію, ніяк не пов'язується з його вочевидь щирим схиланням перед свободолубною і самоврядною Римською республікою. Утвердження держави, на відміну від її заснування, залежить від досконалості її законів, оскільки саме закон є джерелом усіх громадянських чеснот. Навіть у монархічній державі найпершою умовою стабільного правління є та, що воно повинне регулюватися законом... Попри відомий цинізм політичних суджень Макіавеллі не можна не бачити, як високо ставив він ліберальне, законне правління...

Висловлюючись на користь народного самоврядування (де це можливо) і монархічного правління (де це необхідно), Макіавеллі різко негативно висловлювався про аристократію і знать. Він, як жоден з мислителів його часу, бачив, що інтереси знаті прямо протилежні

інтересам як монархії, так і середнього класу, і що для нормалізації управління державою їх треба всіляко обмежувати, а то й ліквідовувати. Ці «джентльмени», що б'ють байдики, живучи на проценти з власних маєтків, «скрізь і всюди є ворогами будь-якої форми громадянського правління».

...Не менш вороже, ніж до знаті, ставився Макіавеллі й до найманців. Саме тут бачив він одну із серйозних причин беззаконня в Італії – у бандах найманих головорізів, готових битися за будь-кого, хто більше заплатить, завжди віроломних і часто небезпечніших для свого наймача, аніж для його ворогів. Такі професійні солдати майже повністю витіснили колишнє громадянське ополчення вільних міст і, будучи пострахом для Італії, довели водночас повну неспроможність супроти краще організованих і вірогідданих французьких військ. Макіавеллі ясно бачив перевагу, яку здобула Франція завдяки націоналізації своєї армії, тому й твердив постійно одне: перша державна потреба – це вишколити й спорядити армію з громадян своєї держави. А з власних спостережень він знав, що і наймані солдати, і чужоземні союзники є погибеллю для залежного від них правителя: вони спустошують його скарбницю і майже неминуче зрадять у скрутну хвилину. Отож військове мистецтво – найперша турбота правителя, умова успіху в усіх його починаннях. Він насамперед повинен покласти собі за мету створення потужної військової сили з власних громадян – добре споряджених, дисциплінованих і відданих його інтересам як вірогідданці. Макіавеллі був не проти, щоб усі фізично здорові громадяни у віці від сімнадцяти до сорока років проходили військову підготовку. З такою силою за плечима правитель може утримувати владу і розширювати межі держави; без такої сили він стає жертвою як чвар всередині країни, так і посягань сусідніх державців.

І віра Макіавеллі у громадянську армію, і ненависть його до знаті виростили з одного почуття, яке дещо пом'якшувало цинізм його політичних висновків. Це – почуття національного патріотизму і бажання об'єднати Італію, вберегти її від внутрішніх руйнівників і чужоземних загарбників. Він був винятково щирим, коли твердив, що

обов'язок перед власною країною переважає всі інші обов'язки і будь-які докори сумління. Ось яке почуття спонукало його до ідеалізації абсолютної й безоглядної влади, як це видно із завершального – і вельми красномовного – розділу «Державця». Макіавеллі мав надію, що десь поміж італійських тиранів, можливо, й у домі Медічі, знайдеться правитель, достатньо далекоглядний, щоб збагнути необхідність об'єднання Італії, і достатньо відважний, щоб перетворити цю необхідність у дійсність.

Характер Макіавеллі й істинний зміст його філософії віддавна складають одну з загадок сучасної історії. У ньому бачили і викінченого циніка, і палкого патріота, і ревного націоналіста, і політичного єзуїта, і переконаного демократа, і безхребетного підлабузника, що запобігав ласки деспотів. У кожній із цих характеристик, при всій їхній несумісності, є, мабуть, частка правди. Але жодна з них не дає завершеного образу ні самого Макіавеллі, ні його мислення. Мислення Макіавеллі – це мислення чистого емпірика, результат широкомасштабних політичних спостережень і ще ширшої обізнаності в політичній історії; якоїсь загальної системи, до якої він хотів би прив'язати свої спостереження, це мислення не має. Так само й характер його був, мабуть, складним. У творах його, щоправда, чітко проявляється дивовижна цілеспрямованість інтересів. Він ні про що інше не думає й не пише, окрім політики, мистецтва державобудування і військового мистецтва. Якись глибші соціальні питання – економічні чи релігійні – його не цікавили, хіба що тою мірою, якою вони відбивалися на політиці. Можливо, він був надто практичним, щоб сягнути глибин у філософії, зате у сфері чистої політики рівних йому, за широтою кругозору і прозірливістю щодо загальних тенденцій європейського розвитку, в його час не було.

З-поміж усіх інших політичних філософів Макіавеллі належить найбільша заслуга в наповненні поняття «держава» тим змістом, який воно має в сучасному політичному вжитку. Схоже, що й сам цей термін, на позначення суверенного політичного організму, увійшов в обіг сучасних мов здебільшого через його твори. Держава як організована сила, єдиновладна на власній території і в політичних

стосунках з іншими державами цілеспрямована на збільшення своєї влади, стала в сучасному суспільстві не просто типовим політичним інститутом, але й найбільш впливовим з інститутів цього суспільства. Дедалі частіше накладається на неї право й обов'язок регулювати й контролювати всі інші суспільні інститути, скеровувати їх у напрямку, відверто продиктованому інтересами самої держави. Роль, яку держава (у вищезгаданому розумінні) відіграє в сучасній політиці, є свідченням того, наскільки ясно свого часу збагнув Макіавеллі загальну спрямованість політичного розвитку.

(Теоретичні зауваження є витримками з «Історії політичної думки» Джорджа Г. Себайна та Томаса Л. Торсона, переклад якої українською мовою вийшов у 1997 р. в Києві).

Тезаурус до теми

Відродження (Ренесанс) – термін, прийнятий в науковій літературі для позначення періоду в історії країн Європи, для якого характерне створення та розповсюдження особливого, відмінного від середньовічного, типу культури. Відмінні риси Ренесансу: захоплення античною культурою та слідування її взірцям, світський погляд на світ, індивідуалізм, загальна етична направленість, особливий інтерес до філології, розвиток реалізму в образотворчому мистецтві. В історіографії існує велика кількість різноманітних трактувань терміну «Відродження» – його сутності, витоків, ареалу розповсюдження, хронологічних меж тощо. Уявлення про особливий характер епохи, в якій вони жили, виник вже у творців її культури, що усвідомлювали свою діяльність як відродження ідеалів античності після тривалого їх занепаду в середньовіччі. Найбільш точно ця думка виражена в першого європейського історика мистецтва італійця Джорджо Вазарі (1511 – 1574), котрий вжив термін «rinascità» – відродження, який в подальшому перейшов у всі європейські мови.

Гонфалоньєр (від італ. **gonfalone** – прапор) – прапороносець. 1. З середини XIII ст. у Флоренції та інших італійських містах-держав

голова міської міліції, ополчення посполанів. У 80-ті рр. XIII ст. у Флоренції була введена посада **«гонфалоньєра справедливості»**, носій якої став на чолі управління містом. 2. У Франції королі традиційно носили титул гонфалоньєра Сен-Дені. 3. В XIII – XVI ст. римські папи наділяли почесним титулом гонфалоньєра церкви європейських монархів та діячів, що особливо відзначилися.

Дистрето – в Італії територія, яка підпорядковується місту-метрополії та включає не лише сільську місцевість, а й інші міста. Зачасту дистрето переростало в державні утворення – наприклад, Флорентійська республіка.

Кондотьєри (від італ. **condotta** – договір про найм на військову службу – керівники найманих військових загонів («компаній»), до послуг яких широко вдавалися італійські міста-держави в XIV – XVI ст. В XIII – XIV ст. загони кондотьєрів склалися з іноземців – каталанців, німців, угорців, провансальців, англійців та ін. З кінця XIV ст. кондотьєрів-іноземців змінюють італійці. В XV ст. доволі часто вони намагаються грати самостійну військово-політичну роль, узурпуючи владу своїх наймачів. Так, кондотьєр Франческо Сфорца в 1450 р. став правителем Мілана. Діяльність кондотьєрів, позбавлених патріотичних та громадянських мотивів, що інколи переходили на сторону супротивника та грабували мирне населення, викликала критику італійських гуманістів.

Пополани (від італ. **popolo** – народ) – в XII – XIV ст. торгівельно-ремеслові прошарки міст Північної та Середньої Італії. Розрізняли **«жирний люд» (popolo grasso)** та **«худий люд» (popolo minuto)**. «Жирний люд» відрізнявся своїм багатством від менш заможної чи навіть незаможної більшості – «худого люду». До «жирного люду» відносилися представники більш успішних старших та середніх цехів, в той час як до «тощого» - представники молодших цехів. В XIV – XV ст. поняття «тощий люд» поширилося і на позацехову міську бідноту, найманих працівників, чомпі.

Синьйорія. 1. В XIII – XIV ст. – орган міського самоуправління в італійських містах-комунах. 2. Синьйорія чи **тиранія** – форма політичного устрою в містах-державах Північної та Центральної Італії в другій половині XIII – середині XVI ст., за якої цивільна та військова влада була зосереджена в руках одноосібного правителя – **синьйора** чи **тирана**, наприклад, Вісконті в Мілані, д'Есте у Феррарі, Скалігера у Вероні, Медічі у Флоренції та ін. В XV ст. деякі синьйорії розширили свої володіння за рахунок сусідів, а їх правителі отримали феодальні титули (герцогів Міланських, Тосканських, Феррарських, маркізів Мантуанських).

Використані матеріали: *Немченко І. В. Язык средневековья. Русско-украинско-английский толковый словарь средневековой терминологии. – Одесса : Астропринт, 2001. – С. 34–35, 45, 57, 66, 95–96, 166, 189. (переклад з рос. В. В. Чепіженка)*

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

Нікколо Мак'явеллі Роздуми щодо першої декади Тіта Лівія



Нікколо Мак'явеллі (1469 – 1527) народився 3 травня 1469 р. у Флоренції в сім'ї адвоката. Дитинство та юність його пройшли в рідному місті за правління Лоренцо Величного з дому Медічі. В 1498 р. за підтримки Савонароли Мак'явеллі вперше потрапив на державну службу.

Ілюстрація: Санті ді Тімо, Портрет Нікколо Мак'явеллі, II пол. XVI ст., дерево, олія, Палаццо Веккіо, N. Inv. 9148.

У якості секретаря Флорентійської республіки, очолюючи «другу канцелярію» і складаючи папери для Ради десяти, роз'їжджаючи по військово-адміністративним справам і виконуючи дипломатичні доручення флорентійського уряду, сам Мак'явеллі ніколи не належав до числа тих, хто визначали флорентійську політику; значення займаної ним протягом п'ятнадцяти років посади зачасту перебільшується: проте все ж таки ці роки він перебував у гущі новин і подій, проявляючи неймовірну енергію і маючи можливість подекуди впливати на людей, як то гонфалоньєра П'єро Содеріні, від яких дійсно децю залежало. Після реставрації Медічі в 1512 р. Мак'явеллі опинився в заслання та був приречений на бездіяльність. Проте його мозок професійного політика не міг припинити працювати. Він марнів без щоденної інформації, на основі якої можна було б мислити, передбачати, проникати в чужі задуми.

Твори Мак'явеллі стали продовженням та заміною участі в державних справах. «Державець» був написаний в перший рік заслання

сорокачотирьохрічною людиною. «Якби цей твір було прочитано (Джуліано Медичі, новим правителем Флоренції – авт.), стало б очевидно, що я не проводив за картами і не проспав ті п'ятнадцять років, що займався державними справами; кожен має цінити послуги тих, хто повен досвіду...» (З листа до Ф. Ветторі 10 грудня 1513 р.). До заслання Мак'явеллі мало писав, якщо не враховувати тисячі дипломатичних листів, а також декілька звітів та пам'ятних записок, як то «Пояснення про міри, які було прийнято флорентійською республікою задля замирення Пістої» та «Опис способа, за допомогою якого герцог Валентино вбив Вітеллоццо Вітеллі». Письменником його змусило стати вигнання. В пролозі до «Мандрагори», кращої комедії італійського Відродження, Мак'явеллі прямо пояснював її написання тим, що автору нічим більше себе зайняти, так як йому завадили проявити себе в інших сферах. Дещо подібне він міг сказати б і про свою головну теоретичну працю «Роздуми щодо першої декади Тіма Лівія» і про «Історію Флоренції». Флорентійська адміністрація втратила самого здібного співробітника за всю історію, зате людство отримало визначного мислителя¹.

«Роздуми щодо першої декади Тіма Лівія» (*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*) писалися Мак'явеллі в 1513 – 1519 рр., проте перше видання побачило світ вже після смерті автора, лише в 1531 р. Фрагмент «Роздумів...» у перекладі російською мовою, виконаному Руфом Хлодовським, публікується за виданням: Макиавелли Н. Избранные сочинения: Пер. с ит. / Вступит. статья К. Долгова; Сост. Р. Хлодовского; Коммент. М. Андреева и Р. Хлодовского. – М. : Худ. лит., 1982. – С. 379 – 452.

¹ Баткина Л. М. Итальянское Возрождение: проблемы и люди. М. : РГГУ, 1995. С. 345 – 363.

КНИГА ПЕРВАЯ

Глава II

СКОЛЬКИХ РОДОВ БЫВАЮТ РЕСПУБЛИКИ И КАКОВА БЫЛА РЕСПУБЛИКА РИМСКАЯ

... Итак, желая рассмотреть, каков был политический строй города Рима и какие события привели его к совершенству, я отмечу, что некоторые авторы, писавшие о республиках, утверждали, будто существует три вида государственного устройства, именуемые ими: Самодержавие, Аристократия и Народное правление, и что устанавливающие новый строй в городе должны обращаться к тому из этих трех видов, который покажется им более подходящим. Другие же авторы, и, по мнению многих, более мудрые, считают, что имеется шесть форм правления – три очень скверных и три сами по себе хороших, но легко искажаемых и становящихся вследствие этого пагубными. Хорошие формы правления – суть три вышеназванных; дурные же – три остальных, от трех первых зависящие и настолько с ними родственные, что они легко переходят друг в друга. Самодержавие легко становится тираническим, Аристократии с легкостью делаются олигархиями, Народное правление без труда обращается в разнузданность. Таким образом, если учредитель республики учреждает в городе одну из трех перечисленных форм правления, он учреждает ее ненадолго, ибо нет средства помешать ей скатиться в собственную противоположность, поскольку схожесть между пороком и добродетелью в данном случае слишком невелика.

... Итак, я утверждаю, что все названные формы губительны: три хороших по причине их кратковременности, а три дурных – из-за их злокачественности. Поэтому, зная об этом их недостатке, мудрые законодатели избегали каждой из них в отдельности и избирали такую, в которой они оказывались бы перемешанными, считая подобную форму правления более прочной и устойчивой, ибо, сосуществуя одновременно в одном и том же городе, Самодержавие, Оптиматы и Народное правление оглядываются друг на друга.

... После того как римские цари лишились власти ... , изгнавшие их сразу же учредили должность двух Консулов, занявших место Царя, так что из Рима была изгнана не сама царская власть, а лишь ее имя. Таким образом, поскольку в римской республике имелись Консулы и Сенат, она представляла собой соединение двух из трех вышеописанных начал, а именно Самодержавия и Аристократии. Оставалось только дать место Народному правлению. Поэтому, когда римская знать по причинам, о которых будет говорено дальше, совсем обнаглела, против нее восстал Народ, и, чтобы не потерять всего, ей пришлось поступиться и предоставить Народу его долю в управлении государством. С другой стороны, у Консулов и Сената сохранилось достаточно власти, чтобы они могли удерживать в республике свое прежнее положение. Так возник институт плебейских Трибунов. После его возникновения состояние римской республики упрочилось, ибо в ней получили место все три правительственных начала. Судьба была столь благосклонна к Риму, что, хотя он переходил от правления Царей и Оптиматов к правлению Народу, проходя через вышеописанные ступени и повинуюсь аналогичным причинам, тем не менее царская власть в нем никогда не была полностью уничтожена для передачи ее Оптиматам, а власть Оптиматов не была уменьшена для передачи ее Народу. Смешавшись друг с другом, они сделали республику совершенной. К такому совершенству Рим пришел благодаря раздорам между Плебсом и Сенатом, как это будет подробно показано в двух следующих главах.

Глава XII

О ТОМ, СКОЛЬ ВАЖНО СЧИТАТЬСЯ С РЕЛИГИЕЙ И КАК, ПРЕНЕБРЕГАЯ ЭТИМ, ПО ВИНЕ РИМСКОЙ ЦЕРКВИ ИТАЛИЯ ПРИШЛА В ПОЛНЫЙ УПАДОК

... Если бы князья христианской республики сохраняли религию в соответствии с предписаниями, установленными ее основателем, то христианские государства и республики были бы гораздо целостнее и

намного счастливее, чем они оказались в наше время. Невозможно представить большего свидетельства упадка религии, нежели указание на то, что народ, находящийся ближе всех к римской Церкви, являющейся главой нашей религии, наименее религиозен. Тот, кто рассмотрит основы нашей религии и посмотрит, насколько отличны ее нынешние обычаи от стародавних, первоначальных, придет к выводу, что она, несомненно, близка либо к своей гибели, либо к мучительным испытаниям.

Так как многие придерживаются мнения, будто благо городов Италии проистекает от римской Церкви, я хочу выдвинуть против этого мнения ряд необходимых для меня доводов. Приведу два из них, чрезвычайно сильных и, как мне представляется, неотразимых. Первый: дурные примеры папской курии лишили нашу страну всякого благочестия и всякой религии, что повлекло за собой бесчисленные неудобства и бесконечные беспорядки, ибо там, где существует религия, предполагается всякое благо, там же, где ее нет, надо ждать обратного. Так вот, мы, итальянцы, обязаны Церкви и священникам прежде всего тем, что остались без религии и погрязли во зле.

Но мы обязаны им еще и гораздо большим, и сие – вторая причина нашей гибели. Церковь держала и держит нашу страну раздробленной. В самом деле, ни одна страна никогда не бывала единой и счастливой, если она не подчинялась какой-нибудь одной республике или же какому-нибудь одному государю, как то случилось во Франции и в Испании. Причина, почему Италия не достигла того же самого, почему в ней нет ни республики, ни государя, которые бы ею управляли, – одна лишь Церковь. Укоренившись в Италии и присвоив себе светскую власть, римская Церковь не оказалась ни столь сильной, ни столь доблестной, чтобы суметь установить собственную тиранию над всей Италией и сделаться ее государем; с другой стороны, она не была настолько слаба, чтобы, боясь утратить светскую власть над своими владениями, не быть в состоянии призывать себе на подмогу могущественных союзников, которые защищали бы ее против всякого народа и государства, становящегося в Италии чрезмерно сильным. В давние времена тому бывало немало примеров. Так, при помощи Карла

Великого Церковь прогнала лангобардов, бывших чуть ли не королями всей Италии. В наше время она подорвала мощь венецианцев с помощью французов, а потом прогнала французов с помощью швейцарцев. Таким образом, не будучи в силах овладеть всей Италией и не позволяя, чтобы ею овладел кто-нибудь другой, Церковь была виновницей того, что Италия не смогла оказаться под властью одного владыки, но находилась под игом множества господ и государей. Это породило столь великую ее раздробленность и такую ее слабость, что она делалась добычей не только могущественных варваров, но всякого, кто только ни желал на нее напасть. Всем этим мы, итальянцы, обязаны Церкви, и никому иному.

КНИГА ВТОРАЯ

Глава II

С КАКИМИ НАРОДАМИ РИМЛЯНАМ ПРИХОДИЛОСЬ ВЕСТИ ВОЙНУ И КАК НАЗВАННЫЕ НАРОДЫ ОТСТАИВАЛИ СВОЮ СВОБОДУ

Ничто так не затрудняло римлянам покорение народов соседних стран, не говоря уж о далеких землях, как любовь, которую в те времена многие народы питали к своей свободе. Они защищали ее столь упорно, что никогда не были бы поработаны, если бы не исключительная доблесть их завоевателей. Многие примеры свидетельствуют о том, каким опасностям подвергали себя тогдашние народы, дабы сохранить или вернуть утраченную свободу, как мстили они тем, кто лишал их независимости.

... Нетрудно понять, почему у народа возникает такая любовь к свободной жизни. Ведь опыт показывает, что города увеличивают свои владения и умножают богатства, только будучи свободными. В самом деле, диву даешься, когда подумаешь, какого величия достигли Афины в течение ста лет, после того как они освободились от тирании Писистрата. Еще больше поражает величие, достигнутое Римом, освободившимся от царей. Причину сего уразуметь несложно:

великими города делает забота не о личном, а об общем благе. А общее благо принимается в расчет, бесспорно, только в республиках. Ибо все то, что имеет его своей целью, в республиках проводится в жизнь, даже если это наносит урон тому или иному частному лицу; граждане, ради которых делается сказанное благо, столь многочисленны, что общего блага можно достигнуть там вопреки немногим, интересы которых при этом ущемляются.

Обратное происходит в землях, где власть принадлежит государю. Там в большинстве случаев то, что делается для государя, наносит урон городу, а то, что делается для города, ущемляет государя. Так что когда свободную жизнь сменяет тирания, наименьшим злом, какое проистекает от этого для городов, оказывается то, что они не могут больше ни развиваться, ни умножать свою мощь и богатство. Чаще же всего и даже почти всегда они поворачивают вспять. Если по воле случая к власти и приходит доблестный тиран, который, обладая мужеством и располагая силой оружия, расширяет границы своей территории, то это идет на пользу не всей республике, а только ему одному. Тиран не может почтить ни одного из достойных и добрых граждан, над которыми он тиранствует, без того, чтобы тот тут же не попал у него под подозрение. Он не может также ни подчинять другие города тому городу, тираном которого он является, ни превращать их в его данников, ибо не в его интересах делать свой город сильным: ему выгодно держать государство раздробленным, так чтобы каждая земля и каждая область признавала лишь его своим господином. Вот почему из всех его завоеваний выгоду извлекает один только он, а никак не его родина.

Нікколо Мак'явеллі Державець

Трактат «Державець» (Il Principe) Нікколо Мак'явеллі пише у 1513 р. з присвятою Лоренцо де Медічі, герцогу Урбінському, який на той час був правителем у Флоренції. Проте перше видання книги побачило світ лише в 1532 р., через п'ять років по смерті автора.

Вперше українською «Державця» переклав Михайло Островерха. Цей переклад з'явився друком у 1934 р. у львівському часописі «Літературно-науковий вісник» (з ініціативи тодішнього редактора Дмитра Донцова). Назва твору в перекладі М. Островерхи звучала як «Володар». Фрагменти, що публікуються нижче, запозичені з харківського перевидання 2007 р. перекладу, виконаного в 1998 р. Анатолієм Перепадею для київського видавництва «Основа».

Розділ II

Про володіння спадкові

Республіки я тут не розглядатиму, позаяк я багато говорив про них в іншому місці. Я звернуся тільки до монархій і, дотримуючись вищезгаданого порядку, міркуватиму, як слід цими монархіями правити і як їх утримувати.

Розділ III

Про панства змішані

... Римляни ... діяли, як мають діяти всі мудрі правителі, які повинні зважати не лише на заклоти уже наявні, але й можливі в майбутньому, запобігаючи їм якнайретельніше; адже легко зарадити, коли бачиш здалеку, але якщо вижидати, поки події підуть близько, то давати ліки буде вже пізно, бо недуга стала невиліковна. Тут відбувається те саме, що, за словами лікарів, буває при сухотах, які спершу легко вилікувати, але важко розпізнати, а з плином часу, якщо їх зразу не виявили і не лікували, хворобу легко розпізнати, але важко зцілити. Те саме буває і в справах держави: розрізняючи здалеку майбутнє лихоліття, що дано, звісно, лише мудрому, можна швидко

йому зарадити, але якщо, не зрозумівши його вчасно, дозволити злу розростися до того, що його узнає всякий, тоді ради більше нема.

... Прагнення розширювати свої володіння – річ, звичайно, дуже природна й світова; коли люди роблять для цього все, що можуть, їх завжди за це хвалитимуть, а не хулитимуть; але коли в них нема на це сил, а вони прагнуть завойовувати будь-що, то це вже помилка, яку слід засудити...

Розділ VI

Про нові панства, здобуті своєю зброєю і власною звагою

... всі озброєні пророки перемогли, а беззбройні загинули. До того ж треба сказати, що люди дуже мінливі у своїх настроях, їх дуже легко переконати в чомусь, але важко утвердити в цьому переконанні. Тому слід поставити справу так, щоб, коли люди перестануть вірити, їх можна було змусити вірити силоміць.

Розділ VII

Про нові володіння, здобуті чужою зброєю і фортуною

...А що саме це в його (*Чезаре Борджа, герцога Валентино – авт.*) діях гідне подиву й наслідування з боку інших, то я й не хочу цього замовчати. Коли дук захопив Романью, країна була в руках нікчемних правителів, які більше грабували своїх підданців, ніж піклувалися про них, і радше давали їм привід до чвар, ніж до єднання, отож уся ця провінція потерпала від грабунків, розбою та всякого іншого насильства. Дук визнав: якщо хочеш утихомирити країну і зробити її покірною герцогській владі, треба дати їй добре правління. Тому він поставив на чолі провінції месера Реміро д'Орко, людину жорстоку й рішучу, давши йому всю повноту влади. Той за короткий час запровадив мир і згоду, чим і прославився немало. Тоді дук побачив, ця надзвичайна влада більше не потрібна, оскільки боявсь, що вона може стати ненависною. Він запровадив у центрі області цивільний суд, з чудовим головою, і кожне місто мало в цьому суді свого адвоката. А знаючи, що колишнє круте урядування викликало проти нього ненависть, дук, щоб заспокоїти уми і прихилити їх до себе,

захотів показати, що коли й були якісь звірства, то виною не він, а його немилосердний намісник. Скориставшись для цього слушною нагодою, дук звелів одного ранку виставити на майдані в Чезені розрубане навпіл тіло Реміро, колоду й закривавлений ніж. Народ і радів, і жахався з такого моторошного видовища.



... Підбиваючи підсумок усім діянням дука, я не міг би дорікнути його ні в чому; навпаки, на мою думку, його можна, як я це зробив, поставити за взірець усім, хто піднявся на трон завдяки фортуні й чужій зброї. З його гордою душею і високими помислами він не міг правити інакше, і досягти мети йому перешкодило тільки недовге життя Олександра (його батька, римського папи Олександра VI – авт.) і власна хвороба. **(Ілюстрація:**

Альтобелло Мелоне, Портрет дворянина, можливо Чезаре Борджя, 1500 – 1524, Академія Каррара). Тим-то, хто в своєму новому панстві вважає необхідним убезпечитися од ворогів, завести друзів, перемагати силою і хитрощами, прищепити народу любов і страх, солдатам вірність і пошану, розправитися з тими, хто може чи повинен тобі шкодити, перебудувати по-новому давні порядки, бути суворим і милостивим, великодушним і щедрим, розпустити ненадійне військо і створити нове, дружити з королями і князями так, щоб вони мусили з утіхою робити тобі добро і боялися тебе зачепити, – тому годі знайти кращий приклад, ніж діяння Валентино.

Розділ VIII

Про тих, хто приходить до влади лиходійством

Сицилієць Агафокл став царем Сиракуз, вийшовши не те що з народу, а з самісіньких низів. Він був сином гончара і, вибиваючись у

люди, не гребував нічим. Проте він поєднав зі своїми злочинами таку душевну і тілесну силу, що, вступивши до війська і дослужившись усіх чинів, він вийшов на претора Сиракуз. Діставши цю посаду, він надумав посісти трон і, не зобов'язуючись перед іншими, утримати лише насильством владу, вже дану йому спільною згодою. Змовившись для цього з Гамількаром Карфагенським, який воював зі своєю армією в Сицилії, Агафокл якось уранці зібрав народ і сенат сиракузький, нібито для обговорення деяких справ республіки, і на поданий знак звелів своїм воякам перебити всіх senatorів і найзаможніших представників народу; після такої розправи з ними він уже без усілякого опору громадян захопив і утримав панування над цим містом. Хоча згодом карфагенці двічі розбивали Агафокла і, зрештою, взяли в облогу Сиракузи, він зумів не лише відстояти своє місто, а й, залишивши частину свого війська для оборони, кинувся з другою частиною в Африку, за короткий час визволив Сиракузи від облоги і добре притис карфагенців, отож-бо вони musiли піти з ним на угоду, забратися до своєї Африки і залишити Агафоклові Сицилію. В житті і заслугах Агафокла, якщо їх розібрати, не знайдемо нічого або знайдемо дуже мало такого, що можна приписати фортуні, бо, як сказано, не чиєюсь ласкою, а підвищенням на військовій службі, серед нескінченних труднощів і небезпек здобув Агафокл трон і потім усидів на ньому, ухвалюючи такі сміливі і відчайдушні постанови. Не можна також оголосити заслугою убивство своїх громадян, зраду друзів, віроломство, жорстокість, безбожність; таким шляхом можна добитися влади, а не слави. ... його моторошна жорстокість і нелюдяність не дозволяють славити його як одного з найвидатніших мужів. Отож не можна приписати фортуні або чесноті (*virtu – авт.*) те, чого Агафокл досягнув, не мавши ні того, ні того.

... Добре застосованими насильствами (якщо тільки дозволено сказати про лихе, що воно застосовується добре) можна назвати такі, які робляться лише один раз в інтересах своєї безпеки, після чого до них не вдаються, а добувають з них усю можливу користь для підданців. Вони застосовуються погано, якщо спершу рідкі, а з плином часу все частішають, замість того щоб закінчитися.

Розділ IX

Про владу цивільну

... Насамкінець скажу тільки, що Державцеві треба жити з народом у дружбі, інакше в годину скрути для нього порятунку нема.

... Але якщо на цю силу (*на народ – авт.*) спирається Державець, який може розпоряджатися, якщо він людина мужня, не лякається невдач, якщо не змарнує інших заходів оборони, а натхне всіх своєю хоробрістю і повеліннями, то народ його ніколи не підведе і йому стане ясно, що підвалини його влади закладено міцно.

Розділ XII

Про те, скільки буває родів війська, і про вояків-найманців

... Головні підвалини всіх держав, як нових, так і старих чи змішаних, – це добрі закони і сильне військо. А що не може бути добрих законів там, де нема сильного війська, а де є сильне військо, звісно, будуть добрі закони, то я не стану зупинятися на законах, а скажу про військо. Отож я вважаю, що військові сили, з допомогою яких Державець боронить свою країну, є або його власні, або наймані, або підсобні, або змішані. Наймані й підсобні не тільки зайві, а й небезпечні; і якщо хтось править державою своєю, спираючись на наймані зағони, він ніколи не почуватиме себе безпечно, бо солдати ці завжди гризуться між собою, вони марнославні й розбещені, невірні, відважні проти друзів, жалюгідні проти ворога, без страху Божого, без честі перед людьми, і поразка з ними відкладена настільки, наскільки відтягнутий напад; мирного часу тебе грабуватимуть вони, а в війну – вороги. А все тому, що в них нема ні відданості, ні іншої спонуки, яка утримує їх у шерегах, окрім убогої платні, якої недостатньо, щоб вони були ладні померти за тебе. Поки ти не воюєш, вони служать тобі залюбки, та лиш настає війна, як вони тікають або забираються геть. За прикладом ходити недалеко: нинішня Італія занепала саме тому, що впродовж багатьох років покладалася на наймані війська...

Розділ XIII

Про війська допоміжні, змішані і власні

... Ось чому будь-який мудрий Державець завжди обходився власними силами і волів зазнавати поразки зі своїми, ніж перемагати з чужими, вважаючи перемогу, здобуту чужою зброєю, несправжньою.

... Якщо подумати про початок краху Римської імперії, то виявиться, що він стався лише тому, що почали наймати на військову службу готів. Так підвереджувалися потроху сили Римської імперії, і вся її доблесть передалася варварам. Отож звідси я висновую, що без власних військ жодна держава не почуває себе в безпеці, навпаки, вона завжди кинута напризволяще, не маючи тієї сили, яка захистила б її в лихоліття. ... Власні ж бо війська – це ті, які набрані або з підданців, або зі співгромадян, або з людей, завдячених чимось тобі одному, всі інші – наймані або допоміжні.

Розділ XIV

Як треба державцеві поставити військову справу

Отож Державець не повинен мати іншої мети, іншої думки, ніякої справи, яка стала б його ремеслом, окрім війни, її порядків і правил, бо це – єдине ремесло, гідне властителя. В ньому така сила, яка не тільки тримає біля керма тих, хто народився монархом, але нерідко підносить на трон простих людей. І навпаки, можна бачити, що коли монархи думають більше про життєві утіхи, ніж про зброю, вони позбуваються своїх володінь. Головна причина втрати ними держави – нехтування військового ремесла, а умова приходу до влади – мистецтво в цій справі.

... Такими самими шляхами має ходити мудрий правитель і ніколи не байдикувати мирного часу, а старанно накопичувати сили, щоб бути міцним у дні невдач, отож-бо, якщо доля одвернеться од нього, щоб він був готовий відбити її удари.

Розділ XV

Про риси, за які людей, а найбільше державців, хвалять або гудять

Багато хто понавигадував республіки і князівства, зроду не бачені і про які насправді нічого не було відомо. Але така велика відстань від того, як ми живемо, до того, як треба жити, що людина, яка забуває, що робиться, задля того, що треба робити, швидше готує собі загибель, ніж порятунок. Адже той, хто хотів би завжди сповідувати віру в добро, неминуче загине серед такої маси людей, чужих добру. Тому Державцеві, щоб утриматися, необхідно навчитися вмінню бути недоброчесним і користуватися чи не користуватися цим, виходячи з потреби.

... Державець має бути настільки мудрий, щоб умів не дати себе зганьбити тими вадами, через які міг би втратити владу, і стерегтися, як може, перед іншими; якщо ж він не в змозі цього зробити, то може дати собі волю без особливих вагань. Нарешті, хай він не боїться стягнути на себе ганьбу за ті хиби, без яких важко врятувати державу; адже якщо вникнути як слід у все, то знайдеться щось, що здається чесною, але вірність їй була б загибеллю для Державця; знайдеться інше, що здається вадю, але, дотримуючись її, Державець прийде до безпеки й успіху.

Розділ XVI

Про щедрість і ощадливість

Отож Державцеві, щоб не руйнувати своїх підданців, щоб мати змогу захищати себе, не стати бідним і зневаженим, не бути змушеним зробитися хижим, слід дуже мало зважати на прізвисько скупаря, бо це одна з тих вад, завдяки якій він царює.

Розділ XVII

Про жорстокість і милосердя і про те, що краще: щоб тебе любили чи щоб тебе боялися

Переходячи до інших прикмет, згаданих раніше, я скажу, що кожен повелитель повинен прагнути до того, щоб його вважали милостивим, а не жорстоким. Однак треба застерегти від недоречного

вияву цього милосердя. Цезар Борджа став нещадним, а проте його жорстокість відродила Романью, об'єднала її, вернула до миру і вірності. Якщо вдуматися як слід, то виявиться, що він був куди милостивіший від флорентійців, які, боячись зажити слави жорстоких, дозволили зруйнувати Пістойю. Отож Державець не повинен боятися, що його ославлять безжальним, коли йому доведеться утримати своїх підданців у єдності і вірності. Адже, покаравши тільки кількох для прикладу, він буде милостивіший за тих, хто своєю надмірною поблажливістю попускає розвинути безладдю, яке породжує убивства чи грабунки: це звичайно потрясає цілу громаду, а кари, накладені Державцем, падають на окрему людину.

... Звідси виникла суперечка, що краще: щоб його любили, а не боялись, чи навпаки. Відповідають, що бажано було б і те, і те. Але оскільки поєднати це важко, то куди краще навіювати страх, ніж бути любимим, якщо вже без чогось одного довелося б обійтися. Адже про людей загалом можна сказати, що вони невдячні, непостійні, лицемірні, боягузливі перед небезпекою, жадібні до наживи. Поки їм робиш добро, вони всі твої, пропонують тобі свою кров, майно, життя, дітей, все це доти, доки потреба далека, як я уже сказав, але тільки-но вона починає наближатися, люди вчиняють бунт. Державець, який повністю покладається на їхні слова, вважаючи непотрібними інші заходи, пропадає. Річ у тім, що дружба, здобута грішми, а не величчю й шляхетністю душі, хоч і купується, але насправді її нема, і коли настане час, на неї розраховувати годі; при цьому люди менше бояться образити людину, яка викликала любов, ніж того, хто діяв страхом. Адже любов тримається узами вдячності, але оскільки люди лихі, то ці узи рвуться при всякій слушній для них нагоді. Страх же ґрунтується на боязні перед карою; він не полишає тебе ніколи.

Однаке Державець повинен навіювати страх таким чином, щоб коли й не заслужити любові, то уникнути ненависті, бо цілком можливо страхати і водночас не стати ненависним. Він завжди цього доб'ється, якщо не займе ні майна громадян і підданців, ні дружин їхніх. Коли доведеться все-таки пролити чийось кров, це треба робити, маючи для цього достатнє виправдання і явну причину, але більше

треба утримуватися від чужого майна, бо люди скоріше забудуть батькову смерть, ніж утрату спадщини. Крім того, привід забрати майно завжди підвернеться, і той, хто починає жити грабунком, завжди знайде привід захопити чуже; навпаки, нагоди пролити кров куди рідші і трапляються не так швидко.

... Повертаючись до того, що треба Державцеві, щоб його любили або боялись, я роблю такий висновок: оскільки люди люблять, коли це їм до вподоби, а бояться по волі властителя, то мудрий Державець повинен спиратися на те, що залежить від нього, а не на те, що залежить від інших. Треба тільки, як я вже казав, зуміти уникнути людської ненависті.

Розділ XVIII

Як владарі повинні дотримуватися свого слова

Оскільки владар змушений добре наслідувати звіра, він повинен взяти за приклад лева й лиса: перший беззахисний проти сітей, а другий беззахисний проти вовків. Отже, треба бути лисом, щоб розпізнати сильце, і левом, щоб лякати вовків. Покладатися лише на одну лев'ячу силу, значить, нічого не розуміти. Отже, розумний правитель не може і не повинен бути вірним даному слову, якщо така вірність повертається проти нього і якщо вже немає тих причин, що змусили його дати обіцянку. Звісно, така засада нікуди б не годилася, якби всі люди були добрі, та оскільки вони лихі і не встоять на слові, даному тобі, то й тобі нема чого справджувати слово, дане їм. У владаря завжди знайдуться законні причини для виправдання. Щоб показати, скільки угод про замирення, скільки обіцянок стали через віроломство владарів непотрібними папірцями, порожнім звуком, за прикладом не треба далеко ходити. Хто спритніше за інших зумів діяти по-лисячому, той і виграв. Одначе треба навчитися добре приховувати в собі лиса, бути великим вдавальником і лицеміром: адже люди такі простодушні, такі недалекі в своїх нетерплячих домаганнях, що ошуканець завжди знайде того, кого можна ошукати.

... Отже, владареві зовсім не обов'язково мати всі ці згадані чесноти, але обов'язково треба поводитися так, ніби він їх має. Більше

того, я наважуся навіть сказати, що коли він має ці чесноти і завжди згідно з ними чинить, то це небезпечно, і що завжди краще тільки вдавати, ніби ти їх маєш. Владар повинен здаватися милосердним, вірним, людяним, щирим, побожним, але йому треба так панувати над собою, щоб при потребі він міг стати зовсім інакшим і робити все навпаки. Дуже важливо зрозуміти ось що: владар, а надто новий владар, не може керуватися всіма тими чеснотами, які створюють у людей добру славу, бо для збереження влади часто буває необхідно діяти не так, як велить вірність, милосердя, людяність, релігія. Нарешті, він повинен бути завжди готовим повернутися туди, куди віє вітер і хиляться терези удачі, не перестаючи, як я вже казав, по змозі робити добро, але вмючи вдатися, якщо це необхідно, до зла.

Розділ XIX

Як уникати людської зневаги й ненависті

... владар ... повинен намагатися уникати всього, що викликало б до нього загальну ненависть і зневагу. Виконуючи це правило, владар завжди буде на висоті і йому тоді не страшні ніякі інші докори. Найбільше владаря починають ненавидіти тоді, коли він зазіхає на майно і жінок своїх підданців. Це треба пам'ятати. Доки в народі не віднімають ні майна, ні честі, доти він спокійний. Доводиться тільки боротися з небагатьма честолюбцями, яких можна легко приборкати тим чи іншим способом. Владаря зневажають тоді, коли він має славу непостійної, легковажної, зніженої, слабодухої, нерішучої людини. Цих вад владар повинен остерігатися, як підводного каміння, намагаючись показати в своїх діях велич і мужність, розважливість і твердість. У стосунках зі своїми підданцями бажано, щоб його присуд завжди був непохитний і щоб усі знали, що його годі комусь ошукати чи перехитрувати.

... Отож владареві, якщо він популярний у народі, нема чого боятися змов. Але якщо люди за щось його незлюбили, тоді жди лиха від усіх і кожного. Держава міцна й мудрий владар там, де намагаються не озлобляти панство і водночас годити народів. Бо це найголовніше для правителя.

... Тут треба зазначити, що ненависть породжується як добрими, так і лихими справами. Ось чому трапляється, як я вже казав, для збереження держави відходити від доброчесності.

Розділ XXI

Як поводитися державцеві, щоб його шанували

... Владар повинен показувати себе меценатом і покровителем талантів у тому чи іншому мистецтві. Крім того, треба заохочувати своїх громадян розвивати торгівлю, сільське господарство і всякі людські ремесла, щоб ніхто не боявся множити своє добро чи відкрити нову крамницю, остерігаючись конфіскації або податків. Треба подбати й про нагороди тим, хто збирається все це робити і хто добивається так чи інакше збагачення свого міста і держави. Нарешті, владар повинен влаштовувати свята й розваги для народу, і, оскільки кожне місто поділене на цехи та спілки, правителеві треба рахуватися з цими об'єднаннями, бувати іноді на їхніх зборах, показувати свою великодушність і щедрість, проте ніколи не забуваючи про велич свого сану, бо його не можна принижувати за жодних обставин.

Розділ XXV

Що важить у людських ділах доля і як можна боротися з недолею

... можна, по-моєму, визнати тут таку істину: доля (*фортуна* – *авт.*) розпоряджається половиною наших учинків, але керувати другою половиною дає нам самим. Доля подібна до однієї з тих бурхливих річок, що під час повені затоплюють долини, валять дерева й будинки, переносять землю з місця на місце. Кожен тікає від паводка, поступається його натискові, не в змозі чинити опір. І хоч усе це так, це ще не причина, щоб люди мирного часу не могли уживати запобіжних заходів, зводячи греблі й гаті, аби при новому розливі одводити воду в канал чи послабити напір невтримних і згубних валів. Так само проявляє себе й доля: вона показує свою силу там, де не зустрічає організованого опору, і повертає свої удари туди, де, як вона знає, не зведено гатей і загород, щоб стримати її.

Розділ XXVI

Заклик визволити Італію від варварів

Отже, не можна марнувати цю нагоду, пора Італії після стількох років страждання побачити нарешті свого рятівника. Мені важко передати, з якою радістю зустріли б його в усіх провінціях, потерпілих від навали чужинців, з якою жагою помсти, з якою упертою вірою, з якою святобливістю, з якими сльозами! Які двері зачиняться перед ним? Який народ відмовиться його слухатися? Яка заздрість стане йому на заваді? Який італієць відмовить йому в пошані? Всім увірилося це варварське панування. Хай же Ваш славетний рід візьме на себе це завдання з усім завзяттям і надією, з якою беруться за праве діло, щоб наша батьківщина прославилася під Вашим прапором і збулися слова Петрарки:

Підніме цнота зброю
Проти шаленства у короткім герці,
Бо мужність із снагою
Іще не вмерли в італійським серці.

Хронологічна таблиця

1469 – 1527 рр. – роки життя Нікколо Мак'явеллі.

1494 – 1496 рр. – Перша італійська війна, або Італійська війна Карла VIII, яка поклала початок серії конфліктів між Францією, Іспанією, Священною Римською імперією за участі інших західноєвропейських держав (Англія, Шотландія, Швейцарія, італійські держави), а також Османської імперії, за володіння Італією та гегемонію в Європі і Середземному морі. В історію ці конфлікти увійшли під загальною назвою – Італійські війни (1494 – 1559 рр.)

1494 р. – П'єро ді Лоренцо Медичі був вигнаний з Флоренції французькими військами. Правителем Флоренції стає монах-реформатор Джироламо Савонарола, який відновив республіканський устрій міста.

31 березня 1495 р. – створена «Священна ліга 1495 року», чи «Венеціанська ліга», метою якої було вигнання французів з Італії. До Ліги увійшли Римський папа, іспанський король Фердинанд II Арагонський (котрий був також королем Сицилії), король Німеччини Максиміліан I Габсбург, герцог Мілана Лодовіко Моро Сфорца та Венеціанська республіка; в 1496 р. до цього союзу приєдналася Англія. Ліга була першим союзом подібного роду. До цього випадку не було прецеденту, щоб такі різні держави об'єдналися проти спільного ворога.

1495 – 1498 рр. – в домініканському монастирі Санта-Марія-делле-Граціє в Мілані Леонардо да Вінчі створює свій монументальний шедевр – «Таємна вечеря».

1498 р. – Нікколо Мак'явеллі вперше фігурує на державній службі, на яку був прийнятий за часів Джироламо Савонароли.

23 травня 1498 р. – страта Джироламо Савонароли у Флоренції.

1499 – 1504 рр. – Друга італійська війна, або Італійська війна Людовіка XII.

29 березня 1500 р. – Чезаре Борджа призначений гонфалоньєром папських військ та отримав титул герцога Романьї. За підтримки Франції він намагається створити єдину церковну державу з розрізнених напівнезалежних князівств Папської області. В цей час при

його особі діють і Нікколо Мак'явеллі, і, в якості інженера, Леонардо да Вінчі.

18 серпня 1503 р. – в Римі помер папа Олександр VI (Родріго Борджа). Невдовзі Чезаре Борджа позбувся всього впливу, який він мав на справи в Романьї.

1 листопада 1503 р. – на конклаві в Римі папою під ім'ям Юлія II обрано кардинала Джуліано делла Ровере. Фактично його понтифікат став безперервним рядом воєн, в яких сам папа часто приймав особисту участь.

1503 – 1505 рр. – Леонардо да Вінчі пише свій славнозвісний портрет мони Лізи дель Джокондо.

31 січня 1504 р. – укладено договір в Блуа, відповідно до якого Франція визнавала Неаполітанське королівство володінням Іспанії, зберігаючи за собою Ломбардію та Геную. В результаті Південна Італія перейшла під владу іспанського монарха, в Північній зберігалася гегемонія Франції, а в Середній Італії була відновлена влада папи Римського.

8 вересня 1504 р. – на площі Синьйорії вперше представлена флорентійській публіці мармурова статуя «Давида» роботи Мікеланджело.

1506 р. – за ініціативи папи Юлія II почато будівництво нового собору св. Петра за планом архітектора Донато Браманте (1444 – 1514).

1508 – 1516 рр. – Війна Камбрейської ліги, або Третя італійська війна.

19 грудня 1510 – 20 січня 1511 р. – облога Мірандоли, вчинена папськими військами в ході Третьої італійської війни. Після капітуляції фортеці папа Римський, духовний володар всіх християн, в'їхав до міста через пролом в стіні, підперезаний шаблею. Цей вчинок Юлія II викликав широкий резонанс в європейському суспільстві, яке вже стояло на порозі Реформації.

1512 р. – відкрито для огляду фрески Сікстинської капели, які вважаються вершиною творчості геніального Мікеланджело Буонарроті (1475 – 1564).

1512 – 1513 рр. – Рафаель на замовлення Юлія II створює своє найбільш досконале полотно – «Сікстинську мадонну».

1 вересня 1512 р. – кардинал Джованні Медічі, другий син Лоренцо Величного, увійшов до Флоренції, відновивши владу своєї родини над містом.

1513 р. – Нікколо Мак'явеллі був звинувачений новим флорентійським урядом у зраді та заарештований, а опісля відправлений у вигнання, де пише свого «Державця», «Роздумами щодо першої декади Тіта Лівія», «Про військове мистецтво», «Історію Флоренції» та інші твори.

11 березня 1513 р. – кардинал Джованні Медічі стає папою Левом X.

13-14 вересня 1515 р. – битва при Мариньяно. Ключова битва війни Камбрейської ліги за володіння герцогством Міланським, яка завершилася перемогою французів.

2 травня 1519 р. – в замку Кло-Люсе, поблизу Амбуаза у Франції помирає Леонардо да Вінчі (1452 – 1519), який в той час перебував на службі у французького короля Франциска I.

1520 – 1525 рр. – Нікколо Мак'явеллі пише свою «Історію Флоренції».

24 лютого 1525 р. – битва при Павії. Ключова битва в ході Італійської війни 1521 – 1526 рр. та Італійських воєн загалом. Вважається першою битвою Нового часу, яка поклала початок успішному використанню вогнепальної зброї. В результаті битви між іспанцями та французами король Франції Франциск I потрапив до іспанського полону.

1526 – 1530 рр. – війна Коньякської ліги, або П'ята Італійська війна. В антигабсбургську коаліцію увійшли Франція, Англія, Венеція, Флоренція, Мілан та папа, проте ця війна лише ще більше продемонструвала силу Іспанії та закріпила її домінування на Апенінах.

Травень 1527 р. – пограбування Риму найманцями імператора Карла V. Ця подія вважається одним з ключових моментів Італійських воєн.

22 червня 1527 р. – в Сан-Кашано, в декількох кілометрах від Флоренції, помер Нікколо Мак'явеллі (1469 – 1527).

1532 р. – виходить перше видання «Державця» Нікколо Мак'явеллі.



Карта Апенінського півострова (1494 рік).

Джерело: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/ru/8/85/%D0%98%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%8F-1494.jpg>

II. ІСПАНІЯ У XVI - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

XVI ст. – «вік Іспанії». Іспанія в системі імперії Карла V Габсбурга. Соціально – економічне становище Іспанії, вплив на нього колоніальних загарбань. «Революція цін». Політика іспанської корони щодо селянства, фіскальна політика. Економічна діяльність Мести та її наслідки для іспанської економіки.

Особливості іспанського абсолютизму. Прояви опозиції: повстання “комунерос”, його соціальний склад. Наслідки поразки. Початок занепаду Іспанії у другій половині XVI ст. та його причини.

Внутрішня та зовнішня політика Філіпа II. Діяльність Інквізиції, її роль у суспільстві. Релігійні та політичні переслідування. Війни з повсталими Нідерландами. Підтримка лігерів у Франції. Невдала боротьба з Тюдорівською Англією. Приєднання Португалії. Боротьба з турками, перемога при Лепанто.

Занепад Іспанії у першій половині XVII ст.

Іспанія та Тридцятирічна війна. Відділення Португалії.

Культура Іспанії у XVI – першій половині XVII ст.

Лекція «ІСПАНІЯ У XVI - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.»

В останні 10-ліття XV ст. на Піренейському півострові існувало п'ять окремих держав: королівства Кастилія (з королівством Леон), Арагон (який включав Каталонію та Валенсію), Португалія, Наварра та Гранадський емірат. У 1479 р. відбулася унія Кастилії та Арагону через шлюб Ізабелли Кастильської (роки життя: 1451–1504) та Фердинанда Арагонського (роки життя: 1452–1516). Це був важливий крок на шляху політичного об'єднання Іспанії.

У 1492 р. було завойовано Гранаду – останній осередок арабів на теренах Піренейського півострову; ця подія знаменувала закінчення багатовікового процесу Реконкісти. Нарешті у 1512 р. Фердинанд Арагонський приєднав до своїх володінь Наварру (її північна частина залишилася у складі Франції), яка також мала статус королівства.

Пізніше, у 1581–1640 рр., до складу Іспанської монархії входила Португалія.

До цього слід додати, що Іспанії на початку XVI ст. належали Балеарські острови, а також Південна Італія (Неаполітанське королівство) з Сицилією та Сардинією.



У 1516 р. корони Кастилії та Арагону, а також низки підпорядкованих їм королівств об'єднав у своїй особі король Карл I, онук «католицьких королів» Фердинанда та Ізабелли по материнській лінії.

Ілюстрація: Тіціан, Портрет Карла V з псом, 1533 р., масло, Національний музей Прадо, Мадрид, Іспанія

Стосовно таких складних політичних утворень, яким була Іспанська держава у XVI–XVII ст., в історіографії останніх десятиліть використовується термін «комполітарна монархія». Насправді, як зазначає сучасний історик-іспаніст

В. Ведюшкін, поняття «королівство Іспанія» виникло тільки у XVIII ст. Карл I офіційно не мав титулу короля Іспанії, а був королем Кастилії, Леона, Арагону, Валенсії тощо.

Водночас Карл належав до могутнього роду Габсбургів. По лінії батька він був онуком імператора Священної Римської імперії Максиміліана I Габсбурга та Марії Бургундської. Таким чином, до його неосяжних володінь увійшли родові австрійські землі та «бургундський спадок» – Нідерланди, графство Франш-Конте та Шароле.

Королі династії Габсбургів в Іспанії у XVI – першій половині XVII ст. (час правління):

Карл I (1516–1556)

Філіп II (1556–1598)

Філіп III (1598–1621)

Філіп IV (1621–1662)

У 1519 році помер Максиміліан I і колегія німецьких князів-курфюрстів обрала його онука Карла Габсбурга імператором Священної Римської імперії. Отже, як імператор Карл I стає Карлом V.

Володіння Карла V не обмежувалися теренами Західної Європи. У добу Великих географічних відкриттів Іспанія, країна-першовідкривачка, активно діє у Новому світі. У 1519 – 1521 рр. Ернан Кортес завойовує державу ацтеків, брати Пісарро у 1532 – 1533 рр. захоплюють імперію інків. Конкіста закладає підвалини іспанського колоніалізму. Незліченні скарби, грузи золота везуть іспанські галеони до Севільї.

Сучасники зазначали, що над державою Карла V ніколи не заходить сонце. XVI століття іноді називають століттям Іспанії через її могутність та величезну роль в європейській політиці.



Втім це дивне геополітичне утворення зберігалось недовго. Не в змозі впоратися із управлінням усіма територіями та країнами, зморений постійними війнами та розчарований невдачами у боротьбі за всесвітню католицьку імперію, Карл V у 1556 р. відмовляється від іспанського престолу на користь свого сина Філіпа II Габсбурга. Австрійські володіння, а з 1558 р. і імператорську корону отримує його молодший брат Фердинанд I Габсбург.

Ілюстрація: Тіціан, Філіп II в обладунках, 1551 р., масло, Національний музей Прадо, Мадрид, Іспанія

Філіп II зробив столицею Мадрид і, на відміну від батька, вважав за краще правити своїми володіннями, перебуваючи в Іспанії, у збудованому їм палаці Ескоріал. Філіп активно намагався підкорити своїй владі або своєму впливу європейські країни та викоренити єресь в усіх її формах. Втім у більшості випадків він зазнавав поразки.

У 60-х рр. XVI ст. Нідерланди повстали проти іспанського абсолютизму. Внаслідок Нідерландської революції, або 80-літньої війни, північні провінції здобули незалежність від Іспанії.

Розгром англійцями знарядженої Філіпом «Непереможної армади» у 1588 р. завдав удару по іспанському морському пануванню в Атлантиці. У Франції не вдалося забезпечити перемогу католицької «партії», навпаки, прийшлося визнати права й встановити дипломатичні відносини з королем Генріхом IV Бурбоном, який нещодавно був лідером гугенотів.

Невдачі Філіпа не в останню чергу пов'язані з кризовими явищами та проявами економічного та соціального занепаду, який вже явно спостерігається в Іспанії наприкінці XVI ст. Економіка країни була зруйнована постійними війнами, непомірними податками та вкрай несприятливою внутрішньою політикою іспанських королів. Золото, яке ще продовжувало надходити до країни, відразу ж уходило до більш економічно розвинених сусідів в обмін на вироблені там товари.

До успіхів Філіпа II слід віднести перемогу над турками в морській битві при Лепанто у 1571 р. та приєднання Португалії у 1581 р. Відновити свою незалежність Португалії вдалося 60 років потому, у 1640 р.

За часів Філіпа III та Філіпа IV країною правлять королівські фаворити відповідно: герцог Лерма та граф Оліварес.

Соціально-економічний та політичний занепад Іспанії в першій половині XVII ст. призвів до втрати її авторитета та позицій на міжнародній арені. Спроба Філіпа III втрутитися разом з австрійськими Габсбургами у Тридцятирічну війну (1618–1648) не тільки додала руйнації країні, а й мала негативні для Іспанії геополітичні наслідки. За Вестфальським миром 1648 р. Іспанія була вимушена визнати незалежність Республіки Сполучених провінцій. За Піренейським миром 1659 р., що поклав край війні з Францією, Іспанія віддала їй Руссільйон та частину південних Нідерландів.

Список рекомендованої літератури:

1. Альтамира-и-Кревеа Р. История Испании / Пер. с исп. – М., 1951.
2. Ведюшкин В. А. Идадьго и кабальеро: испанское дворянство в XVI – XVII вв. // Европейское дворянство XVI – XVII вв.: границы сословия. – М., 1997.
3. Виллар П. История Испании. – М. : АСТ: Астрель, 2006. – 225 с.
4. Державин К. Н. Сервантес: жизнь и творчество. – М., 1958.
5. Дефурно М. Повседневная жизнь Испании золотого века. – М.: Мол. гвардия, 2004. – 314 с.
6. Испанские короли / Под ред. В. Л. Бернекера, К. К. Сейделя и П. Хозера. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 512 с.
7. История Испании. Т. 1. С древнейших времен до конца XVII века / отв. ред. В. А. Ведюшкин, Г. А. Попова. – М.: Индрик, 2012. – 724 с.
8. Кудрявцев А. Е. Испания в средние века. – Л., 1937.
9. Литаврина Э. Э. Испания в эпоху великих географических открытий // Сб. Бартоломе де Лас-Касас. – М., 1966.
10. Литаврина Э. Э. Крестьянство Испании и Португалии в XVI–XVIII вв. // История крестьянства в Европе. – Т.3. – М., 1986.
11. Литаврина Э. Э. К проблеме экономического упадка Испании в XVI в. // Из истории средневековой Европы (X – XVII вв.). – М., 1957.
12. Лозинский С. Г. Инквизиция в Испании. – СПб, 1914.
13. Менендес Пидаль Р. Избранные произведения. Испанская литература средних веков и эпохи Возрождения. – М., 1961.
14. Петров Д. К. Испанские авантюристы XVI – XVII вв. – СПб., 1905.
15. Пискорский В. К. История Испании и Португалии. – СПб., 1909.
16. Силюнас В. История испанского театра XIII – XVI вв. – М., 1995.
17. Тоцький П. М. Культура Іспанії періоду Ренесансу. Хрестоматія. – Одесат: ОНУ, 2016. – 202 с.

Алькабала (від араб. **аль габала** – стягування) – в Іспанії та на підвласних їй територіях податок на торгівельні обороти. Виникла в період арабського панування на Піренейському півострові. В християнській Іспанії з XIV ст. – державний податок у розмірі 5 %, в XVII ст. – до 14 % від вартості товару. Алькабала стала однією з причин визвольної боротьби в Нідерландах.

Асьєнто, асієнто (ісп. **asiento de negros**) – на поч. XVI – сер. XVIII ст. договір іспанської корони з приватною особою, торгівельною компанією чи іншою державою про надання монопольного права на ввезення до іспанських колоній в Новому Світі рабів з Африки. Перший асьєнто був підписаний з генуезькою компанією в 1517 р.

Віце-король – представник королівської влади, поставлений на чолі провінції чи країни та уповноважений діяти від імені короля. Наприклад, в XVI ст. – віце-королі іспанських колоній в Америці – Новій Іспанії (Мексиці) та Перу.

Гранди – титулована верхівка іспанського дворянства, найбільш могутні магнати, що мали ряд почесних привілеїв, наприклад, лишатися в капелюсі в присутності монарха. Гранди вперше згадуються в джерелах XIII ст. В XV ст. їх права були обмежені королівською владою при збереженні головних привілеїв. Титул гранд формально був затверджений у 1520 р. при Карлі I Габсбургу. Його отримали 25 найзнатніших родин, а до кінця XVI ст. їх кількість збільшилася до 100.

Ідальго в широкому сенсі – дворянський стан в Іспанії; у вузькому значенні – дрібне і середнє дворянство, рицарство, на відміну від рікос омбрес та кабальєро. Термін виник в XII ст. та затвердився в XIII – XIV ст.

Інквізиція – особливий інститут католицької церкви, метою якого був розшук, суд та покарання єретиків. В період раннього середньовіччя і до XIII ст. боротьба з єрессю була справою єпископів та світської влади. Папська інквізиція була створена в XIII ст. для боротьби з єресями вальденсів та катарів. Остаточне її оформлення відбулося в 1231 р. за папи Григорія IX (1227 – 1241), який передав інквізицію в руки монахів-домініканців та почасти францисканців. Після придушення єресей XIII ст. папська інквізиція займалася переслідуванням відьом, причому до кінця XV ст. не дуже активно. Пік відомих «відьмовських процесів», під час яких на вогнищах було спалено тисячі «відьом», припадає на XVI – першу половину XVII ст. (і він більше пов'язаний з протестантськими країнами, чим з католицькою інквізицією). В XVI ст. головна небезпека для католицької церкви походила від протестантів. В 1542 р. папа Павло III (1534 – 1549) створив у Римі Конгрегацію інквізиції, яка складалася з шести кардиналів, і влада якої розповсюджувалася на весь католицький світ. Це так звана Римська інквізиція. Її виникнення та діяльність дослідники розглядають як один з головних актів європейської Контрреформації. Особливе місце в історії переслідування єретиків належить іспанській інквізиції, котра була створена булою римського папи Сікста IV (1471 – 1484) в 1478 р. за ініціативи «католицьких королів» Фердинанда та Ізабели. Головним об'єктом її уваги були мориски та марани, яких постійно підозрювали у вірності старим вірам. Для іспанської інквізиції характерна фактична незалежність від Риму і підпорядкованість королівській владі. Іспанська інквізиція стала частиною державного апарату, слухняного політичним інтересам корони. Ім'я першого Великого інквізитора, голови Супреми, Томмазо Торквемади стало символом нелюдяної жорстокості та фанатизму.

Інфант – будь-який з синів іспанського чи португальського короля, що не є спадкоємцем трону.

Інфанта – 1. Дочка іспанського чи португальського короля.
2. Дружина інфанта.

Кортеси – станово-представницький орган в королівствах Піренейського півострова, найбільш раннє подібне утворення в Західній Європі. Виросли з королівської курії, коли в її засіданнях почали брати участь, поряд з дворянством та духовенством, представники міст. Кортеси Леона та Кастилії існують від початку XIII ст., Каталонії – з 1218 р., Арагона – з 1274 р., Валенсії – з 1283 р., Наварри – з 1300 р. Найважливішою функцією кортесів було затвердження податків, від яких вищі стани були звільнені. Тим важливішою була роль міщан в кортесах в XIII – XIV ст. Ріст абсолютної монархії в політично об'єднаній Іспанії призвів до зменшення ролі кортесів, в яких в XVI ст. міста представлені дворянами, що там проживають. Гранди в цей період також втрачають своє політичне значення.

Марани в Іспанії та Португалії – хрещені євреї. Часто – багаті торговці, відкупники податків, державні чиновники, марани переслідувалися інквізицією за підозрою в прихильності іудаїзму, особливо в правління Філіпа II (1556 – 1598). Нерідко вони ставали жертвами релігійного фанатизму міських низів.

Места – привілейована організація кастильських вівчарів. Заснована в 1237 р., наприкінці XV ст. вона нараховувала 3 тис. членів. Провідну роль в Месті відігравали дворяни, власники великих (в десятки тисяч голів) стад худоби. Восени стада Мести переганялися трьома основними шляхами – каньядами – на південь, навесні – на північ Кастилії. Користуючись підтримкою королівської влади, Места звільнялася від виплати багатьох мит та податків, була експортером вовни до Франції, Нідерландів, Італії та ін. Діяльність Мести наносила непоправну шкоду селянським господарствам, що стало однією з причин економічного занепаду Іспанії в XVI ст.

Мориски – іспанські мусульмани (маври, мудехари), які після завершення Реконкісти – падіння Гранади в 1492 р., були насильно

християнізовані. З кінця XV ст. почалися гоніння на арабську мову та культуру, знищення арабських книг. Мориски стали об'єктом переслідувань інквізиції. Особливо погіршилося положення морисків при Філіпі II (1556 – 1598), фанатичному католику, який, за власними словами, бажав не мати підданців взагалі, чим мати серед підданих єретиків. В 1609 – 1610 рр. мориски були вигнані з Іспанії. Більшість з них переселилися до Північної Африки.

Мудехари (від араб. мудажан – ті, кому дозволили лишитися) – мусульмани в християнських державах Піренейського півострова в XI – XV ст. Обкладені поголовним податком, мудехари зберігали свої закони і звичаї, мову, власність, в тому числі земельну. У великих містах вони жили окремими кварталами. Вправні майстри, ремісники і землероби, мудехари здійснювали чималий вплив на культурний розвиток країн Піренейського півострова. Так, в архітектурі палаців і храмів Севільї, Кордови, Валенсії, Толедо відобразилися традиції мусульманського будівництва – підковоподібні арки та куполи. Ще більш сильним був арабський вплив на прикладне мистецтво. Після завоювання Гранади (1492 р.), символічного завершення Реконквісти, розпочалися гоніння на мудехарів – насильницька християнізація, вигнання тощо.

Сефарди – євреї, що жили на Піренейському півострові та були вигнані в 1492 р. з Іспанії. Мова сефардів – ладіно, чи сефардська, є сумішшю єврейської та іспанської мов.

Фуерос в країнах Піренейського півострова: 1) Збірки законів, що мають стосунок до всіх підданців короля; 2) Хартії вольностей окремих провінцій, станів, фамілій; 3) Муніципальні фуерос – пожалування вольностей жителям міст та сільським громадам і самі ці вольності.

Використані матеріали: *Немченко И. В. Язык средневековья. Русско-украинско-английский толковый словарь средневековой*

терминологии. – Одесса : Астропринт, 2001. – С. 9, 17, 34, 47, 69, 73 – 74, 102, 126, 131, 137, 139, 224. (переклад з рос. В. В. Чепіженка)

Хронологічна таблиця

13 грудня 1474 р. – королевою Кастилії та Леону було проголошено Ізабелу I (1451 – 1504) з династії Трастамара.

1 листопада 1478 р. – булою папи Сікста IV утворено іспанську інквізицію.

20 січня 1479 р. – королем Арагону, Валенсії та Сицилії стає Фердинанд II (1452 – 1516), чоловік Ізабели Кастильської.

1492 р. – епохальний рік в правлінні Фердинанда та Ізабели:
1) взяття Гранади, що означало кінець Реконкісти – 2 січня;
2) вигнання євреїв (за Альгамбрським едиктом) та маврів з Іспанії – 31 березня; 3) відкриття Америки Колумбом – 12 жовтня.

1494 – 1559 рр. – Італійські війни (між Іспанією та Францією).

1496 р. – папа Олександр VI дарував Ізабелі Кастильській та Фердинанду Арагонському титул «католицькі королі».

26 листопада 1504 р. – померла Ізабела I Кастильська. Офіційно королевою Кастилії та Леону стала її дочка Хуана I Божевільна (1479 – 1555).

1515 р. – офіційно до Кастилії було приєднано королівство Наварра.

23 січня 1516 р. – помер Фердинанд II Арагонський. Йому спадкував його онук Карл (в Іспанії Карлос I) Габсбург (1500 – 1558).

28 червня 1519 р. – після смерті другого діда, Максиміліана I Габсбурга, Карл Габсбург став імператором Священої Римської імперії Карлом V.

1520 – 1522 рр. – повстання комунерос в Кастилії та жерманій в Валенсії.

1554 р. – наступник іспанського трону Філіп одружується з королевою Англії, своєї двоюрідною тіткою Марією I Тюдор (1516 – 1558).

16 січня 1556 р. – Карл I Габсбург відрікся від корони Іспанії на користь свого старшого сина Філіпа II (1524 – 1598).

1563 – 1586 рр. – побудова Ескоріалу поблизу Мадриду – королівської резиденції, монастиря та усипальниці.

1568 – 1648 рр. – Вісімдесятирічна війна, війна за незалежність Нідерландів, або Нідерландська революція.

1568 – 1571 рр. – Альпухарське повстання, найбільше повстання морисків в Іспанії. В результаті придушення повстання більше 80 тис. маврів було виселено з Гранади та Альмерії та розпорошено по селах Кастилії.

7 жовтня 1571 р. – битва при Лепанто. Флот Священної Ліги, коаліції середземноморських католицьких держав (Іспанська імперія, Венеціанська республіка, війська Папи Римського, Мальтійського ордену, Генуї, Сицилії, Неаполя, Савої, Тоскани та Парми), на чолі з єдинокровним братом Філіпа II доном Хуаном Австрійським, завдав поразки флоту Османської імперії.

1580 р. – за умовами Іберійської унії Філіп II стає також королем Португалії Філіпом I.

1585 – 1604 рр. – англо-іспанська війна.

Липень - серпень 1588 р. – поразка Непереможної Армади біля побережжя Англії.

13 вересня 1598 р. – Філіп II помер, королем Іспанії та Португалії став його син Філіп III (1578 – 1621). Фактично в 1598 – 1618 рр. країною правив всемогутній фаворит Філіпа III, «валідо» Франсіско Гомес де Сандоваль-і-Рохас, герцог Лерма.

1605 р. – виходить перша частина роману «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі» Мігеля де Сервантеса Сааведра.

1607 р. – Філіп III оголосив себе, а отже і Іспанію, банкрутом.

22 вересня 1609 р. – вигнання з Іспанії морисків (270 тис. селян та ремісників – 2% населення країни).

1609 – 1621 рр. – перемир'я у війні з Нідерландами.

1618 р. – Лопе де Вега видає комедію «Собака на сіні».

23 березня 1621 р. – помер Філіп III, королем Іспанії та Португалії став його син Філіп IV (1605 – 1665). Фактично країною до

1643 р. правив «валідо» Гаспар де Гусман-і-Піментель, граф-герцог де Оліварес.

1640 р. – втрачено Португалію.

1659 р. – Піренейський мир з Францією.



*Луїджи Муссіні, Турнір у шахи при дворі короля Іспанії, 1883 р.,
масло, Музей ді Сан Донато, Сієна, Італія*

III. КОНТРЕФОРМАЦІЯ ТА КАТОЛИЦЬКА РЕФОРМА В XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

1. Зміст понять “Контрреформація” та “Католицька реформа”.
2. Створення ордену єзуїтів:
 - Ігнатій Лойола – засновник ордену,
 - особливості організації “Товариства Ісуса”,
 - головні напрямки діяльності ордену.
3. Тридентський собор (1545 – 1563 рр.).
4. Історичні наслідки Контрреформації та Католицької реформи.

Список рекомендованих джерел

1. Инфессура С., Бурхард И. Дневники. Документы по истории папства XV – XVI вв. – М., 1939.
2. Игнатий Лойола. Духовные упражнения / пер. С. Лихаревой // Орден иезуитов: правда и вымысел. – М. : АСТ, 2007.
3. Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми / Пер. з англ. А. Маслюх. – Львів : Свічадо , 2005. – 532 с.
4. Ratio studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти / Пер. з лат. Р. Паранько, пер. з англ. А. Маслюх. – Львів : Свічадо, 2008. – 252 с.

Список рекомендованої літератури

1. Бемер Г. История ордена иезуитов / пер. с нем. Н. Попова. – М. : Ломоносов, 2012. – 216 с.
2. Бицилли П. М. Игнатий Лойола и Дон Кихот // Место Ренессанса в истории культуры; [сост., предисл. и коммент. Б. С. Каганович]. – СПб. : Мифрил, 1996. – С. 201 – 224.
3. Вудс Т. Как католическая церковь создала западную цивилизацию / пер. с англ. В. Кошкина. – М. : ИРИСЕН, Мысль, 2010. – 280 с.

4. Вульфius А. Г. Проблемы духовного развития. Гуманизм, реформация, католическая реформа. – Петербург : Наука и школа, 1922. – 168 с.
5. Гинзбург К. Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XVI в. / пер. с итал. М. Л. Андреева, М. Н. Архангельского. – М. : РОССПЭН, 2000. – 272 с.
6. Григулевич И. Р. Инквизиция. – М. : Политиздат, 1985. – 448 с.
7. Гринингер Т. Иезуиты: в 2 т. / пер с нем. – М., 1868. – Т. 1. – 1868. – 351 с.
8. Косминский Е. А. Эрудиты XVII – XVIII вв. // Косминский Е. А. Историография средних веков. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1963. – С. 118 – 135.
9. Леруа М. Миф о иезуитах: от Беранже до Мишле / пер. с фр. В. А. Мильчиной. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 464 с.
10. Лозинский С. Г. История папства. – М. : Политиздат, 1986. – 382 с.
11. Маккенни Р. XVI век. Европа. Экспансия и конфликт / пер. с англ. С. Б. Володиной. – М. : РОССПЭН, 2004. – 480 с.
12. Ранке Л. Римские папы: их церковь и государство в XVI – XVII ст.: В 2-х т. / пер с нем. – С.-Пб, 1869. – 549 + 486 с.
13. Ренер Х. Игнатий Лойола и историческое становление его духовности. – М. : Институт Фомы Аквинского, 2002. – 116 с.
14. Розенталь Н. Н. Західноєвропейське середньовіччя. Ч. II. Пізнє середньовіччя. – Одеса, 1929.
15. Филиппсон М. Религиозная контрреформация XVI в.: Общество иезуитов / пер с фр. – М. : ЛИБРОКОМ, 2011. – 208 с.
16. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. – Львів : Свічадо, 2005. – 340 с.
17. Шейнман М. М. Папство. – М. : АН СССР, 1961. – 210 с.

Під час роботи над темою планується тематична екскурсія протестантськими та католицькими храмами Одеси.

В радянській історичній науці загальним місцем була теза про «католицьку реакцію» на Реформацію. Проте, ще 1922 року представник петербурзької школи істориків культури А. Г. Вульфійус, писав: «Термін «католицька реакція», розповсюджений в історичній літературі, може ввести в оману. Саме слово «реакція» підкреслює протидію Реформації і тим самим відкидає на задній план ті доволі глибокі та цікаві внутрішні зміни, що відбувалися в католицизмі в XVI – XVII ст. А між іншим силу та успіх боротьби проти протестантизму неможливо зрозуміти без зв'язку з цими внутрішніми процесами. Інакше кажучи, католицький рух XVI – XVII ст. далеко не вичерпувався спробами відтіснити чи знищити протестантизм, а заключав у собі елементи особливої католицької реформації. Ось чому давно слід термін католицька реакція замінити терміном «католицька реформація» чи «католицька реформа».

Католицька реформа, з одного боку, очищувала церкву від вад, котрі викликали справедливі нарікання з боку протестантів, а з іншого, оживлювала та укріплювала як раз ті сторони релігійності, які міцно були вкорінені в психології католицьких мас і були здатні породити справжній релігійний ентузіазм та цінні релігійні емоції, не дивлячись на їх жорстку критику представниками протестантської реформи, як то, наприклад, культ Діви Марії і святих, система обітниць, поклоніння реліквіям, чернечі ідеали тощо.

На кінець XV ст. католицька церква, не дивлячись на безсумнівні та яскраві ознаки занепаду, ще містила в собі великі запаси релігійної енергії. В ній ще жили дух героїчного аскетизму та містичного пориву, глибока наукова робота, здатність захоплювати та вести маси і, нарешті, ясне усвідомлення необхідності внутрішніх перетворень. Це усвідомлення формулювало наступні проблеми: соборну, національну, питання про відношення до надто розвиненої обрядової сторони та до елементів нової гуманістичної освіти. До розв'язання цих проблем, церква підійшла ще до появи Лютера і досягла певних успіхів на цьому полі в Іспанії та Італії. Іспанія при цьому подала більш сильний імпульс, а тому певною мірою католицька реформа була нібито «іспанізуванням» католицької церкви.

Католицька реформа в Іспанії досягла значних успіхів без всякого зв'язку з протестантизмом. Вона створила проникнутий усвідомленням свого обов'язку та відданий національним інтересам клір, вона провадила плідячу, пройняту гуманістичним духом, богословську роботу, вона підігрівала релігійне життя містичним ентузіазмом, вона змогла захопити маси фанатично-натхненною відданістю матері-Церкві. Така церква могла не боятися протестантської Реформації. Саме вона породила найбільш знаного представника войовничого католицизму – Ігнатія Лойолу.

Дещо іншою була ситуація в Італії. Тут, на батьківщині Відродження, духовне життя відзначалося більш рухомим та гнучким характером. Вплив класичної старовини виступає значно яскравіше і проникає доволі глибоко. Захоплення гарною, зовнішньою, запозиченою у класиків формою, поєднується з щирою впевненістю в можливості примирити досягнення античної думки з вченням Христа. Платонівська академія Марсіліо Фічіно найбільш яскравий приклад всього цього напрямку.

Весь цей рух, щоправда, лишався в межах вищого, освіченого прошарку суспільства і ані трохи не торкався народних мас і їх релігійного життя. А між іншим ці маси таїли в собі елементи глибокої та непохитної відданості церкві. Католицизм для Італії це своя, рідна релігія, тим більш рідна, чим більш вона в практиці народних мас зливалася з пережитками народного язичництва. Моментами ця релігійність загострювалася до всплесків епідемій каяття та захоплення аскетичним зреченням.

Наприкінці XV ст. найбільший пароксизм релігійного натхнення буде пов'язаний з ім'ям Савонароли. Проте творчі сили церкви проявляться не в його діяльності, а в створенні ряду нових братств та орденів. В 1517 р. була створена «ораторія божественного кохання», яка об'єднала впливових діячів церкви, серед яких були кардинал Яків Садолет, єпископ Карпентра, один з видатних гуманістів епохи, кардинал Джіані Гіберті, єпископ Верони, відомий святістю свого життя, кардинал Гаспаро Контаріні, провідник реформатської партії при папському дворі, кардинал Джан П'єтро Карафа, майбутній папа

Павло IV, найбільш ревний поборник церковної реформи в суворому католицькому дусі, святий Каetano Тієнський, котрий разом з Карафой в 1524 р. заснував орден регулярних канонників – «театинців».

Цілі ордену театинців співпадала з задачами, котрі ставила перед собою «ораторія»: досягнення очищення церкви поглибленням молитв, розвитком проповідницької діяльності, посиленням благодійницької діяльності, боротьбою проти єресей. Згодом виникне цілий ряд нових орденів: капуцинів, барнабитів, сомасків, урсулінок, що свідчить про силу та живучість чернечих ідеалів та старих форм благочестя. В один ряд з ними в якості останньої ланки стане і орден єзуїтів.

Перед живими церковними силами, направленими на реформу церкви, реформація Лютера поставила нове головне завдання: спасіння церковної єдності в боротьбі з єрессю.

(Вульфус А. Г. Проблемы духовного развития. Гуманизм, реформация, католическая реформа. – Петербург : Наука и школа, 1922. – 168 с.).

Тезаурус до теми

Автодафе, аутодафе (від ісп. **auto de fe** – акт віри) – публічна церемонія оголошення вироку іспанської інквізиції. Перше аутодафе мало місце в Севільї в 1481 р. В народному слововжитку аутодафе включало також приведення вироку до виконання.

Беатифікація (від лат. **beatus** – блаженний, **facio** – роблю) – в католицькій церкві акт причислення до лику блаженних, нижча ступінь в процесі канонізації.

Бревіарій (від лат. **brevis** – короткий) – католицький служебник, тобто книга, що містила уривки зі Святого Письма, молитви, гімни та інші тексти, необхідні для щоденного богослужіння. Вперше введений за римського папи Григорія VII (1073 – 1085).

Булла (від лат. **bullā** – печатка), в середньовічній Європі – офіційний документ, королівський, імператорський чи папський, скріплений металевою печаткою. З XV ст. булла – послання римських пап з найважливіших питань, що стосуються католицької догматики, канонізації, дозволів на укладання шлюбів монархам тощо.

Канонізація, у християнстві – причислення до лику святих, пов'язане з внесенням імені причислюваного до канону. Порядок канонізації затвердився в X ст. Першим канонізованим святим був Ульріх, єпископ Аугсбургу, що помер в 993 р. і тоді ж був визнаний святим на Латеранському соборі римським папою Іоанном XV (985 – 996). Щаблем на шляху до канонізації була беатифікація.

Легат (від лат. **legatus** – посол), у католицькій церкві – особистий представник римського папи, інколи кардинал, духовна особа, що виконує церковну чи дипломатичну місію.

Нунцій (від лат. **nuntius** – вісник) – папський легат. В першій половині XV ст. нунції стають постійними дипломатичними представниками римських пап в католицьких країнах. За папи Григорія XIII (1572 – 1585) були визначені норми діяльності нунційів та їх ранги. Інколи нунція призначали для виконання особливих завдань – наприклад, для боротьби проти протестантизму. В таких випадках вони отримували від папи особливі судові повноваження.

Понтифік (від лат. **pontifex** – першосвященник), в католицькій церкві: 1. Єпископ. 2. Римський папа, єпископ Риму.

Прелат (від лат. **praelatus** – той, кому віддали перевагу, поставлений над кимось), в католицькій церкві – назва духовних осіб високого рангу – кардиналів, архієпископів, єпископів, а також абатів, легатів та нунційів. В англіканській церкві прелати – архієпископи та єпископи.

Ультрамонтани (від лат. **ultra montes** – за горами). 1. В широкому розумінні і відносно ранньому значенні – для італійців – вихідці з Франції, Німеччини та інших заальпійських країн; для вищезазначених – італійці. 2. В XV ст., починаючи з Констанцького собору (1414 – 1418), і в наступні століття ультрамонтанами називали прихильників необмеженої влади папи Римського над церквою, пріоритету папи над собором, неприпущення самотійності церковної організації окремих католицьких країн, права римського понтифіка втручатися в світські справи європейських держав. Серед ультрамонтанів було чимало італійських прелатів, що, імовірно сприяло укоріненню терміну в Європі. В XVI ст. активними прихильниками ультрамонтанів стали єзуїти.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

Кардинал Гаспаро Контаріні про владу папи



Кардинал Гаспаро Контаріні (1483 – 1542), виходець із знатного венеційського роду, прагнув реформувати католицьку церкву, не видвигаючи наперед пишину обрядовість та спираючись на догмат про оправдання вірою. Неодноразово звертався до папи Павла III з проектами докорінної реформи церкви (його праця «Concilium de emendanda ecclesia», видана в Римі 1538 р., потрапить до першого Індексу заборонених книг, виданому в 1559 р.). На сеймі

в Регенсбурзі 1541 р. намагався знайти компромісний варіант примирення з протестантами.

Текст цитируется за виданням: Ранке Л. Римские папы: их церковь и государство в XVI – XVII ст.: В 2-х т. / пер с нем.. – Т. 1. С.-Петербург, 1869. – С. 118.

Закон Христа есть закон свободы и запрещает столь грубое рабство, которое лютеране имели полное право сравнить с вавилонским пленением. Но и кроме того, может ли называться управлением такая система, где законом служит воля одного человека, всегда, по природе своей, склонного ко злу и действующего под влиянием бесчисленных впечатлений? Нет, всякая власть есть власть разума. Она имеет целью правыми средствами приводить управляемых ею к общей цели, к счастью. И власть папы есть тоже власть разума, Бог дал ее св. Петру и его преемникам, чтобы они вверенную им паству вели к вечному блаженству. Папа должен знать, что те, на которых простирается его власть, суть люди свободные. Не по произволу должен он повелевать, запрещать и разрешать, но по законам разума, заповедям Божиим и любви, по законам, которые все сводят к Богу и общему благу: ибо не произвол дает положительные законы, они рождаются от приспособления естественного права и Божьих заповедей к обстоятельствам. Только по этим же законам и по неотразимому требованию жизни они могут быть изменяемы.

Твое святейшество да обратит внимание, чтобы не отступать от этих правил. Не обращай к бессильной воле, которая нередко избирает злое, к рабству, которое служит греху. Тогда будешь ты могуществен, свободен; тогда в тебе будет сосредоточиваться жизнь христианского общества.

Народна релігійність в Італії XVI ст. та її переслідування інквізицією

Нижче наводяться фрагменти допитів Доменіко Сканделла на прізвисько Меноккіо (1532 – 1601), млинаря з Монтреале, що в області Фріуле в Італії. У Меноккіо склалася власна світоглядна концепція, в якій сплелися християнське віровчення та народна, язичницька релігійність. За свої погляди Меноккіо був засуджений інквізиційним судом та спалений на вогнищі в 1601 р. Біографію та духовний світ «дисидента» XVI ст. реконструював відомий італійський історик, один з засновників мікроісторії Карло Гінзбург.

Цитується за виданням: Гинзбург К. Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XVI в. / пер. с итал. М. Л. Андреева, М. Н. Архангельского. – М. : РОССПЭН, 2000. – 272 с.

(с. 64 – 65) «Я говорил, что мыслю и думаю так: сначала все было хаосом, и земля, и воздух, и вода, и огонь – все вперемежку. И все это сбилось в один комок, как сыр в молоке, и в нем возникли черви и эти черви были ангелы. И по воле святейшего владыки так возникли Бог и ангелы; среди ангелов был также Бог, возникший вместе с ними из того же комка; он стал господом и у него было четыре капитана, Люцифер, Михаил, Гавриил и Рафаил. Этот Люцифер захотел стать господом подобно тому владыке, который был царем и Богом, и за его гордыню Бог прогнал его с неба со всеми его присными и приспешниками. И Бог затем создал Адама и Еву и много других людей, чтобы заполнить места изгнанных ангелов. Но все они не исполняли его заповедей, и тогда Бог послал к ним своего сына, и евреи его схватили, и он был распят... и тот, которого распяли, был один из божьих детей, потому что все мы божьи дети и того же естества, что и распятый; он был такой же человек, как и мы, но более важный, как сейчас, к примеру, папа – такой же человек, как мы, но более важный, потому что может приказывать; тот, которого распяли, родился от Иосифа и Марии-девы».

(с. 67) «Явствует из дознания, – спрашивал инквизитор, – что вы призывали не верить папе и постановлениям церкви и говорили, что у папы такой же авторитет, как и у всякого человека». Меноккио отвечал: «Я призываю Бога всемогущего поразить меня на месте, если я когда-нибудь говорил то, о чем ваше преподобие спрашивает». А правда ли, что, по его словам, от заупокойных служб нет никакой пользы? (По свидетельству Джулиано Стефанута, Меноккио, возвращаясь как-то от мессы, сказал следующее: «Зачем горстке праха нужны все эти пожертвования?»). «Я говорил, – пояснил Меноккио, – что надобно делать добро, пока ты на этом свете, а что будет потом с душами, это в руках Господа Бога, потому что молитвы и жертвования и мессы, которые служатся за мертвых, все это делается ради любви к Господу, а он уж творит то, что ему угодно; душам все эти молитвы и милостыня ни к чему, это Бог решает, пригодятся ли все эти добрые дела живым или мертвым».

(с. 69 – 70) «Надобно, чтобы человек верил в Господа Бога и чтобы не делал зла, надобно поступать, как Иисус Христос, который ответил евреям, спрашивавшим его, какому закону следовать: «Любить Бога и любить ближнего». Эта упрощенная религия не имела, по мнению Меноккио, вероисповедных ограничений. Всем людям в равной степени дано откровение: «Господь Бог всем уделил от духа святого, и христианам, и еретикам, и туркам, и иудеям, он всех любит, и все могут спастись».

От этой страстной защиты равенства вер Меноккио переходит к яростному обличению судей и их ученой гордыни: «А вы, попы и монахи, хотите ведать больше, чем сам Бог, и в этом похожи на дьявола; вы, подобно дьяволу, хотите быть как боги на земле и знать все, как Бог; кто думает, что знает больше, тот знает меньше». И отринув какую-либо осторожность, какое-либо благоразумие, Меноккио заявил, что отвергает все таинства, включая крещение, как измышления человеческие, как «барышничество», как орудия угнетения и эксплуатации в руках духовенства: «я думаю, что законы и повеления церкви – все это барышничество и надобны ей, чтобы богатеть». О крещении он сказал: «Я думаю, что все новорожденные

принимают крещение – их крестит Бог, который все на земле благословляет, а крещение в церкви – это фальшь; попы начинают высасывать соки у детей еще во чреве матери и продолжают до смерти». О миропомазании: «я думаю, это барышничество и фальшь, всем людям дан дух святой, а они хотят знать больше и не знают ничего». О браке: «его создал не Бог, а придумали люди: сначала мужчина и женщина просто давали друг другу слово, и этого было достаточно». О священстве: «я думаю, что дух божий есть во всех людях..., и думаю, что каждый, кто учился, может быть священником, для этого не нужно посвящения, все это барышничество». О елеосвящении: «я думаю, что оно ни на что не годится: помазывают тело, а душу нельзя помазать». Об исповеди он говорил так: «исповедоваться у попов и монахов – все равно, что у дерева». Когда инквизитор вознегодовал, услышав это, Меноккио пояснил свои слова не без некоторого самодовольства: «Если бы дерево могло назначить покаяние, этого было бы достаточно; к попам ходят те, кто не знает, какое положено покаяние за грехи, чтобы они их научили, а если знаешь, то ходить не надо, и те, кто знают, не ходят». Последним достаточно исповедаться «перед Господом Богом в сердце своем и молить Его, чтобы Он отпустил им грехи».

(с. 71) [О таинстве пресуществления]: «Что это как не кусок теста, откуда там взяться Господу Богу? И что такое Господь Бог? Это земля, вода и воздух». Но генеральному викарию он пояснил: «Я говорил, что эта гостия – кусок теста, но Дух святой сходит в него с небес, и так я верю». Викарий, думая, что ослышался: «Что, по-вашему, есть Святой Дух?». Меноккио: «Верую, что это Бог». А знает ли он, сколько лиц включает Троица? «Да, господин, Отца, Сына и Духа Святого». – «И в кого из этих лиц, по-вашему, пресуществляется гостия». – «Я думаю, что в Святого Духа». Викарий не мог поверить в такое невежество. «Когда ваш священник объяснял таинство святого причастия, он говорил, что содержится в гостии?» Дело было, однако, не в невежестве: «Он говорил – тело Христово, но я думал, что это Святой Дух, потому что Святой Дух больше Христа: Христос был человек, а Святой Дух исходит из рук божьих».

... «Мне нравится это таинство, когда человек исповедался и затем идет причащаться и приобретает Духа Святого и дух радуется...; а само таинство причащения нужно, чтобы править людьми, его придумали люди, а не Святой Дух; они говорят, что мессу сотворил Святой Дух и что нужно поклоняться гостии, чтобы люди не вели себя, как бестии».

(с. 72) «Я думаю, что Священное писание дано Богом, но потом к нему много добавили люди; для этого Священного писания достаточно было двух слов, но потом оно выросло, как растут книги о сражениях...»

«А о евангелиях я думаю, что частью в них правда, а частью евангелисты добавили в них от себя: это видно по страстям — один говорит о них так, а другой иначе».

... «я думаю, что святые были хорошими людьми и творили добрые дела, и за это Господь Бог сделал их святыми и они молятся за нас». Ни мощи, ни образы святых почитать не следует: «А мощи их, разные там руки, ноги, головы, пальцы, думаю, что такие же, как у нас, и им не нужно поклоняться..., не нужно поклоняться их образам, но одному Богу, который сотворил небо и землю; разве вы не помните, — воскликнул Меноккио, обращаясь к судьям, — как Авраам разбил все кумиры и все образы и поклонился только Богу?»

(с. 73) «Я никогда не имел дела ни с каким еретиком — сказал он, отвечая на конкретный вопрос судей, — но я не без смысла в голове, и я хотел разузнать великое и неизвестное; может быть, все то, что я говорил, — ошибка, и я покоряюсь святой церкви. Может быть, я согрешил, но Святой Дух меня просветил, и я прошу смерти у Господа Бога, у Господа Иисуса Христа и у Духа Святого, если в чем-нибудь солгал». «Пощадите меня, синьоры, ради Господа нашего Иисуса Христа: если я повинен смерти, казните меня, но если я заслуживаю милосердия, окажите мне его, потому что я хочу быть добрым христианином».

(с. 81) «Лютеранин, по-моему, — это тот, кто учит злему и ест скоромное по пятницам и субботам».

(с. 84) «Я не верю, что Бог кого-либо заранее предназначает к вечной жизни», «если кто-то согрешил, он и должен каяться».

(с. 85) «все, что мы видим, это Бог, и мы тоже боги», «небо, земля, море, воздух, бездна и ад – все это Бог».

Триденський собор



Реформація змусила Римську курію прийняти ряд рішучих дій. В 1537 р. папа Павло III створив «комісію для виправлення віри», яка й підготувала діяльність Триденського собору. Павло III скликав спочатку собор в Мантуї на 25 травня 1537 р., потім переніс його до Віченци, але

неуспішно. Нарешті собор було відкрито в м. Тренто (лат. Тридентум) на Півночі Італії в 1545 р.

В історії Тридентського собору виділяють дві протилежні тенденції: догматичну та реформаторську. Перша висувала в якості головного завдання чітке встановлення догматів, друга – реформу церковного устрою загалом і папської курії зокрема. Саме друга тенденція загрожувала папському абсолютизму, тому папа був прихильником розгляду в першу чергу догматичних питань.

Перша сесія собора (13 грудня 1545 – 11 березня 1547 рр.) була присвячена, головним чином, встановленню основних догматичних вчень церкви, робота ця продовжилася і під час другої сесії (1 травня 1551 – 28 квітня 1552 рр.), на яку з'явилися також представники протестантизму. Питання, пов'язані з долею папської влади, були підняті лише на третій сесії (13 січня 1562 – 4 грудня 1563 рр.).

Поховавши ідею соборного верховенства, відкинувши всі поступки протестантам, Тридентський собор все ж очистив церкву

від чисельних вад та пороків. Прийняті міри зводилися до посилення проповідницької діяльності, встановлення пильного контролю над поведінкою кліриків, обмеження поклоніння мощам святих, упорядкуванню продажу індульгенцій, забороні займати одночасно декілька церковних посад, організації правильної підготовки духовних осіб. Тридентський собор заклав підвалини до відродження католицької церкви. Постанови Тридентського собора являють собою в усіх сенсах заключний етап всього попереднього розвитку католицької церкви. Вони складають той фундамент, на якому католицька церква стоїть і в наш час.

Наступні документи публікуються в перекладі Є. В. Фіногентової за виданням: Антология мировой правовой мысли. Т. 2. М. : Мысль, 1999.

Декрет 1562 р.

Священный вселенский Тридентский собор (...) помышляет прежде всего о том, чтобы вернуть, наконец, прежнюю чистоту и величие католическому вероучению, в значительной мере запятнанному и оскверненному многими несогласными между собой, привести к лучшему образу жизни нравы, которые отклонились от старого порядка, и обратить друг к другу сердца отцов и сыновей. В этой связи собор указывает прежде всего на то, что в настоящее время резко возросло число сомнительных и опасных книг, в которых содержится и повсюду распространяется нечестивое учение (по этой причине во многих провинциях и особенно в благословенном городе Риме с богоугодным рвением были учреждены должности цензоров), и что все спасительные средства оказались тщетными против столь опасного и тяжелого недуга. На этом основании собор вынес решение, чтобы назначенные для такого расследования должностные лица тщательно, как того требует дело, просматривали книги, подлежащие проверке, и своевременно сообщали о результатах Священному собору, чтобы тем легче он мог отделять подобно плевелам различные чуждые учения от зерна Христианской истины и более основательно

обсуждать и выносить решения о том, что покажется более подходящим для избавления многих верующих от беспокойств. (...)

Постанова 1564 р. «Про заборону книжок»¹

Пункт II. Книги ересиархов, как тех, которые впали в ересь после указанного года, так и тех, которые были или являются вождями еретиков, а именно: Лютер, Цвингли, Кальвин, Бальтазар Пациомонтан, Швенкфельд и им подобные, – независимо от названия и содержания должны быть вообще запрещены. Книги других еретиков, которые в силу профессии рассуждают о религии, могут быть допущены к исследованию и утверждению католическими теологами, как и тех, кто после того, как впали в ересь, вернулись в лоно Церкви, могут быть апробированы теологическим факультетом какого-либо католического университета или допущены к обнародованию инквизицией. (...)

Пункт VI. Книги на народных языках, повествующие о современных спорах между католиками и еретиками, разрешаются не без разбора, но в отношении них следует соблюдать то же решение, которое касается Библии, переведенной на народные языки. Книги, написанные на народном языке и повествующие о принципах благой жизни, о созерцании, об исповеди и тому подобных предметах, если они содержат святое учение, нет особой причины запрещать... Итак, если в каком-либо королевстве или провинции некоторые книги были до настоящего времени запрещены, то поскольку они не содержат ничего из того, что было бы вредно читать всем без предварительного отбора, и если их авторами являются католики, после внесения

¹ **Индекс заборонених книжок** (лат. **Index Librorum Prohibitorum**), список творів, читання яких заборонялося католицькою церквою. Вперше опублікований за правління папи Павла IV (1555 – 1559) в 1559 р. Святою Конгрегацією Римської інквізиції. В 1571 р. папа Пій V (1566 – 1572) запровадив спеціальну Конгрегацію Індексу, яка займалася цензурою. Індекс заборонених книг був скасований в 1966 р. (Немченко І.В. *Язык средневековья*, с. 72).

необходимых исправлений они могут быть разрешены к обнародованию епископом или инквизитором.

Пункт VII. Книги, в которых речь идет о непристойных вещах и распутстве – их описывают и научают им, – должны быть совершенно запрещены, так как следует принимать во внимание соображения о сохранности не только веры, но и нравов, обычно легко подверженных порче после чтения подобного рода литературы. Те же, у кого окажутся эти книги, должны быть строго наказаны епископом. Древние книги, написанные язычниками, позволено читать ради изящества слога. (...)

Пункт X. В отношении печатания книг или иных сочинений необходимо соблюдать постановления, принятые на десятом заседании Латеранского собора при папе Льве X. Если в благословенном городе Риме какая-либо книга предназначена к печати, то она должна быть предварительно просмотрена викарием верховного понтифика и главой Священной канцелярии либо лицами, специально для этого предназначенными святейшим господином нашим. В других же местах просмотр и апробация книги должны находиться в ведении епископа или иного лица, сведущего в книгопечатании, назначенного тем же епископом, а также инквизитора по ересям того города или диоцеза, в котором будет печататься книга. (...) Подлинный экземпляр книги, предназначенный к печатанию, подписанный автором, должен оставаться у цензора; те, кто распространяет рукописи, не прошедшие предварительный просмотр и проверку, должны быть по приказу назначенных должностных лиц подвергнуты тем же наказаниям, что и издатели книг; тех, кто будет хранить и читать означенные рукописи, в случае, если авторство не установлено, следует считать их авторами. Оценка таких книг должна даваться в письменном виде и находиться на лицевой стороне книги; оценка, просмотр и прочие процедуры должны производиться бесплатно. Кроме того, в каждом городе, диоцезе, поместье или небольшом городке места, где печатают или продают книги, должны часто посещаться лицами, назначенными для этой цели епископом или его викарием, а также инквизитором по ересям, дабы

ничто из того, что запрещено, не печаталось, не продавалось или не хранилось у кого-нибудь. Книготорговцы (...) должны иметь в своих книгохранилищах перечень предназначенных к продаже книг, которые у них в наличии, с подобным описанием каждой в отдельности; других книг они не должны ни иметь, ни продавать, ни под каким-либо предлогом передавать без разрешения упомянутых лиц под угрозой изъятия книг или иных наказаний по усмотрению епископа или инквизиторов. По их же усмотрению следует подвергать наказанию покупателей, читателей или издателей таких книг.

Если кто-нибудь занимается распространением книг в каком-либо городе, то должен сообщить об этом указанным лицам; если какое-то общественное место отведено под такого рода торговлю, то управители этого места должны сообщить означенным лицам, что книги прошли проверку. Никто не имеет права книгу, которую он сам или кто-либо другой распространял по городу, ни давать кому-либо для чтения, ни передавать под каким-либо предлогом, ни дарить, если в отношении предъявленной книги ранее не было получено разрешение на такие действия или если не подтверждено нотариально, что книга допущена к обнародованию. Точно так же и от наследников или исполнителей последней воли требуется представить означенным лицам список книг, оставшихся от почивших, и получить разрешение, прежде чем пользоваться книгами. (...) По отношению ко всем слушникам или к каждому в отдельности должно быть установлено наказание по усмотрению епископов или инквизиторов, которые квалифицировали это как проступок или неповиновение. (...)

Однако во власти епископов или инквизиторов запрещать на основании имеющегося у них права также и те книги, которые считаются разрешенными к обнародованию в соответствии с данными установлениями в том случае, если они распорядятся запретить их в своих королевствах, провинциях или диоцезах. Кроме того, секретарь назначенных должностных лиц по повелению святейшего господина нашего передает нотариусу Святой Римской генеральной инквизиции как перечень книг, прошедших цензорскую проверку, так и список лиц, которым назначенные должностные лица поручили эту проверку.

Наконец, всем верующим повелевается не выступать против данных установлений или запрещения со стороны цензора; того же, кто будет читать или хранить у себя книги еретиков или сочинения каких угодно авторов, запрещенные и уличенные в ереси или ложных догматах, следует незамедлительно отлучать от церкви. (...) Того же, кто будет читать или хранить у себя запрещенные книги под другим названием, кроме обвинения в смертном грехе, в который он впадает, следует подвергать строгому наказанию по приговору епископов.

Булла «QUO PRIMUM TEMPORE»

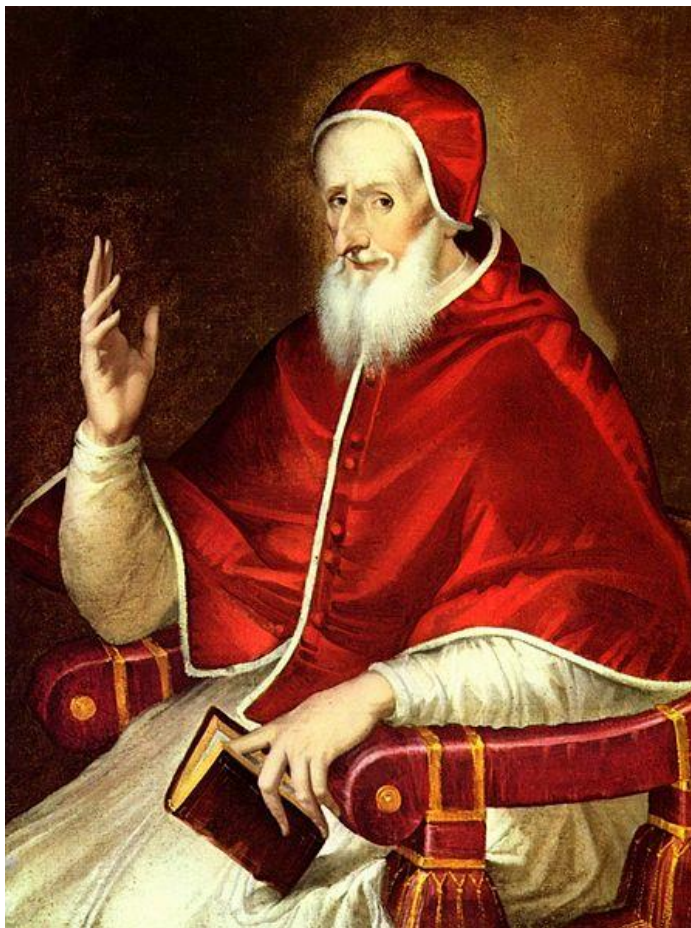
Назва булли походить від перших слів її тексту.

Текст відтворено за виданням: Папа Пій V. Булла "Quo primum tempore" // Покров. Альманах російських католиків, № 6. 2000

Пій єпископ, Раб рабов Божиих,
На вечное памятование.

В первую очередь, по восшествии Нашем на Апостольский Престол, Мы обратили на то помыслы Наши и силы, чтобы церковное богослужение хранить в чистоте и, с помощью Самого Бога, позаботились приложить к сему всевозможные старания. Итак, среди прочих деяний святейшего Тридентского Собора, нам также предписано позаботиться об издании и исправлении священных книг, Катехизиса, Миссала и Бревиария; издав уже, по воле Божией, Катехизис для обучения верных и для подобающего воссылания Богу славы Бревиарий исправив, чтобы Бревиарию Миссал соответствовал, дабы всё было подобающим и подходящим (и единообразие псалмопения в Церкви Божией соответствовало бы единообразное чинопоследование Мессы), представляется необходимым обратить внимание на то, что ещё осталось сделать по этой части, а именно на издание Служебника, и это необходимо совершить как можно скорее.

(Ілюстрація: Ель Греко. Портрет Пія V, Папи Римського, 1600–1610 рр., приватна колекція, Париж).



Поэтому Мы делегировали соответствующие полномочия учёным и чтимым мужам, которые, тщательно сверяясь на каждом этапе своей работы с древними книгами Нашей Ватиканской Библиотеки и с иными оригинальными и исправленными кодексами, а также с писаниями древних и почитаемых авторов, которые об установлениях, касающихся сих святых обрядов, оставили нам источники, восстановили Служебник в первоначальном виде и святоотеческом обряде. Когда результат этой работы

был рассмотрен и исправлен, тогда Мы по глубоком размышлении повелели, чтобы конечный итог был отпечатан и издан в Риме, дабы все могли пользоваться плодами сего, чтобы священники знали, какие после этого молитвы употреблять и какие обряды и церемонии соблюдать они обязаны. Чтобы данного от Римской Церкви, всех Церквей Матери и Наставницы, правила все и повсюду придерживались и соблюдали, чтобы впоследствии нигде когда-либо в будущем в провинциях всего Христианского мира в церквях и часовнях патриарших, кафедральных, коллегияльных и приходских, светских или какого-либо ордена, монастырских, мужской или женской общины, рыцарского ордена, а также никому не принадлежащих (*sine cura*), где действовала обязанность, либо обычай служить по обряду Римской Церкви конвентуальную Мессу громогласно в пресвитерии, либо тихо, никто не смел петь или читать иначе, чем по рубрикам изданного нами Служебника, даже в церквях, каким-либо образом ранее изъятых из этого правила индальтом Апостольского Престола, обычаем, привилегией, даже

присягой или утверждением Апостольского Престола, либо каким либо иным способом, за исключением только тех Церквей, где иной обряд совершения Божественной Литургии существовал с момента основания с утверждением Апостольского Престола или где он основывается на обычае более чем двухсотлетней давности, у коих вышепоименованных привилегий или обычаев никак не отменяем; но если этот Служебник, который Мы ныне выпускаем в свет; вышеупомянутым общинам более подходит, то, с согласия их епископа, настоятеля или всего капитула, безо всяких других условий, служить по этому Служебнику им дозволяем. Всем же прочим вышепоименованным Церквам надлежит изъять из употребления иные Служебники, их же полностью и явно отвергнуть, а в этом Служебнике, изданном Нами, ничто нельзя прибавить, убавить или изменить, под страхом Нашего гнева. Так Мы устанавливаем и повелеваем сим Нашим постановлением, действительным навечно.

Наипаче повелеваем всякой и каждой из вышеназванных Церквей правящим Патриархам, администраторам и иным лицам, имеющим какой-либо церковный сан, будь то даже Кардиналы Святейшей Римской Церкви, либо обладатели иной степени или поста, им же во имя святого послушания предписываем, чтобы от соблюдения всех остальных обрядов и чинов из иных Служебников, сколь угодно древних, всецело отверглись и отвратились, Мессу же по обряду, образу и норме, ныне Нами в сем Служебнике введённой читали и пели; да никогда при служении Мессы не дерзают добавлять иные церемонии или читать иные молитвы, нежели содержащиеся в данном Служебнике. А также признаём, что этот Служебник при пении или чтении Мессы в какой-либо церкви может свободно и законно использоваться, безо всякого смущения совести или опасения подпасть под какое-либо наказание, осуждение или презрение, и Апостольской властью сим актом позволяем и разрешаем это навечно. Никакие архиереи, администраторы, каноники, капелланы и кто-либо ещё из белого, как-либо титулованного, или черного духовенства не должны быть принуждаемы к служению иной, нежели Нами установлена, Литургии.

Подобным образом, повелеваем, что никто не может быть склоняем или принуждаем к изменению этого Служебника, а сие послание никогда не может быть отменено или пересмотрено, но действует вечно и всегда будет иметь силу закона. Этому не могут препятствовать прежние постановления или указы Апостольские, поместных соборов или синодальных заседаний, ни старинные или незапамятно-давние обычаи вышеупомянутых Церквей, кроме тех, что древнее двухсот лет.

Желаем же и той же властью повелеваем, что после обнародования сего Нашего постановления и издания Служебника, обязаны читать или петь Мессу по этому Служебнику: пресвитеры, состоящие в Римской Курии – через месяц по опубликовании; живущие южнее гор – через три; живущие за горами – через шесть, или как только сей Служебник будет доступен.

И дабы по всей земле этот Служебник сохранился неискажённным и от ошибок и опечаток чистым, кара печатникам за неисполнение сего: на территориях, непосредственно или опосредованно подчиненных Нам и Святой Римской Церкви, – конфискация всех их книг и штраф в размере ста золотых дукатов, *ipso facto* перечисляемый в Апостольскую Сокровищницу, для прочих же, обитающих в иных частях света, – отлучение *latae sententiae*, а также иные кары на Наше усмотрение. Без разрешения Нашего или Апостольского Комиссара, в означенных частях света Нами поставленного, и без образцового экземпляра, предоставленного вышеозначенным Комиссаром, чтобы быть принятой нормой для прочих экземпляров, а по напечатании должного сравнения их со Служебником, изданным во Граде, дабы ни в чем не было различия, никто да не осмелится, прежде чѐм совершенно удостоверятся в этом, печатать, издавать или распространять Служебники, что повелеваем Нашей Апостольской властью и в соответствии со звучанием данного документа.

Но, поскольку данное послание затруднительно переслать во все места Христианского мира и с самого начала уведомить всех заинтересованных лиц, по обыкновению следует обнародовать его и прибить к дверям Базилики Князя Апостолов, Апостольской

Канцелярії і на окраїні Кампо де'Фьоре; а також екземплярам оного ж послання даже печатним, рукою якого-либo нотаріуса завереним і печаттю якого-либo церковного сановника скрепленим, повелеваєм вєрїть так же твердо, як вєрили бь оригиналу, когда хотят выставить и иметь сие послание.

Никоим образом никакому человеку не позволено этого изьявления нашего дозволения, статута, указа, мандата, предписания, концессии, индульта, декларации, воли, декрета и возбранения нарушить или легкомысленно изменить. Ежели кто на сие посягнуть осмелится, гнев Всемогущего Бога и Блаженнейших Апостолов Петра и Павла на себя навлечёт.

Дано в Риме, у св. Петра, в лето от Воплощения Господня тысяча пятьсот семидесятое, в канун июльских ид, в четвертый год Нашего понтификата.

Орден єзуїтів¹

Єзуїти (лат. Societas Jesu – Товариство Ісуса) – члени католицького чернечого ордену, заснованого 15 серпня 1534 р. в Парижі іспанським дворянином Ігнатієм Лойолою. Орден був затверджений римським папою Павлом III (1534 – 1549) в 1540 р. Чисельність ордену швидко росла: якщо в 1534 р. Лойолу підтримало семеро його палких прихильників, то вже в 1556 р. орден нараховував 1000 членів, а в 1626 р. – 15 544. Єзуїти, відповідно до уставу ордену, крім традиційних чернечих обітниць послуху, нестягання та безшлюбності, давали також особливу обітницю покорі папі.

Ілюстрація: Пітер Пауль Рубенс, св. Ігнатій Лойола, 1600-ті рр.

¹ Вульфius А. Г. Проблемы духовного развития. Гуманизм, реформация, католическая реформа. Пер. з рос. В. В. Чепіженко.
Немченко И. В. Язык средневековья. С. 69–70. Пер. з рос. В. В. Чепіженко.



На чолі ордену стояв генерал, якого обирали пожиттєво. Для єзуїтів характерна сувора централізація та дисципліна, беззаперечна покора внутрішньоорденській ієрархії. Живучи в миру, єзуїти були вільні від дотримання посту, церковної служби та носіння чернечого ордену. Головним завданням ордену було укріплення позицій папства в умовах Реформації. Орден єзуїтів не дарма вважається головним знаряддям контрреформації.

Жодній інституції католицької церкви, жодному чернечому ордену, жодній конгрегації, не випадало на долю такого значення і впливу, як єзуїтському ордену. «В товаристві Ісуса, – писав свого часу відомий англійський історик Маколей, – зосередилася квінтесенція католицького духу, і історія його – історія великої католицької реакції».

Ця точка зору підтверджується певно й тим, що засновник ордену Ігнатій Лойола в очах своїх сучасників виступав як Антилютер, а діяльність нового ордену була обумовлена в першу чергу боротьбою з протестантизмом. «Господь наш, – писав Рабаданейра, перший біограф Лойоли, – призвав цього найхоробрішого вождя (Лойолу) і протиставив його устремлінням того чоловіка (Лютера), щоб він набрав військо в усьому всесвіті і зібрав воїнів, об'єднаних новою і спасительною обітницею послуху папі, і поклавши своє життя на боротьбу з лютеранами».

Але цілі і діяльність ордену не вичерпувалися боротьбою з єрессю, хоча ця боротьба і займала в його історії домінуюче положення. Сам Лойола від початку виходив з ідеї місіонерства, в якому єзуїти досягли таких самих успіхів, як і в боротьбі з

протестантизмом. Єзуїти розгорнули широку місіонерську діяльність в Азії, Африці та Америці.

Один з головних напрямків діяльності єзуїтів – навчання молоді, створення по всій Європі мережі безкоштовних колегіумів з високим рівнем викладання, в яких юнаки виховувалися в дусі вірності католицизму.

В педагогічній діяльності, також доволі успішній, однаково як і в науковому богослівві і в намаганні підняти релігійність мас проповіддю і прикладами, єзуїти представляли ті сили католицької церкви, які в ній відроджувалися та укріплювалися католицькою реформацією й без боротьби с протестантизмом. Єзуїтський орден містив в собі не лише бойові сторони католицької реформи, але й її позитивний зміст в сенсі відродження церкви.

В той же час єзуїти також прагнули впливати на правлячі кола європейських держав з ціллю підпорядкування їх політики інтересам папи.

Вони широко відомі своїм особливим відношенням до християнської моралі: для досягнення успіху, «до більшої слави Господньої» членам ордену дозволялося відхилятися в своїх діях від її норм.

Ігнатій Лойола Заповіт Прочанина

Ігнатій Лойола (Іньйо Лопес де Рекальде Лойола, 23 жовтня 1491 р. – 31 липня 1556 р.) – засновник ордену єзуїтів. Наварський шляхтич, Лойола, був активним борцем з протестантською Реформацією, поборником католицьких цінностей і захисником

папського авторитету в Європі. Ігнатій Лойола був канонізований папою Григорієм XV 12 травня 1622 р.



Ілюстрація: Себастьяно Річчі. Свята Родина та Святий Ігнатій Лойола, олія, 1704 р., приватна колекція, Париж.

«Заповіт прочанина» (чи «Автобіографія») був надиктований Ігнатієм Лойолою наприкінці життя, в 1553 – 1555 рр., єзуїтові Луїсу Гонсалвешу да Камарі, та записаний почасти іспанською, почасти італійською. Фрагменти, наведені нижче, ілюструють процес навернення Іньіго до віри та охоплюють період 1521 – 1523 рр. Текст публікується

в перекладі Андрія Маслюха. Джерело: <https://andriymasliukh.wordpress.com/translations/loyola/>

Розділ Перший Памплони і Лойола: 1521-1522

[1] До двадцяти шести років він віддавався марноті світу; найбільше йому були до вподоби ратні вправи, позаяк відчував він велике і безглузде бажання здобути славу.

Тож, перебуваючи в одній фортеці, яку обступили французи й де усі вважали за краще здатися за умови збереження життя – бо ясно бачили, що не в змозі чинити опір, – він навів алькальдів стільки причин, що зумів переконати його не припиняти оборону, хоч це й суперечило думці офіцерів, яким, втім, додавав хоробрості його дух та рішучість.

Коли настав день, в який очікували ворожого бомбардування, він висповідався перед одним із цих своїх бойових побратимів. А коли бомбардування розпочалося і вже якийсь час тривало, йому в ногу

вдарило гарматне ядро, повністю її роздробивши; ядро це пройшло у нього між ногами, відчутно поранивши також і другу ногу.

[2] Уздрівши, що він упав, оборонці фортеці невдовзі здалися французам, котрі, оволодівши нею, поставилися до пораненого дуже добре, поводячись із ним люб'язно й ввічливо. І після того, як він пробув у Памплоні дванадцять чи п'ятнадцять днів, його на ношах доправили додому.

Тут йому стало зовсім кепсько. Всі лікарі та хірурги, які зібралися довкола нього, розсудили, що ногу потрібно знову зламати і заново скласти кістки, стверджуючи, що вони не на місці, бо їх погано склали спочатку або ж пошкодили в дорозі; видужати так він не міг. Тож йому ще раз довелося пройти через цю бойню; як і в інших подібних випадках до того чи опісля, він не зронив ні слова й нічим не виявив болю, хіба що міцно стискав кулаки.

[3] А проте йому ставало все гірше й гірше, і він перестав їсти; з'явилися й інші ознаки, які зазвичай свідчать про наближення смерті. Настав празник св. Йоана, й лікарі, не маючи особливих сподівань на те, що він повернеться до здоров'я, порадили йому висповідатися; тож напередодні празника св. Петра і Павла він прийняв Таїнства. Лікарі сказали, що якщо до півночі йому не стане краще, то можна вважати його мертвим. Згаданий недужий завжди вшановував св. Петра, і Господь наш зволив, щоб власне тієї півночі він почав одужувати. Покращення наставало так швидко, що за кілька днів дійшли висновку: життя його поза небезпекою.

[4] Але, коли його кістки зрослися, то виявилось, що якась кістка під коліном знаходить на іншу, й тому одна нога у нього коротша за іншу. Кістка ця виступала настільки, що нога мала просто-таки потворний вигляд. Знести цього він не міг, позаяк плекав мрії про успіх у світі і гадав, що це йому зашкодить; тому він запитав у хірургів, чи не можна зрізати зазначений наріст. Ті відповіли, що зрізати, звісно, можна, але біль при цьому буде більшим за все, що йому довелося доти пережити, бо нога вже загоїлася, і для того, щоб зрізати наріст, потрібен був час. Однак він з власної волі вирішив зазнати описаних тортур, хоч його старший брат був вражений і сказав, що сам він

ніколи не відважився б знести такий біль; поранений, втім, витримав його зі своїм звичним терпінням.

[5] Коли зайву плоть та кість було зрізано, йому призначили лікувальні вправи, щоб нога не залишилась коротшою; її часто розтирали мазями, а також витягували за допомогою знарядь, які немало днів завдавали йому жахливих мук. Проте наш Господь втримав його у здоров'ї; небавом він відчув себе так добре, що, сказати б, майже одужав, коли б не нога, на яку йому важко було ступати, й він хоч-не-хоч мусив zostаватися в ліжку.

А позаяк він вельми полюбляв читати книги світські й хибні, відомі під назвою лицарських романів, то, почувши себе краще, попросив, щоб йому дали якісь із них, аби збавити час. Одначе в тій оселі не знайшлося жодної з книг, що їх він зазвичай читав, і йому дали Життя Христа та книгу життєписів святих кастильською мовою.

[6] Перечитавши їх багато разів, він вподобав собі те, про що в них йшлося. Проте, відкладаючи час від часу книгу, він іноді замислювався над речами, про які читав, іноді ж – над тим, про що звик міркувати раніше. З-поміж багатьох недолугих помислів, що спадали йому на думку, один так оволодів його серцем, що він міг обмірковувати його і дві, і три, і чотири години, зовсім цього не усвідомлюючи: він уявляв собі, що робитиме на службі у певної дами; засоби, якими він скористається, щоб дістатися до місця, де вона живе; дотепи й слова, з якими до неї звертатиметься; ратні подвиги, які звершить їй на догоду. Він так цим захопився, що був геть неспроможний збагнути: мети цієї годі сягнути, оскільки зазначена дама не просто шляхетного роду, вона не графиня і не герцогиня; становище її значно вище за будь-яке з двох названих.

[7] Та попри все це Господь наш допомагав йому, спонукаючи до інших думок, породжених тим, про що він читав. Читаючи про життя нашого Господа та святих, він часто зупинявся й міркував, запитуючи себе: «А якщо я зроблю те, що зробив св. Франциск, чи те, що зробив св. Домінік?» Так він розважав над багатьма речами, які знаходив добрими, завжди обираючи для себе щось складне та важке; втім, тоді йому здавалося, що здійснити задумане не так уже й тяжко. Проте він

нічого не робив, а лишень доводив собі: «Св. Домінік зробив це, отже, і я це маю зробити; св. Франциск зробив це, отже, і я це маю зробити».

Ці думки теж займали в нього багато часу; та все ж поміж ними приходили до голови й інші, світські, про які мовилося вище, і він вдіяв немало часу і їм. В такій послідовності навідувалися тоді до нього різні думки, і він завжди надовго замислювався над кожною з них, чи то обмірковуючи світські подвиги, які прагнув вчинити, чи то застановляючись над Божими речами, котрі поставали у нього в уяві, аж доки не втомлювався від них та не відкладав вбік, беручись до чогось іншого.

[8] Проте між думками цими була певна різниця. Коли він обдумував світські справи, то спершу вельми ними захоплювався, одначе згодом, втомившись і відігнавши від себе такі помисли, з'ясовував, що вони не приносять йому великого вдоволення. А от коли він міркував про те, щоб вирушити босоніж до Єрусалима, живлячись у дорозі одною лишень зелениною і дотримуючись всіх тих суворих правил, що їх бачив у святих, то не тільки відчував втіху, думаючи про це, але й навіть тоді, коли такі думки відходили вбік, залишався вдоволеним та радісним.

Втім, він цього не зауважував і не зупинявся, щоб обміркувати цю відмінність, аж доки йому трохи не відкрилися очі, і він став чудуватися нею і її осмислювати, усвідомлюючи з власного досвіду, що одні думки породжують в ньому сум, а інші – радість. Помалу він почав бачити відмінність між духами, що діяли в ньому: один від диявола, інший – від Бога.

[9] З цього уроку він почерпнув немало світла і почав з більшою охотою розважати над своїм минулим життям і великою потребою понести покуту за нього. Тут його охопило бажання наслідувати святих, хоч він і не замислювався над подробицями, а лишень обіцяв з Божої ласки чинити так, як чинили вони. Єдиною річчю, одначе, яку він хотів зробити, щойно одужає, було податися до Єрусалима, як уже згадувалося вище, дотримуючись благочестивих звичаїв та постів тією мірою, якою схоче добрий дух, розпалений у ньому Богом.

[10] І так він почав забувати свої колишні думки завдяки святим жаданням, які його обійняли і підтвердилися через духовне пізнання, про яке піде мова нижче. Однієї ночі, коли він не спав, у нього перед очима ясно постав образ Пресвятої Діви зі святим дитям Ісусом. Це видіння упродовж тривалого часу приносило йому неабияку втіху, а також сповнювало такою відразою до всього його дотеперішнього способу життя, зокрема ж до речей плотських, що йому видавалося, наче його дух позбувся всіх образів, доти в ньому закарбованих. Тож з тієї пори і до серпня 53-го року, коли пишуться ці рядки, він не давав плотським речам ані щонайменшого попуску. Відтак це можна вважати Божим діянням, хоч він ніколи не насмілювався цього визнавати, а лишень підтверджував сказане вище. Проте його брат та інші домашні зауважили зовні зміни, що відбулися всередині його душі.

[11] Він же, нічим особливо не переймаючись, ревно продовжував читати і плекати благочестиві наміри; розмовляючи зі своїми домашніми, він постійно твердив їм про Божі діяння, принісши, таким чином, неабияку користь їхнім душам. Позаяк він вельми вподобав собі згадані вище книги, йому прийшла до голови думка коротко занотувати найсуттєвіше з життя Христа і святих; він, отже, розпочав старанно укладати книгу (в той час йому вже можна було вставати і трохи ходити по дому), записуючи слова Христа червоним чорнилом, а слова Матері Божої – блакитним; папір було вилощено та розліновано, а написи зроблено доладним почерком, оскільки писцем він був просто чудовим.

Частину свого часу він присвячував писанню, а частину – молитві. Найбільшу ж втіху йому приносило споглядання неба і зірок; він часто вділяв цьому заняттю немало часу, бо власне тоді відчував усередині незмірне прагнення служити нашому Господеві. Нерідко він міркував про цей свій намір і жалкував, що ще не повністю одужав, аби ступити на обраний шлях.

[12] Зважуючи, що робитиме після повернення з Єрусалима, й замисливши повсякчас провадити життя у покаянні, він подумав, що міг би вступити до картузіянського монастиря в Севільї, не називаючи

свого імени, щоб його не можна було розшукати, і не живлячись нічим, крім зеленини. Проте, коли він знову заходився обмірковувати ту покуту, що її хотів відбути, крокуючи світом, бажання потрапити до картузіян охолело через побоювання, що він не зможе там дати вихід тій ненависті до себе самого, яка в ньому постала. Втім, він все ж дав доручення одному з домашніх слуг, який вирушав до Бургоса, зібрати відомості про правила тамтешнього картузіянського монастиря, і те, що він дізнався, видалося йому непоганим.

Але з огляду на згадану вище причину, а також через те, що його цілковито захопила мандрівка, яку він планував невдовзі здійснити, він не надто цим переймався, оскільки про монастир можна було вести мову тільки після повернення. Натомість, відчувши себе трохи сильнішим, він дійшов висновку, що настав час вирушати в дорогу, і сказав братові: «Пане, як вам відомо, герцог Нахери вже знає, що я здоровий. Буде чудово, якщо я тепер вирушу до Наварета» (герцог тоді знаходився власне там).

Брат провів його до одного покою, потім до іншого, і, не шкодуючи сповнених почуттям слів, почав благати його не покидати рідної оселі та зважити, які сподівання покладає на нього люд і як багато він може сягнути, – та чимало всього іншого в такому ж дусі, намагаючись відвернути його від добрих намірів. Однак він зумів відповісти так, що, не ухиляючись від істини, позаяк відзначався тепер неабиякою чутливістю стосовно цього, вислизнув від брата.

Розділ Другий

Дорога до Монтсеррата: 1522

[13] Коли ж він вже сів верхи на віслюка, інший брат висловив бажання їхати з ним до Оньяте. Дорогою Ігнатій переконав брата долучитися до нічного чування у храмі Божої Матері в Арансасу. Тієї ночі він молився, щоб здобути свіжу силу й насагу для здійснення своєї мандрівки. Брата він залишив в Оньяте, в оселі сестри, яку той мав намір відвідати, а сам подався далі, у Наварет.

Пригадавши, що в домі герцога йому заборгували кілька дукатів, він подумав, що було б добре забрати їх, і написав записку

скарбникові. Скарбник відповів, що у нього немає грошей, однак герцог, почувши це, мовив, що їх може не вистачити для кого завгодно, та тільки не для Лойоли, якому він хотів надати з огляду на колишні заслуги добру посаду, якщо б лишень той погодився. Тож він отримав свої гроші і розпорядився роздати їх кільком особам, яким був заборгував, а частину віддати на статую Матері Божої, яка знаходилася в поганому стані; тепер її мали полагодити і гарно прикрасити. По тому, відпустивши двох слуг, які з ним приїхали, він сам вирушив з Наварета до Монтсеррата.

[14] На шляху туди з ним трапилася одна подія, яку непогано було б описати: вона може допомогти зрозуміти, як Господь наш повадився з цією душею, котра була ще сліпою, хоч і горіла бажанням служити Йому тією мірою, якою Його пізнавала. Отже, він дійшов висновку, що повинен здійснити великі вчинки покаяння, прагнучи радше догодити Богові й потішити Його, ніж спокутувати свої гріхи. Тож коли йому доводилося відбувати певну покуту, до якої вдавалися святі, він неодмінно вирішував зробити не тільки те саме, але й ще більше.

З таких думок він черпав усю свою втіху, й гадки не маючи про якісь внутрішні властивості, не відаючи, що таке смирення, милосердя чи терпіння або ж проникливість, яка дає змогу керувати згаданими якостями і належним чином їх вділяти. Весь його задум полягав у тому, аби звершити такі великі зовнішні діяння з тих міркувань, що святі чинили так задля Божої слави; при цьому він не надто замислювався над своїми подальшими планами.

[15] Коли він, отже, просувався своєю дорогою, до нього наблизився верхи на віслику якийсь мавр. Вони поїхали далі разом, бесідуючи, і, зрештою, повели мову про Божу Матір; мавр сказав, що, на його судження, Діва могла зачати без чоловіка, але він не міг повірити, що і після народження дитини вона зосталася незайманою. Обґрунтовував він це, наводячи природні резони, котрі спадали йому на думку. Хоч прочанин і подав чимало різних аргументів, переконати свого співрозмовника у протилежному йому не вдалося. По тому мавр вирушив вперед так швидко, що незабаром зник з поля зору, і йому не

залишалося нічого іншого, як розмірковувати про те, що ж, властиво, відбулося у нього з цим мавром.

Тут його поглинули різні почуття, які викликали невдоволення у нього в душі, позаяк йому здавалося, що він не виконав свого обов'язку. Вони також підняли в ньому обурення супроти мавра, оскільки він гадав тепер, що вчинив неправильно, дозволивши якомусь маврові говорити таке про Божу Матір, коли натомість мав би стати в обороні її честі. Тож він відчув спокусу вирушити на пошуки згаданого мавра і віддячити йому за такі слова добрячим ударом кинджала. Ця боротьба бажань тривала у нього всередині доволі довго, і йому так і не вдалося зрештою дійти якогось рішення стосовно того, що ж, власне, тепер робити. Мавр, який подався вперед, сказав йому, що прямує до одного місця трохи далі по тій же дорозі, зовсім недалеко від битого шляху, хоч битий шлях цей там і не проходив.

[16] Тож, втомившись врешті-решт гадати про те, що робити, і не дійшовши якогось однозначного висновку, він прийняв таке рішення: відпустити повіддя і дати віслюкові самому дійти до роздоріжжя. Якщо віслюк поверне на сільську дорогу, то він розшукає мавра і почастує його кинджалом; якщо ж віслюк не піде до села, а попрямує битим шляхом, то маврові доведеться дати спокій. Як задумав, так і вчинив; Господь же наш розсудив, щоб віслюк пішов битим шляхом, а не до села, хоч до нього залишалося якихось тридцять чи сорок кроків і вела туди вельми широка і добра дорога.

Сягнувши одного містечка перед Монтсерратом, він вирішив придбати там вбрання, яке надумав носити і в якому мав намір їхати до Єрусалима. Він купив тканину, з якої зазвичай шиють мішки, зіткану не надто старанно і страшенно колючу, а тоді звелів зшити з неї довгу одежину, що сягала до п'ят. Також він купив посох і невелику тиковку; все це він приторочив до сидла свого віслюка.

[17] По тому він вирушив до Монтсеррата, розмірковуючи, як звичайно, про ті подвиги, що їх мав звершити заради любові до Бога. А позаяк в голові у нього вертілися байки на взірець «Амадіса Гальського» та інших подібних книжок, йому повсякчас спадали на думку схожі помисли. Тож він вирішив цілу ніч чувати над своєю

зброєю, не сідаючи й не лягаючи, а стоячи – трохи на ногах, трохи навколішки – перед вівтарем Матері Божої в Монтсерраті, де він надумав залишити своє вбрання і зодягнутися в лати Христові. Покинувши це місце, він вирушив далі, обдумуючи, як то було в нього заведено, свої подальші наміри.



По прибутті до Монтсеррата, помолившись і полагодивши справи з духівником, він письмово здійснив загальну сповідь; на це в нього пішло три дні. Він домовився з духівником про те, щоб той подбав про його віслюка, а його меч та кинджал щоб поклали у церкві до вівтаря Матері Божої. То була перша людина, котра дізналася про прийняте ним рішення, оскільки до тієї пори він не звіряв свого задуму жодному духівникові.

Ілюстрація: Пітер Пауль Рубенс, Чудеса

Святого Ігнатія Лойоли, олія по дереву, 1616–1617 рр., Музей історії мистецтва, Відень.

[18] Напередодні празника Божої Матері в березні 1522 року, вночі, він якомога потаємніше пробрався до одного жебрака, і, скинувши з себе все вбрання, віддав його жебракові; по тому вдягнувся в одяг, яку собі обрав, попрямував до вівтаря Матері Божої і став перед ним навколішки. Так, то на колінах, то стоячи, зі своїм посохом в руках, він провів цілу ніч.

...Коли він уже знаходився десь за лігу від Монтсеррата, його поспіхом наздогнав якийсь чоловік і запитав, чи віддав він свій одяг

жебракові, як це стверджував останній. Коли він відповів ствердно, на очі йому набігли сльози через співчуття до жебрака, якому він віддав одяг: співчуття, позаяк він збагнув, що жебракові цьому не давали проходу, гадаючи, що вбрання те він десь поцупив.

Та, хоч як він не намагався уникати уваги до своєї особи і виявів пошанування, йому не вдалося довго пробути в Манресі, не викликаючи серед людей розмов про вчинені ним великі діяння, пов'язані перш за все із тим, що відбулося в Монтсерраті; невдовзі чутки значно перевищили істину: він, мовляв, відмовився від великого доходу і т. д.

Розділ Третій

Перебування в Манресі: 1522-1523

[19] В Манресі він щодня просив милостиню. Він не їв м'яса і не пив вина, навіть коли йому їх пропонували. Не постив він тільки в неділю, і якщо в цей день йому давали трохи вина, то він його випивав. Позаяк колись він дуже дбав про своє волосся (а воно у нього було гарне), як веліла тогочасна мода, тепер він вирішив дати йому вільно рости згідно зі своєю природою, не розчісувати його, не стригти й нічим не покривати ні вдень, ні вночі. З тих же міркувань він перестав обрізати нігті на пальцях рук і ніг, бо теж колись надто цим переймався.

Коли він перебував у заїзді, то не раз серед білого дня йому траплялося бачити щось у повітрі біля себе. Це приносило йому неабияку втіху, бо було прекрасним, просто казковим. Він не міг добре розгледіти, що саме це було, проте йому буцімто видавалося, наче воно має форму змії з безліччю якихось леліток, що сяяли, немов очі, хоч і не були очима. Приглядаючись до цієї речі, він відчував неабияке вдоволення і втіху; чим частіше він її бачив, тим сильнішою ставала його втіха. Коли ж видіння щезло, його охопило невдоволення.

[20] До тієї пори він постійно знаходився майже в одному й тому ж душевному стані незмінної радості, не знаючи анічогісінько про внутрішню духовність. У дні, коли він бачив видіння чи трохи раніше, ніж воно почало поставати у нього перед очима (бо тривало воно не

один день), його стала діймати одна надокучлива думка, яка наче засвідчувала важкість життя, що його він провадив, і виливалася у запитання: «Як же ти витримаєш таке життя ті сімдесят років, котрі маєш прожити?» Відчуваючи, що вона походить від ворога, він внутрішньо, з великою силою відповідав: «Ниций негіднику! Чи можеш ти пообіцяти мені бодай годину життя?» Так він подолав цю спокусу і зберіг спокій. То була перша спокуса, яка навідала його після згаданого вище. Це сталося, коли він входив до храму, де щодня слухав головну Месу, Вечірню і Повечір'я; всі зазначені були співаними, і це приносило йому велику втіху. Зазвичай він читав на Месі Страсті, завжди зберігаючи вже звичний для себе спокій.

...В той час він все ще розмовляв вряди-годи з духовними людьми, котрі мали повагу до нього і хотіли з ним говорити, оскільки, хоч у нього й не було особливого поняття про царину духа, він своїми словами засвідчував велику ревність і прагнення робити поступ у служінні Богові. В ту пору в Манресі перебувала одна жінка похилого віку, яка віддавна була Божою служницею; її знали в багатьох частинах Іспанії, і якимось навіть католицький король викликав її до себе, щоб дещо їй повідати. Одного дня ця жінка, бесідуючи з новим Христовим воїном, мовила до нього: «О, нехай мій Господь Ісус Христос зволить колись явитися перед вами!» Та він злякався цих слів, сприйнявши їх цілком буквально: «Як це Ісус Христос явиться передо мною?» Він продовжував дотримуватися свого звичаю і щонеділі сповідався та причащався.

[22] Та тут його почали вельми непокоїти докори сумління, бо, хоч загальна сповідь, яку він здійснив у Монтсерраті, була вельми ретельною, й, окрім того, її було викладено на письмі, йому все ж іноді здавалося, що в дечому він не зізнався. Це завдавало йому неабиякого болю; він висповідався, згадавши про свої сумніви, але й сповідь не принесла йому вдоволення. Тож він почав шукати якихось духовних осіб, котрі могли б вигоїти зазначені вагання, однак нічого йому не допомагало. Зрештою, один доктор з катедрального собору, чоловік вельми духовний, який там проповідував, під час однієї сповіді сказав йому записати все, що лишень зуміє пригадати. Він так і вчинив, але

після сповіді сумніви й далі поверталися і з кожним днем ставали все більше плутаними; через це він зазнавав великих страждань.

Хоч він був геть-чисто переконаний, що ці докори сумління завдають йому чималої шкоди і що було б незле їх позбутися, самотужки йому не вдавалося цього зробити. Іноді він гадав, що зцілився б, якби сповідник наказав йому в ім'я Ісуса Христа не згадувати на сповіді нічого з минулого, проте не наважувався попросити про це сповідника.

...Якось він, вкрай виснажений ними, почав молитися і, відчувши приплив завзяття, став уголос взивати до Бога такими словами: “Допоможи мені, Господи, бо я не знаходжу зцілення ні в людях, ні в будь-якому іншому створінні; а проте, якби я думав, що можу знайти його, жодна праця не була б заважкою для мене. Ти сам, Господи, покажи мені, де маю шукати; навіть якщо мені доведеться бігти за якимось собачам, щоб воно дало мені зцілення, я це зроблю!”

[24] Коли у нього в голові вирували такі думки, він часто відчував сильну спокусу викинутися назовні через великий отвір, який знаходився в його кімнаті, неподалік від того місця, де він молився. Але, усвідомлюючи, що вбивати себе – то гріх, він знову кричав: “Господи, я не зроблю нічого, що могло б образити тебе”, повторюючи і ці, і попередні свої слова багато разів. Тут зненацька йому на думку спала історія одного святого, який, маючи на меті отримати від Бога щось, чого дуже прагнув, провів хтозна-скільки днів без їжі, аж доки не одержав те, чого хотів. Добре над цим поміркувавши, він, зрештою, вирішив і собі піти цим шляхом, сказавши собі, що не їстиме і не питиме, аж доки Бог не прийде йому на допомогу або ж доки не побачить, що смерть вже недалеко. Якщо станеться так, що він опиниться на межі, і йому загрожуватиме смерть, якщо він не поїсть, то щойно тоді у нього був намір попросити хліба і поїсти (наче й справді на порозі смерті він зумів би про щось попросити чи щось з'їсти).

[25] Сталося це в неділю, після того, як він прийняв причастя; і цілий наступний тиждень він не поклав до рота ані крихти, не припиняючи виконувати свої звичні вправи, навіть відвідуючи

богослужіння і молячись навколішки, хоч би й опівночі і т. д. Однак, коли настала наступна неділя, і йому треба було іти до сповіді, він, маючи звичку в подробицях розповідати сповідникові, що робив, сказав йому також і про те, що упродовж цього тижня нічого не їв. Сповідник звелів йому перервати цей піст, і він, хоч і почувався ще сильним, прислухався до слів сповідника; того дня й наступного сумніви його не бентежили. Проте третього дня, у вівторок, він під час молитви почав пригадувати свої гріхи; і так обмірковував один за одним гріхи, скоєні у минулому, наче нанизуючи їх по одному на довгу шворку, аж доки не відчув, що зобов'язаний знову їх висповідати. Та внаслідок таких думок у нього з'явилася відраза до життя, яке він провадив, а також бажання покинути його.

Таким чином Господь зволив, щоб він прокинувся, немов зі сну. І от, маючи вже певний досвід стосовно розмаїття духів, здобутий завдяки урокам, що їх йому дав Бог, він почав міркувати про те, за допомогою яких засобів прийшов зазначений дух, і так прийняв однозначне рішення не згадувати більше на сповіді нічого з минулого; з того дня і надалі його не терзали вже докори сумління, і він був цілком упевнений, що це Господь наш милосердно побажав визволити його.

...В той час Бог ставився до нього так, як шкільний учитель ставиться до дитини, котру навчає. Чи то через нестачу належної освіти та брак розуму, чи через те, що навчати його було нікому, чи через дароване йому Богом сильне прагнення служити Йому, але він і тоді, і згодом завжди був упевнений у тому, що Бог ставився до нього власне так. Та й справді, якби у нього були якісь сумніви щодо цього, то він подумав би, що ображає цим Його Божественну Велич. Дещо з цього можна побачити за поданими нижче п'ятьма пунктами.

[28] Перше: Він відчував велике благоговіння перед Пресвятою Трійцею і тому щодня молився до трьох Осіб окремо. Проте, оскільки він молився також і Пресвятій Трійці, якось його навідала така думка: чому він має промовляти до Трійці чотири молитви? Втім, ця думка не завдала чи майже не завдала йому клопоту, бо він не надав їй особливого значення. Одного дня, коли він відмовляв Службу до

Божої Матері на східцях того ж таки монастиря, розум його почав здійснюватися вгору, і він наче уздрів Пресвяту Трійцю в образі трьох музичних ключів. Це викликало у нього стільки сліз та ридань, що він ніяк не міг оволодіти собою. Того ж ранку, йдучи у процесії, яка вийшла звідти, йому не вдавалося стримати сліз аж до обіду; втім, попоївши, він не міг зупинитися й говорив тільки про Пресвяту Трійцю, висловлюючи при цьому чимало найрізноманітніших порівнянь і відчуючи неабияку радість та втіху. Враження від описаного почуття великого благоговіння, яке охопило його під час молитви до Пресвятої Трійці, не залишало його впродовж цілого життя.

[29] Друге: Якось перед його внутрішнім поглядом постала картина створення Богом світу; при цьому він відчув велику духовну радість. Йому здавалося, що він бачить щось біле, з чого виходить кілька променів; власне з цього Бог і сотворив світло. Проте він не знав, як все це витлумачити, і не надто добре пам'ятав те духовне просвітлення, яке Бог закарбував у його душі в той час.

Третє: Також в Манресі, де він провів майже рік, після того, як Бог почав втішати його, і він побачив плоди, які породив, спілкуючись з іншими душами, він відкинув ті крайнощі, яких дотримувався до тієї пори, й став обрізати нігті і стригти волосся. Одного дня, знаходячись в тому ж таки містечку і слухаючи Месу в церкві згаданого вище монастиря, він під час піднесення Тіла Господнього побачив своїми внутрішніми очима щось на взірєць білих променів, що спадали згори. І хоч навіть попри те, що збігло вже стільки часу, він не може цього як слід пояснити, тоді він, безперечно, ясно побачив подумки, як Господь наш Ісус Христос перебуває в цьому Пресвятому Таїнстві.

Четверте: Коли він молився, то перед його внутрішніми очима часто й надовго з'являлася людська природа Христа. Образ, що поставав перед ним, був схожий на біле тіло, не надто велике і не надто маленьке, проте розрізнити окремих частин йому не вдавалося. Він бачив це у Манресі багато разів; сказати б, двадцять чи сорок, він не насмілювався б вважати цю кількість брехнею. Ще раз він бачив це в Єрусалимі, і ще раз – в дорозі, неподалік від Падуї. В такому ж образі

він бачив і Божу Матір, не розрізняючи окремих частин. Такі видіння, що поставали перед ним, додавали йому тоді сили, і всякчас так зміцнювали його у вірі, що він часто думав собі: якби не було Святого Письма, щоб навчати нас цих правд віри, то він рішуче пішов би за них на смерть тільки через те, що побачив.

[30] П'яте: Одного разу він прямував на поклоніння до одної церкви, розташованої десь трохи більше ніж за милю від Манреси; здається мені, що то був храм св. Павла, а дорога туди йде понад річкою. Він ішов, заглиблений у думки про своє поклоніння, і вирішив присісти обличчям до річки, яка текла вниз. І от, коли він там сидів, очі його розуміння почали розкриватися; не те щоб він побачив якесь видіння, просто він збагнув і дізнався чимало речей, котрі стосувалися як царини духа, так і віри й науки; це супроводжувалося таким великим просвітленням, що все здавалося йому новим.

Подробиці, які він тоді зрозумів і яких було вельми багато, неможливо витлумачити тут; варто лишень зазначити, що їх він спізнав з неймовірною ясністю. Якби навіть він, сягнувши шістдесяти двох років, вирішив зібрати разом всю поміч, отриману від Бога, і всі ті найрізноманітніші речі, що їх дізнався упродовж життя, та склав усе це до купи, то й відтак, напевне, не здобув би стільки, скільки тоді за один-єдиний раз.

[31] Тривало це досить довго, й опісля він підійшов до хреста, що стояв неподалік, і став перед ним навколішки, щоб подякувати Богові. Там же перед ним знову з'явилося видіння, що його він бачив вже багато разів і ніяк не міг остаточно збагнути, тобто та річ, про яку мовилося вище і яка видавалася йому вельми гарною, з силою-силенною очей. Одначе там, перед хрестом, він ясно побачив, що річ ця не має своєї звичної чудової барви, й усвідомив без жодних вагань, з цілковитою згодою своєї волі, що то був диявол. Згодом зазначене видіння часто появлялося перед ним упродовж тривалого часу, і він зі зневагою проганяв його своїм посохом, якого зазвичай носив в руці.

...Ще іншим разом, у п'ятдесятому році, йому було зовсім погано через дуже важку хворобу, яка, на його погляд і на думку багатьох інших, мала стати для нього останньою. Розмірковуючи з цієї нагоди

про смерть, він відчув таку радість і таку духовну втіху через те, що має померти, що трохи не потонув у сльозах. Це стало для нього настільки звичним, що він часто відганяв від себе думки про смерть, аби не відчувати такої великої втіхи.

[34] Коли настала зима, він зліг через вельми важку недугу, і місто, прагнучи його вилікувати, розмістило його в домі батька якогось Феррери, який згодом перебував на службі у Бальтазара де Фаріа. Там про нього піклувалися з неабиякою увагою, і чимало визначних пань, які вже тоді мали глибоку пошану до нього, приходили, щоб чувати над ним уночі. Хоч він і видужав від згаданої хвороби, та все одно був ще дуже слабкий і часто страждав від болю в шлунку. Тож з цієї причини, а також з огляду на те, що зима видалася дуже холодною, його примусили одягнутися, взутися і взяти щось на голову; він змушений був носити дві брунатні ропильї з вельми цупкого сукна і шапку з того ж матеріялу, схожу на берет. В той час його часто охоплювало сильне бажання бесідувати про духовні питання і розшукувати людей, котрі були б на це здатні. А тим часом наближалася пора, коли він мав вирушити до Єрусалима.

[35] Тож на початку двадцять третього року він подався до Барселони, щоб сісти на корабель. Хоч йому й пропонували супутників, він, одначе, хотів іти сам один, бо для нього вельми важливо було повністю віддатися тільки на Божу ласку. Якось, коли його настирливо намовляли, позаяк він не знав ні латини, ні італійської, взяти собі певного супутника, стверджуючи, що супутник цей неодмінно стане йому у пригоді і, всіляко його вихваляючи, він сказав, що не пішов би ні з ким, хоч би то був навіть син чи брат герцога Кардони, бо прагне практикувати три чесноти: милосердя, віру та надію. Якби ж він узяв собі супутника, то, зголоднівши, сподівався би допомоги від нього; якби він упав, той допоміг би йому підвестися; через це він довіряв би цьому супутникові і відчував би прихильність до нього; він же хоче покласти таку довіру, прихильність та сподівання на одного лишень Бога.

Те, що говорив, він відчував і у своєму серці. Такі думки спонукали його вирушити в дорогу не тільки самому, але й без жодних

припасів. Коли він почав облаштовувати свій від'їзд, йому вдалося переконати господаря корабля взяти його на борт безкоштовно, адже грошей у нього не було, проте за умови, що він візьме з собою на корабель сухарів, щоб жититися ними в дорозі; в іншому випадку його не взяли б ні за що у світі.

Співбесіда перших отців

«Співбесіда перших отців» є одним з ранніх документів (1539), в яких містяться дані про створення майбутнього Товариства Єзуїтів. В цьому документі розкриваються витoki життя в послузі. Укладений П'єром Фавром чи П'єром Кодюром документ не згадує ні Ігнатія Лойолу, ні його перших товаришів. Однак постійно звертається до молитви, виконання правил («Духовних вправ»), що мають відношення до вибору життєвих цілей, особистих і суспільних мотивів, що визначали прийняття послуху як основи існування Товариства Ісуса, настійливості, що породила багатобразні способи пізнання істинної волі Бога, – все це свідчить про вплив Ігнатія. Після багатьох чувань, молінь та коливань у перших отців виникла впевненість в тому, що їх зустріч носить провіденціальний характер.

Джерело вийшло друком у журналі «Символ» (№ 26, 1991 р.) та розміщено на сайті <http://www.vostlit.info>.

1. В конце поста, когда приблизился час расставания и мы должны были распрощаться и расстаться, а именно к этому были устремлены все наши помыслы: как можно скорее достичь той цели, какую мы себе поставили и о которой столь долго размышляли – и чего столь пламенно желали, – мы решили собираться в продолжение тех дней, что оставались до нашей разлуки, и обсуждать между собой смысл нашего призвания и правило жизни.

Мы совершили это несколько раз. Среди нас были французы, испанцы, савояры, кантабрийцы: наши мнения расходились относительно нашего устройства, и у всех нас был лишь один помысел и одно желание – “познавать, что есть воля Божия, благая, угодная и

совершенная” [Посл. к римлянам, гл. 12, ст. 2], соответственно сути нашего призвания; однако несколько разноречивых мнений было высказано относительно наиболее пригодных и действенных способов делания как для нас, так и для нашего ближнего. Однако не стоит удивляться тому, что эти разноречивые мнения были высказаны среди нас – слабых, нестойких людей, ведь и сами апостолы, князья и “столпы” святой Церкви и прочие достигшие совершенства люди, с которыми мы не достойны сравниваться (даже в наименьшем), расходились во мнениях, а порой даже противоборствовали; они оставили писания, в которых содержатся разноречивые мнения...

3. В первый вечер, когда мы собрались вместе, был предложен следующий вопрос; после того, как мы предложили и посвятили свои жизни и свои личности Господу нашему Христу и Его истинному и законному Наместнику на земле, будет ли духовно лучше, дабы он располагал нами и посылал нас туда, где, по Его рассуждению, мы принесем наибольший плод среди турок, индейцев, еретиков, среди любых других людей, неважно, верных или неверных; итак, духовно рассуждая, будет ли лучше сохранять между нами столь тесную и прочную связь, превращающую нас в единое тело, которое никакая физическая разлука, какой бы великой она ни была, не способна разъединить? Или же это принесет меньшую духовную пользу? Приведем следующий пример: в ближайшем будущем Верховный Понтифик пошлет с миссией в Съенну двух наших братьев; должны ли мы печься о тех, кто туда пойдет, как и они о нас, и оставаться в полном общении друг с другом, или же мы должны заботиться о них не больше, чем о тех, кто находится вне Общества?

В конце концов мы дали утвердительный ответ на это вопрошание... И тем не менее относительно всего сказанного и имеющего быть сказанным мы желаем, чтобы люди поняли, что мы ничего не утверждаем от себя и по собственному вдохновению, но только то, и чем бы оно ни было, что Бог положит нам на душу, а Апостольский престол утвердит и одобрит.

4. После того как был окончательно решен этот вопрос, возник новый более трудный вопрос, потребовавший не меньшего

рассмотрения и не меньшей осторожности: принеся на всю жизнь обеты целомудрия и нестяжания перед лицом преподобнейшего легата его Святейшества, когда мы пребывали в Венеции, будет ли духовно лучше принести третий обет – послушания одному из нас, дабы мы смогли с большей чистотой, большей хвалой и более достойно исполнять во всем волю нашего Господа Бога и вместе с тем державную волю и повеления его Святейшества, которому мы предложили от всего сердца все нам принадлежащее: волю, ум, силы и так далее?

8. Итак, на протяжении многих дней мы рассмотрели под разными углами зрения великое множество вопросов, касающихся решения проблемы, взвешивая и изучая наиболее весомые и действенные доводы, не оставляя наших обычных дел – молитву, богомыслие и размышление. В конце, по благопоспешествующей благодати Господа, мы вынесли решение – не большинством голосов, но и без того, чтобы хотя бы у одного из нас было противоположное мнение: для нас духовно более прилично и необходимо оказывать послушание одному из нас, дабы мы смогли лучше и точнее осуществить наши изначальные желания: во всем исполнять Божью волю; далее, обеспечить более надежное сохранение Братства; и наконец, смочь достойным образом позаботиться об исполнении всех тех частных дел, которые нам представятся, как духовных, так и земных.

9. И сохраняя то же правило и тот же способ рассмотрения для изучения всего прочего, всякий раз подвергая исследованию противоположные точки зрения, мы углублялись в эти и другие вопросы на протяжении примерно трех месяцев – от начала поста и до праздника Иоанна Крестителя включительно. В этот день все было мирно закончено и завершено и согласие проникло в душу каждого из нас, хотя и не без множества бдений, молений и страданий душевных и телесных прежде, чем мы пришли к этому заключению и решению.

Magna Charta
(булла римського папи Павла III)



Джерело: «Magna charta» (булла Римського Папи Павла III) // Орден иезуитов: правда и вымысел / [сост. А. Лактионов]. – М. : АСТ, 2004. – С. 531 – 534.

Ілюстрація: *Тіціан, Портрет Павла III, олія, 1543 р., Національний музей та галерея Каподімонте.*

Генерал Общества по избрании своем получает полную власть над Обществом и над всеми членами его, где

бы они не пребывали и в каком бы сане и должности ни состояли. Власть его должна простираться до того, что он может, если найдет нужным для славы Божьей, отзывать и давать иное назначение даже тем членам, которые отправлены с поручением от самого папы.

Без согласия генерального капитула генерал не может принимать никаких высших духовных должностей, и члены не имеют на это право без разрешения генерала; член, уличенный в намерении достичь такого звания какими бы то ни было открытыми или тайными средствами, делается недостойным Общества Иисуса, и не может уже никогда получить какого-нибудь важного поручения, должности или дела.

Для порядка и поддержания дисциплины не допускается никакой апелляции на орденские правила ни к каким судьям и властям. Равным образом никто не может разрешить члена ордена от его орденских обязанностей.

Ни генерал и никто из высших лиц ордена не обязаны уступать членов его в распоряжение других церковных сановников, кто бы они ни были, патриархи, архиепископы или епископы, несмотря ни на какие приказы их. Члены, уступленные орденом в распоряжение

других духовных властей, все-таки остаются под властью своего начальства и могут быть в любую минуту отозваны генералом.

Генерал или уполномоченные его должны иметь власть разрешать всех членов Общества, а также всех, изъявивших желание вступить в него или служить ему в мире, от всех грехов, совершенных до и после вступления в орден, от всех духовных и светских наказаний, даже от церковного отлучения, кроме тех немногих случаев, какие указаны в булле папы Сикста IV, как исключительная принадлежность римского престола, но разрешение теряет силу, если получивший его мирянин не вступит немедленно в Общество.

Ни один член ордена не должен никому исповедоваться, кроме генерала и уполномоченных им на это лиц; особенно же ни под каким видом не исповедоваться священникам и монахам других орденов. Равным образом никто, вступивший однажды в орден, какую бы степень он ни занимал в нем, ни профессор, ни коадьютор, ни простой ученик, не может без позволения генерала покидать орден или переходить в другой, кроме картезианского (*за всю историю существования ордена иезуиты не переходили в картезианский орден, известный необычайной строгостью и обетом вечного молчания*).

Нарушившего это запрещение генерал может лично или через уполномоченных преследовать, как отступника, схватить и посадить в тюрьму, и светские власти обязаны ему содействовать в этом.

Все члены ордена, а также его имущества, доходы и владения не подлежат ведению, надзору и суду епископов и архиепископов и находятся под особым покровительством папского престола.

Члены ордена, получившие священнический сан, могут всюду, где находятся, иметь собственные часовни и молельни и вообще воздвигать алтари в каком-нибудь приличном месте; даже во время папского интердикта они могут читать мессу и причащать при закрытых дверях и по удалении всех отлученных и еретиков. Во всех городах и странах, подвергнутых интердикту, отлучение не распространяется на мальчиков и слуг, находящихся у иезуитов, их прокураторов и помощников из мирян.

Ни епископы, ни вообще прелаты не могут отлучать от церкви иезуитов и даже мирян за преданность Обществу, а если бы они сделали это, то отлучение их должно считаться недействительным.

Все, исповедующие христианскую веру, могут свободно посещать обедни, отправляемые иезуитами, их проповеди и исповедадьни, и приходские священники не должны препятствовать этому.

Каждый епископ или архиепископ обязан без всяких препятствий и замедлений посвящать в священники членов ордена иезуитов, имеющих право на это звание.

Члены Общества Иисуса имеют право с разрешения генерала наблюдать во всех странах и городах за отлученными и схизматиками, еретиками и неверующими и могут даже быть с ними в сношениях. Они не обязаны принимать на себя визитации монастырей, инквизиционные и другие дела, и по требованию их должно освобождать их от обязанности надзирать за монахинями и руководить их совестью. Они не обязаны платить десятины, даже папские, и вообще какие бы то ни было пошрины и налоги с имуществ и владений, принадлежащих их коллегиям, как бы они ни назывались.

Если государи, графы и т. д. подарят, выстроят или оставят иезуитам по завещанию дома, церкви и коллегии, то по принятии орденом этих подарков его должны считать полноправным хозяином их, и для утверждения его во владении не нужно особой папской грамоты.

Епархиальные епископы должны безотлагательно освящать все иезуитские церкви и кладбища; в случае, если бы епископ промедлил более четырех месяцев, можно пригласить для этой цели любого другого прелата. Вместе с тем всем архиепископам, епископам, прелатам и ординариатам, как и вообще всем духовным и светским властям строжайше запрещается препятствовать иезуитам строить себе здания, заводить кладбища и владеть ими.

Генерал, провинциалы и викарии их имеют право принимать в орден, посвящать в священники и употреблять на все дела ордена всех

и каждого, не исключая незаконнорожденных и преступников, кроме убийц, двоеженцев и калек.

Кто раз в году в назначенный день посетит указанную генералом церковь или другое священное место, принадлежащее ордену, тот получает прощение всех грехов, как во время римского юбилея; но кто посетит это место не в назначенный, а в иной день, тот получает разрешение на семь лет и на семь сороков, т. е. семью сорок дней покаяния.

Генерал имеет право посылать признанных им на то способных членов Общества в любой университет на кафедры богословия и иных наук, не спрашивая ни у кого разрешения и согласия на это.

Иезуиты, служащие миссионерами в неверных странах, имеют право отпускать и те грехи, которые буллою “*In Coena Domini*” предоставлено прощать только папе; кроме того, они могут отправлять там все епископские обязанности, пока папа не пришлет настоящего епископа.

Генерал уполномочен принимать в орден сколько ему угодно коадьюторов. Он имеет также право позволять приносить четвертый обет, т. е. поступать в профессы и не в Риме.

Всем духовным и светским властям, как бы они не назывались, строжайше запрещается препятствовать Обществу Иисуса, пользоваться своими привилегиями и вольностями, под страхом отлучения от церкви, а в случае нужды, и светского наказания.

Духовні вправи святого Ігнатія Лойоли

Духовні вправи (“*Exercitia Spiritualia*”) були створені Ігнатієм Лойолою близько 1522 – 1524 рр. та ухвалені папою Павлом III 31 липня 1547 р. Вони являють собою поєднання випробувань совісті, роздумів, споглядань, молитов. Джерело: <http://www.s.oleh-sj.com/>



M. D. XLVIII.

Alex. V. N. K.

[1] ВСТУПНІ ЗАУВАГИ, ЯКІ СПРИЯЮТЬ КРАЩОМУ РОЗУМІННЮ ВИКЛАДЕНИХ НИЖЧЕ ДУХОВНИХ ВПРАВ І ДОПОМОЖУТЬ ЯК ТОМУ, ХТО ЇХ ПОДАЄ, ТАК І ТОМУ, ХТО ЇХ ПРИЙМАЄ

Заувага перша. Під назвою духовних вправ маємо на увазі кожен спосіб виконання іспиту совісті, розважання, споглядання, словесної чи мисленної молитви та інших духовних дій, про які піде мова нижче. Оскільки, як гуляння, ходіння та бігання є вправами тілесними, так вправами духовними зветься і будь-який спосіб, за допомогою якого душа готується і налаштовується на те, аби позбутися всіляких невідповідних схильностей, а щойно їх усунуто, шукає та досягає Божу волю стосовно такого устрою нашого життя, який сприяв би спасінню душі.

[3] Заувага третя. Повсюди у поданих нижче «Духовних вправах» ми послуговуємось розумом, коли розмірковуємо, і волею, коли виражаємо почуття. Відтак варто зауважити, що в останньому випадку, коли вголос чи подумки розмовляємо з Господом Богом чи з Його святими, то мусимо виявляти більшу пошану, ніж коли користуємося розумом, аби щось зрозуміти.

[21] ДУХОВНІ ВПРАВИ, ПРИЗНАЧЕНІ ДЛЯ ТОГО, ЩОБ ЗУМІТИ ПЕРЕМОГТИ САМОГО СЕБЕ Й УПОРЯДКУВАТИ СВОЄ ЖИТТЯ, НЕ ПОСЛУГОВУЮЧИСЬ РІШЕННЯМИ, ПРИЙНЯТИМИ ПІД ВПЛИВОМ НЕВІДПОВІДНИХ СХИЛЬНОСТЕЙ

ПОПЕРЕДНЯ ЗАУВАГА

[22] Щоб як той, хто подає Духовні вправи, так і той, хто їх виконує, взаємно сприяли один одному у поступі, слід заздалегідь обумовити, що кожен добрий християнин має намагатися вкладати у слова свого ближнього радше добрий сенс, аніж їх засуджувати. Якщо ж витлумачити їх прихильно неможливо, то треба перепитати, що саме малося на увазі, і якщо в судження ближнього закралася помилка, то слід з любов'ю його виправити. Якщо навіть цього виявиться не достатньо, то варто скористатися всіма відповідними засобами, щоб, витлумачивши такі слова у належний спосіб, вказати своєму ближньому шлях до спасіння.

[23] ЗАСАДИ Й ОСНОВИ. Людину створено для того, щоб хвалити Господа Бога свого, поклонятися і служити Йому, спасаючи у такий спосіб свою душу. Все інше суще на землі створено для людини, щоб допомагати їй у досягненні мети, задля якої її створено. З цього випливає, що людина має користуватися ним настільки, наскільки воно допомагає їй сягати мети, і відмовлятися від нього тією мірою, якою воно стає їй на перешкоді. Відтак потрібно виробити у собі байдужість до створеного, наскільки це дозволено нашій вільній волі і не заборонено, щоб ми не бажали здоров'я радше, ніж недуги; багатства радше, ніж убогости; почестей радше, ніж безчестя; життя довгого радше, ніж короткого, і так далі в усіх інших справах, прагнучи лишень того, що краще сприятиме нам у досягненні мети, задля якої нас створено.

[38] СЛОВА Не слід присягатися ні Творцем, ні створінням, хіба лишень це потрібно для підтвердження істини, з необхідности чи з благоговінням. Під необхідністю маємо на увазі ті випадки, коли присяга підтверджує не будь-яку істину, а тільки ту, що має вагоме значення для добра чи то душі, чи тіла, чи теж для дочасних благ. Благоговіння ж вимагає, щоб ім'я Творця нашого і Господа вимовлялося з належним піднесенням та пошануванням.

[40] Не слід марнословити, себто говорити слова, які нікому – ні тому, хто їх говорить, ні іншим – не приносять користі й узагалі такої користі не передбачають. Відповідно, слова, які приносять користь

або, на думку того, хто ці слова говорить, мають її приносити, чи то душі, чи тілу, чи дочасним добрам співрозмовників, не є марними, хоч би навіть мова йшла про речі, безпосередньо з їхнім становищем у житті не пов'язані, коли, наприклад, монах говорить про війну чи торгівлю. Проте в усьому цьому є заслуга, якщо слова спрямовано на добро, і гріх – якщо їх говорять зі злою метою або ж узагалі безцільно.

[41] Не можна наговорювати на інших, завдаючи шкоди їхній репутації. Якщо привселюдно оголошуємо про головний гріх іншої людини, не відомий загалу, то самі чинимо головний гріх; якщо розповідаємо про чийсь легкий гріх, то самі такого гріха припускаємося; якщо ж розкриваємо чийсь вад, то у такий спосіб виставляємо напоказ вад власну. Якщо ж маємо добрі наміри, то можна говорити про гріхи чи вади іншого у двох випадках.

По-перше, якщо йдеться про гріх, відомий широкому загалу, як-от про гріх відомої повії; про гріх, доведений у суді; або ж про громадську хибу, що отруює душі тих, хто живе поряд із нами.

По-друге, коли таємний гріх виявляється особі, яка може допомогти тому, хто згрішив, виправитися. Однак у цьому випадку треба мати певність або вагомі підстави сподіватися, що така допомога принесе користь грішникові.

[42] ВЧИНКИ

Тут треба скористатися десятима Божими заповідями, церковними заповідями та офіційними вказівками наших зверхників. Будь-що, вчинене всупереч цим трьом різновидам зобов'язань, є гріхом важчим чи легшим, залежно від суті скоєного. Під офіційними вказівками зверхників маються на увазі, приміром, булли про хрестові походи та інші відпустові грамоти, як-от ті, що даруються «заради примирення» за умови сповіді та причастя. Неабиякий гріх чинить той, хто виступає чи спонукає інших виступати проти цих благочесних повчань та вказівок наших зверхників.

[ПРАВИЛА ДЛЯ ТОГО, ЩОБ ДУМАТИ, СУДИТИ І ВІДЧУВАТИ РАЗОМ ІЗ ЦЕРКВОЮ]

[352] ЩОБ ПЕРЕБУВАТИ НА ПРАВИЛЬНІЙ ПОЗИЦІЇ У ВОЙОВНИЧІЙ ЦЕРКВІ, ПОТРІБНО ДОТРИМУВАТИСЯ ТАКИХ ПРАВИЛ:

[353] Правило перше. Відклавши будь-яке власне судження, діяти так, щоб наш розум завжди був готовий виявити послух у всьому справжній невісті Господа нашого Ісуса Христа, святій матері нашій ієрархічній Церкві.

[354] Правило друге. Хвалити сповідь перед священиком, долучення до Святих Таїнств щороку, краще – щомісяця, і ще краще – щотижня, додержуючись при цьому належних умов.

[355] Правило третє. Схвалювати часту участь у святій Літургії, а також співання піснеспівів, псалмів та довгих молитов у церкві і поза нею; так само й години, встановлені для відправи богослужінь церковного правила, всіляких молитов та всіх канонічних часів.

[356] Правило четверте. Вельми вихвалити монашество, дівицтво й утримання; також і подружжя, проте меншою мірою, ніж будь-що з переліченого попередньо.

[357] Правило п'яте. Вихвалити монаші обіти послуху, вбогости та чистоти й інші обіти відречення, які провадять до досконалости. Також пам'ятати, що обіти мають стосуватися того, що сприяє досягненню євангельської досконалости, то не слід давати обіти, які від цієї мети віддаляють, наприклад, обіт стати купцем чи одружитися.

[358] Правило шосте. Хвалити моці святих, вшановуючи їх і молячись до святих; схвалювати стояння у храмі з нагоди певних свят, прощі, відпусти, ювілеї, хрестові походи та запалювання у храмах свічок.

[359] Правило сьоме. Схвалювати церковні приписи щодо постів та стриманости, наприклад, під час Великого Посту, “постів чотирьох пір року”, у навечір'я празників, у п'ятниці і суботи; також і покути, не тільки внутрішні, але й зовнішні.

[360] Правило восьме. Вихвалити будівлі та оздоблення церков, а також статуї та ікони, які слід вшановувати залежно від того, кого вони зображають.

[361] Правило дев'яте. Врешті, хвалити всі церковні заповіді, спрямовуючи розум на пошук аргументів на їхній захист, а не для того, щоби піддати їх сумнівам.

[362] Правило десяте. Маємо бути схильними визнавати і схвалювати як веління та розпорядження, так і поведінку наших чільників [а не засуджувати їх]. Бо хоч у деяких випадках їхні вчинки не заслуговували і не заслуговують схвалення, та все ж докори супроти них у публічних проповідях чи у розмові з простими людьми радше викликають ремствування і згіршення, ніж приносять користь; у такий спосіб можна породити в людей обурення своїми зверхниками, чи то світськими, чи церковними. Одначе, наскільки шкідливо перед простим людом дорікати зверхникам за їхньої відсутності, настільки ж корисно повідомляти про неналежну поведінку з їхнього боку особам, які можуть цьому зарадити.

[363] Правило одинадцяте. Схвалювати позитивне та схоластичне богослов'я, позаяк учителям позитивного богослов'я, як-от святому Єронімові, святому Августинові, святому Григорієві та іншим властиво спонукати серця до любови до Господа і служіння Йому в усьому, тоді як схоластики, як-от святий Тома, святий Бонавентура, “вчитель сентенцій” святий Петро Ломбардський та інші, радше визначають та тлумачать, відповідно до нашого часу, що саме потрібно для спасіння, а також для виявлення помилок та обманів і їхнього викорінення. Схоластики, що належать до пізніших часів, не тільки плідно використовують правильне розуміння Святого Письма і праць учителів позитивного богослов'я, але й, просвітлені та навчені Божою благодаттю, черпають допомогу у Соборах, канонах і постановах нашої святої Матері Церкви.

[364] Правило дванадцяте. Остерігатися порівнювати тих із нас, хто ще живе, із блаженними минулих часів, бо великою помилкою є говорити, наприклад, що цей знає більше, ніж святий Августин, той – то другий святий Франциск чи й ще видатніший, а он той – другий святий Павло за добротою та святістю і т. д.

[365] Правило тринадцяте. Щоб у всьому дотримуватися праведности, потрібно не відступати від такого принципу: “Якщо

єрархічна Церква вирішить, що річ, яка мені здається білою, чорна, то і я в це віритиму”. Бо ж віримо, що між Господом нашим Ісусом Христом, Женихом, та Церквою, Його Невістою, перебуває той же Дух, який керує нами і провадить нас задля спасіння наших душ; і той же Дух, наш Господь, який дав нам десять заповідей, керує нашою святою Матір’ю Церквою і її провадить.

[366] Правило чотирнадцяте. Хоч те і правда, що ніхто не може спастися, якщо не призначений для спасіння і не має віри та ласки, але, говорячи та навчаючи про все це, треба бути дуже обережним.

[367] Правило п’ятнадцяте. Не слід виробляти у собі звичку багато говорити про призначення; якщо ж уже про це зайде мова, то говорити треба так, щоб не вводити простий люд в оману, як ото трапляється, коли кажуть: “Якщо вже визначено, спасуся я чи буду проклятий, то нічого не зміниться, поводитимусь я добре чи погано”. Відтак люди стають байдужими і занедбують вчинки, які ведуть до добра і до духовного поступу їхніх душ.

[368] Правило шістнадцяте. Так само треба стежити за тим, щоб не говорити багато й наполегливо про віру, нічого не розбираючи і не пояснюючи, бо таким чином даємо людям привід для байдужості та занедбання добрих справ, чи то перед тим, як здобудуть утверджену любов’ю віру, чи після того.

[369] Правило сімнадцяте. Подібним чином не варто надто детально і запально говорити про ласку, щоби не породжувати шкідливих для свободи волі помилок. Отож, про віру та ласку можна з Божою допомогою говорити якомога більше суто задля примноження хвали Божої Величі, проте не так і не у такий спосіб, особливо в наші небезпечні часи, щоби справи чи вільна воля зазнали шкоди чи й узагалі були зведені нанівець.

[370] Правило вісімнадцяте. Понад усе треба, звісно, цінувати старанне служіння Богові, породжене чистою любов’ю, проте потрібно водночас неабияк хвалити почуття страху перед Божою Величчю, позаяк не тільки синівський страх, але й страх рабський є річчю побожною і вельми святою, і якщо людині не до снаги сягнути чогось кориснішого, то він може дуже допомогти їй позбутися смертного

гріха; а зробивши це, людина легко приходить до синівського страху, який цілковито прийнятний і приємний для Бога, оскільки нероздільно пов'язаний із любов'ю до Нього.

Улюблена молитва Ігнатія Лойоли

Anima Christi, sanctifica me. Corpus Christi, salva me. Sanguis Christi, inebria me. Aqua lateris Christi, lava me. Passio Christi, conforta me. O bone Iesu, exaudi me. Intra tua vulnera absconde me. Ne permittas me separari a te. Ab hoste maligno defende me. In hora mortis meae voca me. Et iube me venire ad te, ut cum Sanctis tuis laudem te in saecula saeculorum. Amen.	Душа Христова, освяти мене. Тіло Христове, спаси мене. Кров Христова, напої мене. Вода ребра Христового, омий мене, Страсти Христові, укріпіть мене. О благий Ісусе, почуй мене: В язвах Твоїх сховай мене. Не дай мені відринутися від Тебе. Від лукавого захисти мене. В час смерті моєї призови мене, І прикажи мені прийти до Тебе, Щоб зі святими Твоїми хвалити Тебе на віки вічні. Амінь.
---	---

Хронологічна таблиця

1512 – 1517 рр. – V Латеранський собор. Початок Католицької реформи.

11 березня 1513 р. – 1 грудня 1521 р. – понтифікат папи Лева X (Джованні Медічі, 1475 – 1521), на правління якого прийшлися апогей Ренесансу та початок Реформації.

19 листопада 1523 р. – 25 вересня 1534 р. – понтифікат папи Климента VII (Джуліо Медічі, 1478 – 1534). Під час його правління Рим був розграбований армією імператора Карла V, а в Англії розпочалася «королівська реформація».

1524 р. – св. Каетан Тієнський та єпископ Джан-П'єтро Карафа заснували орден театинців, покликаний боротися з єретиками.

15 серпня 1534 р. – заснування Ордену єзуїтів. В цей день в підземній церкві Монмартру Ігнатій Лойола, Франциск Ксав'єр, Альфонсо Сальмеронс, Дієго Лайнез, Ніколас Бобаділла, Петер Фавр та Сімао Родріґес принесли обітницю вирушити до Святої Землі, проповідувати серед невірних, або, якщо це буде неможливо, піти до Риму і віддати себе у цілковите розпорядження Папі, щоб він направив їх туди, де вважатиме, що Церква матиме більшу потребу. Саме цю подію прийнято вважати датою заснування Товариства Ісуса.

13 жовтня 1534 р. – 10 листопада 1549 р. – понтифікат папи Павла III (Аллесандро Фарнезе, 1468 – 1549), останнього папи епохи Відродження і першого папи епохи Контрреформації.

29 травня 1537 р. – папа Павло III видає буллу *Sublimus Dei*, в якій забороняє продаж людей (зокрема, індіанців) в рабство.

27 вересня 1540 р. – папа Павло III своєю буллою «*Regimini militantis ecclesiae*» затвердив устав новоствореного Товариства Ісуса (Ордену єзуїтів).

19 квітня 1541 р. – 31 липня 1556 р. – Ігнатій Лойола – перший генерал Ордену єзуїтів.

21 липня 1542 р. – папа Павло III буллою «*Licet ab initio*» заснував Верховну Священну Конгрегацію Римської і Вселенської Інквізиції, що проіснувала до 1908 р.

13 грудня 1545 р. – 4 грудня 1563 р. – Тридентський собор, один з найважливіших соборів в історії католицької Церкви.

23 травня 1555 р. – 18 серпня 1559 р. – понтифікат папи Павла IV (Джан-П'єтро Карафа, 1476 – 1559).

25 грудня 1559 р. – 9 грудня 1565 р. – понтифікат папи Пія IV (Джованні Анджело Медічі, 1499 – 1565), з правлінням якого пов'язане завершення Тридентського собору та реалізація його постанов.

1564 р. – папа Пій IV поширює т. зв. Тридентський список Індексу заборонених книг.



Печатка товариства Ісуса. Христограма «IHS» – це перші три літери «ΙΗΣΟΥΣ», які вимовляються грецькою мовою як «Ісус». У пізніші часи її тлумачили як скорочення від «Iesus Homini Salvator» («Ісус, Спаситель Людства») або «Iesum Habemus Socium» («Маємо Ісуса Компаньйоном»).

IV. НІДЕРЛАНДИ У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ. РЕСПУБЛІКА З’ЄДНАНИХ ПРОВІНЦІЙ¹

Короткий зміст теми

Нідерланди у складі імперії Карла V. Бурхливий економічний розвиток Нідерландів. Посилення тиску з боку іспанського абсолютизму у другій половині XVI ст.

Поширення протестантизму та його переслідування інквізицією. Іконоборчий рух. Партизанська народна боротьба. Політика принца Оранського та дворянської еміграції. Герцог Альба та його режим в Нідерландах.

Повстання 1572 р. Позиції різних соціальних кіл. “Гентське заспокоєння”. Антиіспанський рух у південних провінціях. Арраська та Утрехтська унії. Створення незалежної республіки в Північних провінціях. Перемир’я 1608 р.

Південні Нідерланди та Республіка З’єднаних провінцій у першій половині XVII ст. Політичний устрій та соціальна боротьба.

Культура Нідерландів. Фламандська та голандська художні школи.

Тезаурус до теми

Гези (від фр. gueux – злиденні): 1. Прізвисько нідерландських дворян, які звернулися в 1566 р. до намісниці іспанського короля Філіпа II Габсбурга (1556 – 1598) в Нідерландах Маргарити Пармської з петицією проти переслідування кальвіністів. 2. Учасники партизанського руху, направленого проти панування Іспанії в Нідерландах в 60-70-ті рр. XVI ст. «Лісові гези» вели боротьбу на суходолі, а «морські гези» – на морі. До 1571 р. гези – основна військова сила повсталих провінцій.

¹ Тема виноситься на самостійне вивчення.

Пенсіонарій в Нідерландах XV – XVI ст. – одна з головних посадових осіб в штатах провінцій. В Республіці Об'єднаних провінцій пенсіонарій Голландії – великий пенсіонарій – не лише представляв провінцію в Генеральних штатах, але був заступником статгаудера та керував зовнішньою політикою держави. Обирався терміном на п'ять років.

Плакати (від пізньолат. **placatum** – оголошення), в Нідерландах – державні закони. Їх тексти вивішувалися на загальний огляд (звідси – назва). В XVI ст. Карлом V та Філіпом II Габсбургами було видано ряд плакатів, направлених проти лютеран, анабаптистів, кальвіністів та інших єретиків. Особливою жорстокістю відрізнявся плакат 1550 р., що отримав назву «кривавий». Скасування плакатів – одна з головних вимог опозиції 60-х рр. XVI ст., що в подальшому стало приводом до визвольної боротьби.

Польдери, в Нідерландах – низинні ділянки морського узбережжя, осушені та захищені дамбами від затоплення водою. В природних умовах такі землі під час приливів покриті водою, інколи вони розміщені навіть нижче рівня моря. Вимагаються особливі будівельні та меліоративні роботи, відкачка води, чистка ґрунту від солей, щоб перетворити польдери в плідні поля, як це сталося у Нідерландах.

Статгаудер, штатгальтер в Нідерландах XV – XVI ст. – голова правління провінціями, якого призначали спочатку бургундські герцоги, а потім монархи з дому Габсбургів. Статгаудер керував засіданнями Генеральних штатів, здійснював командування військовими силами, призначав на державні посади. В період Нідерландської революції (з 1568 р.) статгаудер обирався спочатку Генеральними штатами, потім – провінційними. В Республіці Об'єднаних провінцій статгаудер – голова виконавчої влади. В провінціях, що лишилися під владою Іспанії, статгаудерів, як і раніше, призначав король і їх значення поступово згасло.

Використані матеріали: Немченко И. В. *Язык средневековья. Русско-украинско-английский толковый словарь средневековой терминологии.* – Одесса : Астропринт, 2001. – С. 40, 160 – 161, 163, 165, 196. (переклад з рос. В. В. Чепіженка)

Хронологічна таблиця¹

1556 р. – перехід 17 нідерландських провінцій після розділу імперії Карла V під владу його сина Філіпа II, короля Іспанії.

1559 р. – кількість єпископів в Нідерландах збільшена вчетверо, їм надано повноваження інквізиторів; репресіям піддано близько 60 тис. чоловік, загалом протестанти.



В тому ж році, статгаудером Голландії, Зеландії та Утрехту став принц Вільгельм Оранський (1533 – 1584), а статгаудером Фландрії та Артуа Ламораль, граф Егмонт (1522 – 1568). *Ілюстрація: Антоніс Мор, Вільгельм Оранський в обладунку, 1555, Кассельська картинна галерея*

1559 – 1567 рр. – статгаудер Іспанських Нідерландів Маргарита Пармська (1522 – 1586), єдинокровна сестра короля Філіпа II.

1565 р. – опозиційне нідерландське дворянство створює союз «Компроміс», який об'єднав біля 500 людей.

5 квітня 1566 р. – представники «Компромісу» подали петицію Маргариті Пармській. Тоді ж вони отримали прізвисько гези.

¹ Шатохіна-Мордвинцева Г. А. *История Нидерландов: учеб. пособие для вузов.* – М. : Дрофа, 2007. – С. 459 – 461.



1566 – 1567 рр. – іконоборчий рух в Нідерландах, початок антиіспанських виступів.

1567 – 1573 рр. – намісник Нідерландів Фернандо Альварес де Толедо, герцог Альба (1507 – 1582). Після прибуття герцога до Нідерландів було створено «Рад у справі повстань» («Кривава рада») та почалося переслідування повсталих. Вільгельм Оранський та його брат Людовік Насауський емігрували в Нассау. *Ілюстрація: Пітер Пауль Рубенс, Герцог Альба, 1603 р., колекція герцогів Альба.*

5 липня 1568 р. на ринковій площі Брюселя за наказом герцога



Альби були страчені граф Егмонт та інший очільник повстанців Філіп Монморансі, граф Горн, статгаудер Гельдерна та адмірал Фландрії. Вільгельм Оранський та інші мігранти зочно засуджені на смерть. *Ілюстрація: Луї Галле, Прощання голландців з*

Егмонтом та Горном, 1851 р., Бруклінський музей

Військові дії, які розпочалися потому між гезами та іспанцями, в новітній історіографії прийнято називати **Вісімдесятирічною війною** або **Війною за незалежність Нідерландів**.

1571 р. – герцог Альба вводить в Нідерландах постійний податок за іспанським взірцем – алькабалу.

1 квітня 1572 р. «морські гези» захопили зеландське містечко Брілле, що послугувало сигналом до загального повстання проти іспанців в північних провінціях Нідерландів.



Серпень 1572 р. – Провінційні штати Голландії в Дордрехті визнають Вільгельма Оранського законним статгаудером Голландії та Зеландії. В жовтні принц Оранський повернувся до Голландії та особисто очолив повстання.
Ілюстрація: Адріан Кей, Принц Вільгельм I Мовчазний, 1579 р., Державний Музей (Амстердам).

1573 – 1576 рр. – іспанським намісником Нідерландів призначено дона Луїса Рекесенса (1528 – 1576). Після його смерті влада перейшла до Державної ради.

1574 р. – Дордрехтський синод кальвіністської церкви заклав організаційні основи кальвіністської церкви в повсталих провінціях.

Жовтень 1574 р. – блискуча перемога «морських гезів» під Лейденом.



Ілюстрація: Отто ван Веен, Звільнення мешканців Лейдена від облоги іспанських вояків 3 жовтня 1574 р., між 1574 та 1629 рр., Державний музей (Амстердам).

Влітку 1576 р. – почалося повстання на півдні Нідерландів.

4 вересня 1576 р. – повстанці в Брюсселі захопили будівлю Державної ради, а її членів заарештували. Останній орган управління

іспанської монархії в Нідерландах було ліквідовано. Влада перейшла до Генеральних штатів.

8 листопада 1576 р. – укладено угоду між північними та південними провінціями – «Гентське замирення». В ньому проголошувалася вірність Філіпу II, єдність країни, збереження католицизму в Південних Нідерландах та кальвінізму в Північних. Оголошувалася амністія всім учасникам антиіспанських виступів. Всі закони, введені герцогом Альбою, скасовувалися.

1576 – 1578 рр. – намісник Нідерландів дон Хуан Австрійський (1547 – 1578), єдинокровний брат Філіпа II.

Лютий 1577 р. – підписано «Вічний едикт». Хуан Австрійський зобов'язувався виконувати «Гентське замирення» та визнавався статгаудером Іспанських Нідерландів. Іспанські війська мали бути виведені з Нідерландів. Проте Голландія та Зеландія, очолені Вільгельмом Оранським, відмовилися підкорятися новому наміснику.

Літо 1577 р. – новий підйом соціально-політичної боротьби в країні.

1578 – 1592 рр. – намісник Нідерландів Александр Фарнезе, герцог Пармський (1545 – 1592), син Маргарити Пармської. *Ілюстрація: Отто ван Веен, Портрет Александра Фарнезе, герцога Пармського, XVI ст.*



6 січня 1579 р. – за ініціативи католицького валлонського дворянства південними провінціями (Геннегау, Артуа, Дует) підписано сепаратну Арраську унію з Александером Фарнезе. Протягом року до неї приєдналися Лілль, Орші, Мехелен, Валанс'єн та деякі інші міста. Арраська унія визнавала недоторканість католицизму, суверенітет Філіпа II за умови виведення іспанських військ та відновлення колишніх порядків. Фактично вона означала перемогу Іспанії в південних провінціях.

23 січня 1579 р. – підписання північними провінціями Утрехтської унії, яка заклала основу самостійному існуванню Північних Нідерландів (майбутньої Республіки Об'єднаних провінцій). Сім північних провінцій: Голландія, Зеландія, Утрехт, Гелдерн, Гронінген, Фрісландія та Оверейссел, а також окремі міста Фландрії та Брабанту оголосили про свій намір боротися до переможного кінця за політичну незалежність та свободу віросповідання.

13 грудня 1580 р. – на зборах штатів Делфта оголошено «Апологію» Вільгельма Оранського, в якій принц оголосив короля Філіпа II поза законом.

26 липня 1581 р. – Генеральними штатами північних провінцій Нідерландів було прийнято Акт про повалення Філіпа II як тирана. Це був остаточний розрив між північними провінціями та Іспанією. Новим сувереном Нідерландів було визнано Еркюля Франсуа Валуа, герцога Анжуйського та Алансонського (1555 – 1584).



Ілюстрація: Урочистий вхід Франсуа, герцога Анжуйського в Антверпен, 19 лютого 1582 р., масло по дереву, між 1582 та 1600 рр., Рейксмюсеум, Амстердам

10 липня 1584 р. – вбивство Вільгельма Оранського в Дефті фанатиком-католиком Балтазаром Жераром, найманим вбивцею, підісланим іспанцями. Статгаудером та очільником Державної ради було обрано сина Вільгельма Оранського Моріца Нассауського (1567 – 1625).

1584 – 1585 рр. – завоювання Александром Фарнезе головних міст центральних Нідерландів – Гента (17 вересня 1584 р.), Брюсселя (березень 1585 р.) та Антверпена (17 серпня 1585 р.). Поразка визвольної війни у Фландрії та Брабанті.

Після смерті герцога Анжуйського Генеральні штати пропонують суверенітет над державою Генріху III, королю Франції та Єлизаветі I, королеві Англії, але отримують відмову.

1588 р. – Генеральні штати північних провінцій відмовляються шукати нового суверена і беруть владу в свої руки. Це дата фактичного народження Республіки Об'єднаних провінцій.

2 липня 1600 р. – перемога військ Об'єднаних провінцій на чолі з Моріцем Нассауським над іспанськими військами при Нйвпорті.

1602 р. – заснування нідерландської Ост-Індської кампанії.

9 квітня 1609 р. – підписання Дванадцятирічного перемир'я між Нідерландами та Іспанією, за яким Об'єднані провінції де-факто були визнані незалежною державою.

1619 р. – кальвіністський генеральний синод в Дордрехті, засудження армініанства як ересі.

13 травня 1619 р. – страта великого пенсіонарія Голландії Йохана ван Олденбарневелта.

1621 р. – заснування нідерландської Вест-Індської торгової кампанії.

1621 р. – відновлення військових дій з Іспанією, фактично вступ Нідерландів до Тридцятирічної війни в Європі.

1625 р. – іспанськими військами захоплено місто Бреда.



Ілюстрація: Дієго Веласкес, Здача Бреди, 1635 р., Прадо

1625 – 1647 рр. – статгаудер Голландії та ін. Фредерік Хендрік Оранський (1584 – 1647), молодший син Вільгельма Оранського.

1634 р. – введення принцями дома Оранських-Нассау спадкової посади статгаудера.

1642 – 1644 рр. – морська експедиція Абея Тасмана – відкриття Тасманії, Нової Зеландії та Нової Гвінеї.

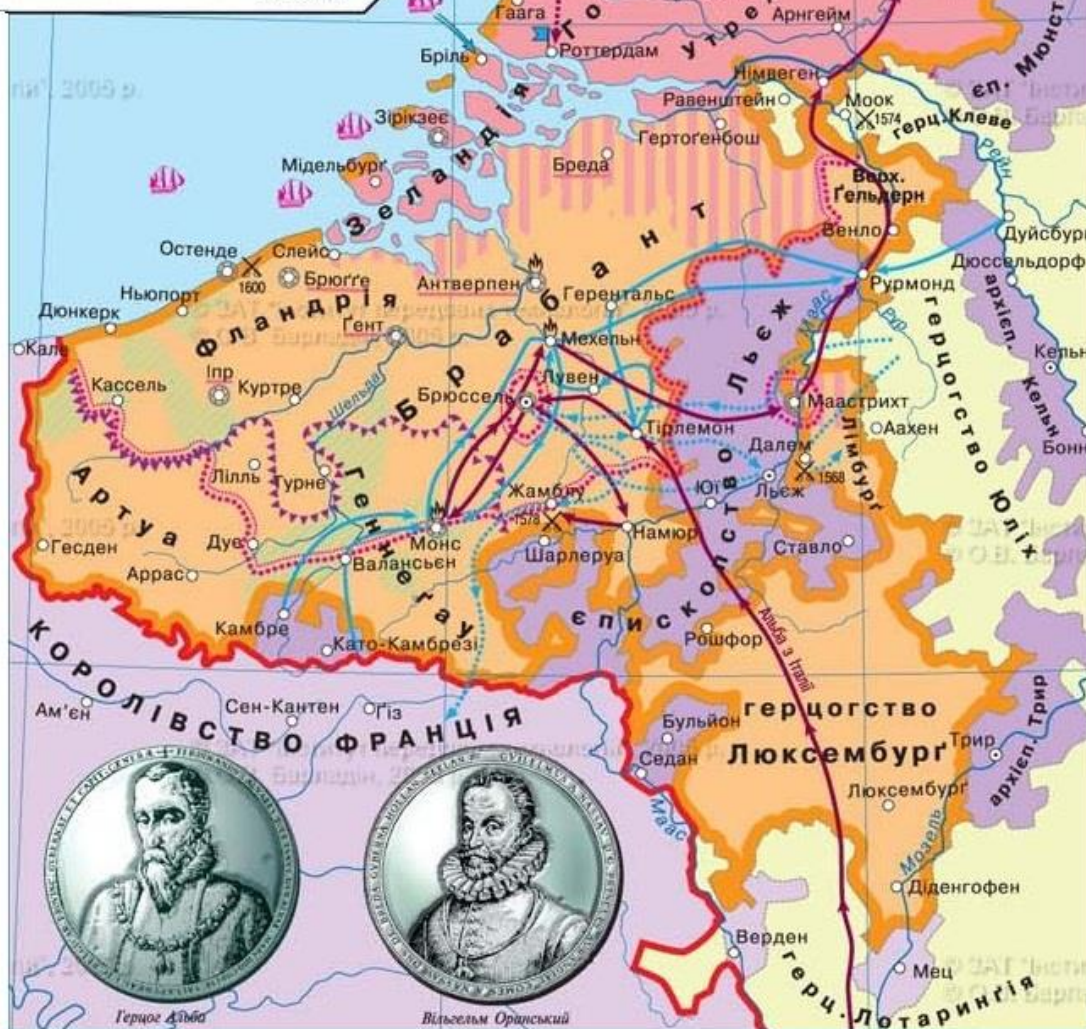
30 січня 1648 р. – Мюнстерський мир між Іспанією та Об'єднаними провінціями. Завершення Вісімдесятирічної війни. Остаточне визнання незалежності Північних Нідерландів.

24 жовтня 1648 р. – міжнародне визнання Республіки Об'єднаних провінцій за Вестфальським мирним договором, що завершив Тридцятирічну війну в Європі.

НІДЕРЛАНДИ у XVI – першій половині XVII ст. НІДЕРЛАНДСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1566–1609 рр.

- Кордон Священної Римської імперії
- Межа іспанських володінь у Нідерландах на 1566 р.
- Межа територій, охоплених повстанням іконоборців у 1566 р.
- Райони дій лісових гезів у 1567 – 1572 рр.
- Райони дій морських гезів
- Захоплення морськими гезами міста Бріль (1 квітня 1572 р.) – поштовх до повстання проти іспанців на півночі країни
- Міста, які першими почали повстання 1572 р.
- Походи Вільгельма Оранського
- 1568 р. — 1572 р.
- Походи герцога Альби (1567 – 1573 рр.)
- Облога міст іспанцями

- Міста, які було найбільш жорстоко пограбовано іспанськими вояками
- Межа територій, котрі увійшли до Арагської унії (6 січня 1579 р.)
- Території, об'єднані Утрехтською унією (23 січня 1579 р.); утворення держави "Сполучені провінції Нідерландів" (Голландія)
- Південнонідерландські міста, які прилучилися до Утрехтської унії у 1579 р.
- Території, які залишилися під владою Іспанії після 1609 р.
- Території, які перейшли до Сполучених провінцій Нідерландів у 1648 р.
- Церковні володіння
- Місця і роки найважливіших битв



Питання для самоконтролю

1. Нідерланди у складі Іспанської монархії. Початок правління Філіпа II.
2. Формування дворянської опозиції: принц Оранський та граф Егмонт. Союз дворян «Компроміс».
3. Іконоборчий рух в Нідерландах.
4. Режим герцога Альба та його значення для розгортання Нідерландської революції.
5. Політика принца Оранського та дворянської еміграції.
6. Партизанська боротьба гезів. Повстання в північних провінціях.
7. «Гентське замирення» та його значення.
8. Арраська та Утрехтська унії.
9. Становлення Республіки Об'єднаних провінцій.
10. Завершальний етап боротьби за незалежність Нідерландів.



*Прапор принца Оранського – нині державний стяг Нідерландів
(помаранчевий колір замінений на червоний)*

V. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

з теми «Тридцятирічна війна та створення нової геополітичної карти Європи»¹

1. Характер міжнародних відносин в другій половині XVI – на початку XVII ст. Загострення протиріч в Європі.
2. Активізація до боротьби двох таборів.
3. Періоди Тридцятирічної війни та їхня характеристика.
 - Чеський період (1618-1623 рр.);
 - Датський період (1625-1629 рр.);
 - Шведський період (1630- 1635 рр.);
 - Франко-шведський альянс та останній період війни (1635-1648 рр.).
4. Вестфальська та Мюнстерська мирні угоди.
5. Загальна оцінка Тридцятирічної війни.

Список рекомендованої літератури

1. Алексеев В. М. Тридцатилетняя война. –Л. :Учпедгиз,1961. – 183 с.
2. Веджвуд С. В. Тридцатилетняя война / пер. с англ. И. В. Лобанова. – М. : АСТ: Астрель: Полиграфиздат, 2012. – 571 с.
3. Ивонин Ю. Е. Становление европейской системы государств . Англия и Габсбурги на рубеже двух эпох. – Мн. : Изд-во Университетское, 1989. -197с.
4. История дипломатии./ под ред. В. А. Зорина, В. С. Семенова, С. Д. Сказкина, В. М. Хвостова. – Т.1. – М. : Госполитиздат,1959. – 896 с.
5. История Европы. – Т.3. – М.,1993. – С.431–442.

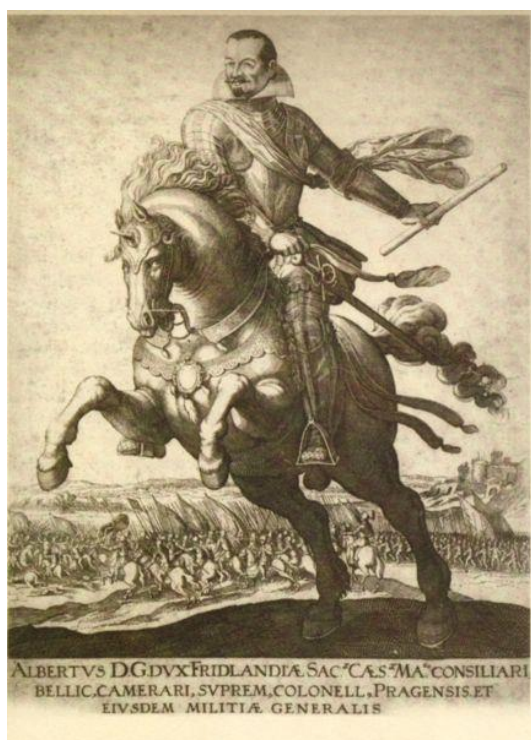
¹ Матеріали до практичного завдання публікуються за виданням: Немченко І. В., Кулачинський М. М. Методичний посібник з історії Німеччини XVI – першої половини XVII ст. для студентів історичного факультету. – Первомайськ-Одеса, 2003. – 56 с.

6. Поршнев Б. Ф. Тридцатилетняя война и вступление в неё Швеции и Московского государства. – М. : Наука, 1976. – 435 с.
7. Тешке Б. Миф о 1648 годе: класс, геополитика и создание современных международных отношений / пер. с англ. Д. Кралечкина. – М. : ГУ ВШЭ, 2011. – 416 с.
8. Форстен Г. В. Балтийский вопрос в XVI и XVII столетиях (1544–1648 гг.): в 2-х т. – Спб., 1893-1894.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

1. Валленштейн і його армія

Один з наказів Валленштейна. [26 грудня 1627 р.]



Альбрехт Валленштейн (1583-1635) – полководець імперії в епоху Тридцятирічної війни, великий землевласник Чехії, який мріяв про чеську корону. З початку Тридцятирічної війни і розгрому чехів під Білою горою (1620) скупив за безцінь безліч конфіскованих маєтків чеських дворян і став одним з найбагатших людей Чехії. Сформувавши велику найману армію, він розгромив протестантських князів і датського короля і захопив усе узбережжя Балтійського моря (1629).

Підозрюваний у честолюбних задумах імператором і католицькими князями, він був убитий найманими вбивцями 25 лютого 1635 р.

Ілюстрація: Альбрехт фон Валленштейн, гравюра 1625 р.

Полковникові фон Арнім

Ми довідалися з листа пана, якого роду наказ він хотів дістати від нас про утримання людей на квартирах в Померанії. Ми не можемо видати іншого розпорядження, крім наказу панові стежити за тим, щоб люди одержували акуратно своє місячне утримання, жили б на нього і ні в якому разі не вимагали б утримання від жителів. Деякі полки розгубили солдатів і не мають певного комплекту; тому нехай пан полковник дозволяє видавати повне утримання тільки полкам, що мають комплект, а недбалим офіцерам, які допустили до розладу свої роти і тим наповнили собі кишені, не видавати. Бо коли давати місячне утримання поганим однаково з тими, в яких роти комплектовані, то той, хто цілком заслуговує нагороди, буде ображений, а той, хто допустив зло, буде нагороджений. Тим то нехай пан рейтарам і кнехтам, які справді перебували в ротах, видає повне утримання, а в тих, які були відсутні, повинен бути зроблений відрахунок, в аркебузця 15 гульденів і в кірасира 15 гульденів на місяць.

Крім того, часто трапляється, що офіцери, одержуючи гроші для утримання солдатів, кладуть їх у кишені і прагнуть тим або іншим шляхом до того, щоб їжу, питво і фураж приставляли солдатам жителі, що нечесно і заслуговує найвищого покарання; у зв'язку із сказаним, нехай пан зверне увагу на те, щоб подібна річ ні в якому разі не сталася. Далі, через те, що жителі не завжди можуть мати при собі гроші, а тим часом повинні приставляти солдатам, то при першій же видачі утримання гроші повинні бути удержані і видані жителям.

Усе це пан полковник повинен передати 30 полкам, які перебувають під його командою, і тих, які чинитимуть всупереч наказові, суворо карати і зразу ж про це доповідати нам, і тоді ми з нещадною суворістю застосуємо до таких вищу міру покарання.

Потім нехай пан зробить розпорядження, щоб у всіх полках зразу ж був знищений зайвий обоз і багаж, були припинені розбої і грабунки; солдати, які будуть на них спіймані, однаково до якого б стану вони не належали, повинні бути покарані смертю; а офіцерів, -які допустили подібне, відставити від командування, взяти під арешт і зразу ж доповісти про те, що сталося, нам, бо ми вирішили карати як слід, щоб іншим це було уроком; було б справедливо й вищою мірою необхідно

припинити це зло. Прихильні до пана [який зобов'язаний подбати про виконання розпорядження], ми чекаємо, що він також твердо триматиметься наказу і винних справді каратиме.

*Дане в Ботишині 26 грудня 1627 р.
Альбрехт фон Г. Г., герцог Фріландський та ін. та ін.*

2. Розорення Німеччини під час Тридцятирічної війни (Список населених місць Германії, спалених і зруйнованих під час війни)



Документ шведського державного архіву в Стокгольмі. Список свідчить про те, що шведи, на яких протестантське населення дивилося як на визволителів, після смерті Густава Адольфа (1632) перетворилися в таких самих грабіжників, як і війська інших учасників спустошливої Тридцятирічної війни.

Ілюстрація: Якоб Хуфнагель, Портрет Густава II Адольфа Шведського, олія по дереву, 1624 р., Ліврусткаммарен, Стокгольм, Швеція

Тут ще не наведено майже неймовірної кількості спалених міст і сіл у Мушау, Ліфляндії, Литві, Прусії і Польщі, не кажучи вже про ті багато тисяч монастирів, панських маєтків і дворянських садиб у Німеччині й у всіх місцях, де вони (шведи) провадили війну, що їх вони в полум'ї відіслали на небо. Справедливо, проте, похвалити їх за кмітливість, з якою вони, щоб дати користь своїй державі, спалили і зруйнували, скільки могли, багато (майже всі) всякого роду залізних, дротяних і ливарних заводів, а також рудних копалень.

Так, у Геттінгені і Госларі близько 100 залізних, мідних і латунних копалень, у Вірнінгероді, у Гейлфгенроді, Гарці; також усі

металічні заводи в Мейнських горах, як ось: у Марієнсбергу, Анненбергу, Цвіккау. Всі металічні заводи і ремісничі підприємства зруйновані і спалені у Верхнелужицьких горах: у Баудсені, Цітау, Герліці. Крім того, в Сілезьких горах біля Богемії, саме: у Гульдтбергу, Шмідебергу, Іпвейнці, Яуері, Ягерндорфі, Троппау, Лослау зруйновано багато тисяч всякого роду металічних заводів і ремісничих підприємств. Люди, особливо з богемських Мідних і Срібних гір, у величезній кількості перевезені до Швеції, так що коли б їх зібрати докупи, їх виявилося б так надмірно багато, що будь усі шведські гори з чистої міді, і то цих бідних людей для роботи в них було б більш, ніж досить.

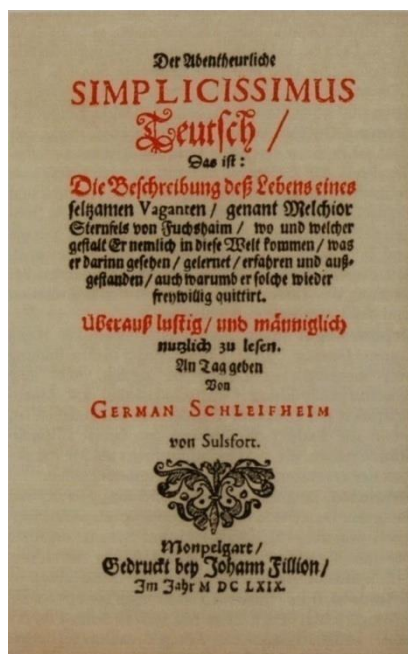
Але коли вони (шведи) завдали таким способом дорогій Німеччині непоправної шкоди, то тим самим вони значно поліпшили стан своєї держави; проте благочестиві слова Густава [Адольфа] зовсім не узгоджуються з цими їх ділами.

Коли б було можна, то значно справедливіше було б у зв'язку з такою величезною шкодою, яка зображена вище, вимагати винагороди від шведів, ніж заохочувати їх у їх несправедливій жадобі до такої великої кількості мільйонів, які йдуть на утримання їх армій. Шкода, завдана шведською державою Німеччині, а також майже незліченні суми грошей, стягнутих їх тиранічною контрибуцією, ніколи не відшкодуються. Навіть коли б потім зважити і продати всю шведську державу і вичерпати їх залізні й мідні гори.

Список міст, замків і сіл, з яких більша частина спалена шведами, а решта була спалена і зруйнована почасти з їх вини, а почасти іншими, наведено нижче.

	Монастирів	Міст	Сіл
у Померанії, Мекленбурзі і Гольштинії	203	307	2041
у Бранденбургській марці	48	60	5000
у Мейсені	96	155	1386
у Селезії	118	36	1025
у Моравії	63	22	333
у Богемії	215	80	813

у Австрії	51	23	313
у Пфальці	109	106	807
у Франконії	44	26	313
у Фохтландії і Тюрингії	68	41	409
у єпископствах Галльському, Магдербургському, Гальберштадському, Гільдесгеймському	217	103	1105
Брауншвейг, Люнебург і єпископство Бременське	50	38	406
Єпископства Оснабрюкське, Мюнденське, Падеборське, Фульдське, Вельдське	213	304	1027
Вестфалія	119	97	1019
у архієпископствах Кельнському, Майнцькому і Трірському	327	205	2033
у єпископстві Вюрцбургському	15	10	80
біля Лімбурга	20	16	200
Усього	1976	1629	18310



3. Звірства під час Тридцятирічної війни (З сучасного німецького опису)

Уривок з роману німецького письменника XVII ст. Гріммельсгаузен «Сімпліціссімус» (1688). Герой роману Ейленшпігель – описує розгром села, в якому він жив. Солдати напали на будинок Ейленшпігеля...

... Потім кожний солдат зайнявся своїм ділом, і були наслідком цих діл загибель і розорення. Одні займалися тим, що різали, варили і смажили, так що було схоже на готування до бенкету. Інші ламали і громили будинок зверху і знизу, неначе шукали таємної комори, в якій сподівалися знайти золоте руно Колхіди. Треті складали сукно, одяг і хатні речі в

тюки, нібито зібралися везти їх на ринок. А те, що не могли забрати з собою, було розламане і розбите. Інші рилися шпагами в сіні і соломі, нібито не досить перекололи ними свиней і овець. Інші випускали пух з перин і набивали їх салом або напаковували туди тверде м'ясо і всяку всячину, нібито так м'якше було спати. Деякі вибивали двері й вікна, наче бажаючи проголосити вічне літо. Мідний і олов'яний посуд били один об одного, а потім теж ув'язували в тюки в зігнутому і зіпсованому вигляді. Ліжка, столи, стільці, лави пішли на топку, хоч у дворі лежало скільки завгодно дров. Миски і тарілки були розбиті, чи тому, що вони вважали за краще їсти смажене, а не варене, чи тому, що вони розраховували пообідати тут один тільки раз. Нашу служницю потягли на стайню і так з нею поводитися, що вона більше не одужала; розповідати навіть соромно. Слугу зв'язали, розклавши на землі, вставили йому в рот розпирку і влили в горло ціле відро гнойової рідини. Це вони називали шведським питвом... Одного з захоплених селян вони посадили в пічку і підсмажували його ззаду. Другому обв'язали голову мотузом і так закрутили її з допомогою дерев'яної цурки, що у того кров бризнула з очей, носа і горла. Словом, кожний вигадував своє катування для селян; жодний не уникнув мук... Батька мого посадили до вогню, скрутили його так, що він не міг поворухнути ні ногою, ні рукою, намочили йому босі підшви розведеною сіллю і примусили нашу стару козу лизати їх. Лоскіт був, очевидно, такий, що він ледве не лопнув від сміху. Серед цього божевільного сміху він признався, куди сховав гроші... Про захоплення жінок і дівчат не можу розповісти нічого, тому що мені не було видно, що робили з ними солдати, які їх оточували...

4. Вестфальський мир. Мирний договір імператорсько-шведський або Оснабрюкський [24 жовтня 1648 р.]

Вестфальський мир 1648 р. – система мирних договорів, укладена після завершення Тридцятилітньої війни. Складається з двох міжнародних договорів, підписаних 24 жовтня в містах Вестфалії (Німеччина): договору імператора Священної Римської імперії германської нації з союзниками, з одного боку, і Швецією з її союзниками – з другого, в м. Оснабрюк; договору імператора з союзниками, з одного боку, і Францією – з другого, в м. Мюнстер.

Постанови Вестфальського миру стосувалися територіальних змін, релігійних відносин і політичного устрою Священної Римської імперії. Згідно з Вестфальським миром, Франція одержала володіння Габсбургів у Верхньому та Нижньому Ельзасі і підтвердила свій суверенітет над лотаринзькими єпископствами Мец, Туль і Верден. Швеція одержала від імперії, окрім контрибуції в 5 млн талерів, о-в Рюген (нині Німеччина), частину Померанії і архієпископство Бремен. У її володіннях опинилися найважливіші порти Балтійського та Північного морів. Крім того, Швеція як володар німецьких князівств стала членом імперії з правом посилати своїх депутатів на імперські сейми. Держави-переможниці були оголошені головними гарантами виконання Вестфальського миру, а їхні союзники – німецькі князівства Бранденбург, Мекленбург-Шверін, Брауншвейг-Люнебург – розширили свої володіння за рахунок секуляризованих єпископств і монастирів.

У релігійній сфері Вестфальський мир прирівняв у правах на території Німеччини кальвіністів із католиками і лютеранами, узаконив секуляризацію церковних земель, здійснену до 1624 р., але позбавив німецьких князів права визначати релігійну належність підданих.

Вестфальський мир юридично закріпив політичну роздробленість Німеччини. Перемога у Тридцятилітній війні антигабсбурзької коаліції зірвала спробу створення світової «християнської» імперії під егідою Габсбургів, їх плани придушення

реформаційного руху та підкорення Республіки Сполучених провінцій (нині Нідерланди). На тривалий час Франція забезпечила собі домінуючі позиції у Західній Європі.

(Джерело: Щербак В. О. Вестфальський мир 1648 р. // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1 : А–В. – С. 496.)

1. Нехай буде християнський, загальний і вічний мир та справжня й щира дружба між священною імператорською величністю, австрійським домом і всіма його союзниками та прихильниками, їх спадкоємцями і наступниками і насамперед – католицьким королем, курфюрстами і чинами імперії, з одного боку, та священною королівською величністю і королівством Шведським, усіма його союзниками і прихильниками, їх спадкоємцями і насамперед – християнішим королем і відповідними курфюрстами та чинами імперії – з другого боку, і нехай ця дружба зберігається і шанується настільки, щоб одна сторона виявляла другий шанс і користь, щоб відновилися міцні добросусідські відносини всіх частин і всієї Римської імперії з королівством Швеції та взаємно – королівства Швеції з Римською імперією, і щоб знову відродилися і розцвіли наука, мир і дружба.

Стаття II

Нехай буде з тієї і другої сторони вічне забуття і амністія всьому, що з початку цих заворушень, де б то не було і як би то не було, з тієї і другої сторони було взаємно зроблено ворожого...

Стаття IV. 2. Про Палатинат. Перш за все нарада в Оснабрюку і Мюнстері ухвалила з приводу Палатіната (Пфальца), щоб суперечка про це, яка вже довго велася, була розв'язана так.

3. Сан курфюрста пфальцьського надається баварському домові. Щодо баварського дому, сан курфюрста, який досі мали курфюрстви пфальцьські, з усіма регаліями, службами, привілеями, відзнаками і правами, що належать до цього сану, без винятку, а також весь Верхній Пфальц з графством..., з усіма їх приналежностями, регаліями і правами, які були досі, віднині належатимуть Максиміліанові,

пфальцграфові Рейнському, герцогові Баварському і його дітям та всій вільгельмінській лінії, поки в ній існуватимуть нащадки чоловічої статі.

5. *Встановлення восьмого курфюрста.* Щодо Пфальцського дому імператор ради суспільного спокою погодився, щоб у силу цієї угоди було встановлене восьме курфюрство на користь Карла Людовіка, пфальцграфа Рейнського, і його спадкоємців та родичів по чоловічій лінії Рудольфевій, згідно з законом про спадкоємство, викладеним у Золотій буллі.

6. *Курфюрстові Пфальцському повертається Пфальц.* Потім відновлюється весь Нижній Пфальц з усіма окремими церковними і світськими володіннями, правами та привілеями, якими користувалися курфюрсти і государі пфальцські до богемських заворушень...

9. *Про повернення Пфальцу курфюрстського сану.* Коли ж станеться, що у вільгельмінській лінії зовсім не буде чоловіків, тоді як палатінська існуватиме, то не тільки Верхній Пфальц, але і сан курфюрста, який належав герцогам Баварським, буде повернутий представникам палатінської лінії, які залишилися, і тоді восьме курфюрство буде знищене.

Стаття V. 1. Затвердження Пассауського договору і релігійного миру. Після того як у 1542 р. були розпочаті переговори в Пассау і в 1555 р. настав релігійний мир, який був затверджений у 1556 р. в Аугсбургу, а потім у різних сеймах Священної римської імперії, він вважатиметься чинним і свято й непорушно додержуватиметься в усіх своїх пунктах, встановлених і сформульованих з одностайної згоди імператора, курфюрстів, князів і чинів, які належать до тієї й другої релігії...

15. *Духовні особи, які змінюють релігію, повинні втратити свої права.* Якщо католицький архієпископ, прелат або особа аугсбурзького сповідання, яку обрали, або бажають бачити обраною архієпископом, прелатом одноосібно або ж з деякими з капітулу, або з усім капітулом, а також якщо інші духовні особи в майбутньому змінять релігію, то вони негайно будуть позбавлені своїх прав, але без позбавлення честі та доброго імені, і повинні будуть відмовитись від своїх звичайних і

виняткових зборів та доходів; від капітулу або від того, хто на те має право, залежатиме обрати або просити про призначення іншої особи тієї релігії, до якої в силу цієї угоди належить даний бенефіцій...

35. Ніхто не підпадатиме презирству з приводу релігії, але в тому й другому випадку матимуть рівні права.

36. Тим, хто емігрує з релігійних причин, буде надане право повного розпорядження їх майном. Якщо ж хто з підданих у 1624 р. не визнавав публічним або приватним способом своєї релігії або ж хто змінить релігію після опублікування миру і добровільно побажає емігрувати, або ж це буде наказано місцевим государем, то йому буде дано свободу виїхати, взявши з собою майно або продавши його...

Стаття VII. 1. Протестантам надаються щодо віросповідання й інші права, однакові з правами інших чинів і підданих.

2. Але, крім вищезгаданих віросповідань, ніяких інших не прийматимуть або терпітимуть у Священній римській імперії.

Стаття VIII. 2. *Про право голосування чинів імперії на зборах з приводу державних справ.* Нехай вони користуються незаперечним правом голосу в усіх нарадах щодо справ імперії, особливо коли вноситимуться або обговорюватимуться закони, оголошуватиметься війна, визначатимуться податки, встановлюватиметься набір або утримання солдатів, обговорюватиметься питання про побудову державою нових укріплень у володіннях чинів, або ж про посилення гарнізону старих укріплень, коли справа йтиме про укладення миру або договору, або ж обговорюватимуться інші справи цього роду, і надалі ніколи ніщо з цього або подібного не буде зроблене або допущене без вільного голосування і згоди зборів усіх чинів імперії. Хоч окремим першим чинам завжди буде надано свободу укласти один з одним і з іноземцями договори для власного свого захисту і безпеки, проте для того, щоб подібні договори не були спрямовані проти імператора, імперії і громадського миру та особливо проти цього договору, вони непорушною присягою заявлять, що кожний кориться імператорові й імперії.

Стаття VIII. 3. *Про імперські сейми.* Імперський сейм відбудеться протягом шести місяців з часу ратифікації миру, а потім

кожного разу...., коли зустрінеться необхідність. На найближчому сеймі будуть виправлені... дефекти... в обранні римських королів..., у способі і порядку оголошення імперської опали тому або іншому чинові...

Стаття X. 1. Про задоволення Швеції. Далі, через те що найсвітліша королева Швеції зажадала собі задоволення за повернення зайнятих під час цієї війни місць для відновлення в імперії громадського миру, то було визнано за пристойне, щоб його імператорська величність за угодою курфюрстів ... уступив найсвітлішій королеві і майбутнім її спадкоємцям і наступникам, королів і королівству Швеції навіки на повному праві і в незалежний від імперії феодал такі області :

X, 2. Уступка західної Померанії та острова Ругії.

X, 6. Вісмар уступається у вічний феодал Швеції.

X, 7. Так само архієпископство і єпископство Бременське і Верденське .

X, 9. В інтересах вищеназваних... областей ... імператор та імперія обирають найсвітлішу королеву і спадкоємців королівства Швеції, як безпосередній чин імперії, щоб на імперських сеймах королева або король Швеції значилися серед інших чинів імперії під титулом герцога Бременського, Верденського і Померанського, князя Ругії і государя Вісмарського.

Для засідання на імперських сеймах їм призначається п'яте місце на світській лаві в колегії князів... .

Стаття XI. 1. Про задоволення Бранденбурга. Так само для відповідної винагороди курфюрста Бранденбурзького, государя Фрідріха-Вільгельма, бо для успіху загального миру він позбавляється своїх прав у західній Померанії і Ругії з прилеглими областями та місцевостями, належить подбати про те, щоб йому і його нащадкам і наступникам, спадкоємцям і родичам по чоловічій лінії, і першим маркграфам Христіанові Вільгельму, раніше правителю Магдебурзького архієпископства, а також Христіанові Кульмбахському та Альбертові Ансбахському та їх наступникам і спадкоємцям по чоловічій лінії, тільки не буде складений та укладений

мир з другим королівством і чинами імперії, його священною імператорською величністю за згодою особливо зацікавлених чинів імперії було передане у вічний і незалежний фео́д єпископство Гальберштадське з усіма правами, привілеями, територіями і світськими та церковними володіннями, хоч би як вони називалися...

XI. 4. Тому государеві курфюрсту і його наступникам зверх названого передається єпископство Мюнденське з усіма правами...

5. Названому государеві курфюрсту і його наступникам імператором та імперією віддається у вічний фео́д єпископство Камінське.

6. Так само государеві курфюрстові подається надія на архієпископство Магдебурзьке.

5. Мирний договір імператорсько-французький або Мюнстерський



Ілюстрація: Герард Терборх, Підписання Миру в Мюнстері 15 травня 1648 р., олія, 1648 р., Державний музей Амстердаму, Нідерланди

Стаття 69. Для ще більшого зміцнення миру і дружби між імператором та християннішим

королем і кращого забезпечення громадської безпеки за згодою ради і волі курфюрстів, князів і чинів імперії для блага миру ухвалено...

Стаття 70. Французькому королівству уступається єпископства Metz, Туль і Верден.

Стаття 73. Імператор за себе і за весь найсвітліший австрійський дім та імперію відмовляється від усіх прав, власності, влади, володіння і права на суд, які досі належали йому, імперії та австрійському домові

в місті Брейзах, у ландграфстві Верхнього і Нижнього Ельзасу, Сундгау і провінціальній окрузі десяти імперських міст, розташованих в Ельзасі, а саме: Гегенау, Кольмар, Шлетштадт, Вейсенбург, Ландау, Обергнейм, Россгейм, Мюнстер у долині св. Григорія, Кайзерсберг, Тюрінген і всі села та інші права, які залежать від названої округи, і все це і зокрема передає християннішому королю і королівству Франції, а також назване місто Брейзах з сеньйоріями Гохштадт, Нідерімзінг, Гартен і Ахаррен, що належать до міської общини з усією територією і областю бана, на яку він поширювався здавна, але із збереженням за цим містом привілеїв і імунітетів, досі одержаних від австрійського дому.

Стаття 74. Імперія не повинна більш претендувати ні на яке право в Ельзасі і Сундгау. Також назване ландграфство Верхнього і Нижнього Ельзаса і Сундгау та провінціальна округа десяти названих міст і залежні місцевості, так само всі васали, залежні, піддані, міста, фортеці, вілли, замки, ліси, гаї, золоті, срібні й інші рудники, ріки, струмки, пасовиська і всі права, регалії та все, що до цього належить, без усяких застережень, з усякого роду юрисдикцією, суверенітетом і верховною владою повинні належати навіки християннішому королю і короні Франції та вважатися такими, що входять до складу названої корони, без заперечення з боку імператора, імперії, австрійського дому або кого б то не було, – таким чином, щоб взагалі ні імператор, ні інший государ з австрійського дому ніколи не заявляв домагань на яке б то не було право або владу у вищеназваних місцях, які розташовані за Рейном...

Стаття 85. Християнніший король поверне австрійському домові в особі вищезгаданого государя ерцгерцога Фердинанда Карла, першого сина покійного ерцгерцога Леопольда, чотири лісові общини Рейнфельден, Зекінген, Лауфенбург, Вальдсгут,..., також графство Гаунштейн, Чорний ліс і весь Верхній та Нижній Брейсгау і розташовані в ньому населені місця, що належать за стародавнім правом до австрійського дому.

Також весь Ортенау з імперськими містами Оффенбургом, Гегенбахом і Целлою в Гаммерсбаху...

Торгівля і зносини між жителями обох берегів Рейна і прилеглих провінцій повинні бути вільні, і насамперед повинне бути вільним плавання по Рейну...

Хронологічна таблиця

23 травня 1618 р. – Празька дефенестрація. Опозиційно налаштовані протестантські чеські дворяни на чолі з графом Генріхом Турном викинули з вікон Чеської Канцелярії королівських намісників графа Вільяма Славату, Ярослава Мартиницю і їхнього секретаря Фабриція. Ця подія вважається початком Тридцятирічної війни.

28 вересня 1618 р. – чеські повстанці запропонували корону Чехії лідеру Євангельської унії Фрідріху V, курфюрсту Пфальцському (1596 – 1632), зятю англійського короля Якова I.

28 серпня 1619 р. – Фердинанд Габсбург (1578 – 1637), герцог Штірії та Каринтії і на той момент король Чехії та Угорщини, палкий католик та вихованець єзуїтів, обраний імператором Священної Римської імперії по смерті свого бездітного двоюрідного брата імператора Матвія.

4 листопада 1619 р. – Фрідріх Пфальцський був коронований як король Чехії.

3 липня 1620 р. – Ульмський договір між Євангельською унією та Католицькою лігою за посередництва французьких дипломатів. Католицька ліга давала гарантії ненападу на князів Унії, в той час як останні оголосили про свій нейтралітет у конфлікті між імператором та Фрідріхом Пфальцським.

8 листопада 1620 р. – битва на Білій Горі. Нищівна поразка чеських повстанців. Початок масового терору в Чехії.

13 листопада 1620 р. – імперські війська перейшли кордон Пфальцу. Фрідріх V відмовився від чеської корони.

6 травня 1622 р. – битва при Вімпфені, в якій сили Священної Римської імперії та Католицької ліги під командуванням Іоанна Церкласа Тіллі та Гонсало Фернандеса де Кордоба отримали

перемогу над протестантськими силами Георга Фрідріха Баден-Дурлахського.

23 лютого 1623 р. – Фрідріх Пфальцський позбавлений титулів, володінь та відправлений з родиною у вигнання.

6 серпня 1623 р. – нищівна поразка протестантської армії Христіана Брауншейгського в битві при Штадтлоні від сил фельдмаршала Тіллі.

27 серпня 1626 р. – у битві при Луттері армія Тіллі нанесла поразку армії датського короля Христіана IV, який вступив у війну на боці протестантів.

6 березня 1629 р. – Едикт про реституцію – указ, виданий імператором Фердинандом II. Спроба відновити релігійні та територіальні постанови Аугсбурзького миру.

17 вересня 1631 р. – битва під Брейтенфельдом. Одна з головних битв Тридцятирічної війни. Завершилася поразкою католицької армії Тіллі. Перемогу отримали протестантські війська на чолі зі шведським королем Густавом II Адольфом.

16 листопада 1632 р. – битва під Лютценом. Одна з найбільших битв Тридцятирічної війни між шведськими військами Густава II Адольфа та габсбурзькими частинами на чолі з Альбрехтом Валленштейном. Не дивлячись на смертельне поранення короля, шведська армія здобула рішучу перемогу.

6 вересня 1634 р. – битва під Ньордлінгом. Привела до остаточної втрати Швецією гегемонії в Німеччині, нового посилення позиції Габсбургів та вступу у війну на боці протестантів католицької Франції.

30 травня 1635 р. – Празький мир, підписаний між імператором Фердинандом II та протестантськими князями імперії. За його умовами передбачалося анулювання Едикту про реституцію і повернення до Аугсбурзького миру. Окрім того, було домовлено про об'єднання армії імператора і армій німецьких князів в армію Священної Римської Імперії. Накладалась заборона на утворення коаліцій між князями і був легалізований кальвінізм. Принцип *cuius regio, eius religio* (чия влада, того і віра) був встановлений в межах Імперії. В обмін на релігійні

поступки Фердинанд отримав альянс лютеранських принців як допомогу в боротьбі проти шведського втручання, так і проти очікуваного втручання Франції. Фактично Празький мир завершив громадянську і релігійну війну в рамках Священної Римської Імперії, далі Тридцятирічна війна продовжувалась як боротьба проти домінування Габсбургів у Європі.

15 лютого 1637 р. – після смерті батька імператором Священної Римської імперії стає Фердинанд III Габсбург.

23 жовтня 1642 р. – Друга битва під Брайтенфельдом, чи Перша битва під Лейпцигом. Шведський полководець граф Леннарт Торстенссон завдав нищівної поразки воєначальникам Священної Римської імперії ерцгерцогу Леопольду та фельдмаршалу Оттавіо Пікколоміні. В результаті цього бою шведи зайняли Лейпциг.

19 травня 1643 р. – битва під Рокруа між французькими військами Людовіка II де Бурбона, герцога Енгієнського (в майбутньому Великий Конде) та іспанською армією Франсіско де Мело. Завершилася повною поразкою іспанської армії.

6 березня 1645 р. – битва біля Янкова, одна з найбільш кровопролитних битв Тридцятирічної війни. Закінчилася перемогою Торстенссона над імперськими військами.

3 серпня 1645 р. – перемога французької армії під командуванням маршала Тюренна та герцога д'Енгієна над фельдмаршалом бароном фон Мерсі в битві під Алерхаймом (чи Другій битві під Ньордлінгом).

30 січня 1648 р. – Мюнстерський мир між Іспанією та Нідерландами. Кінець Вісімдесятирічної війни за незалежність Нідерландів.

15 травня 1648 р. – ратифікація Мюнстерського миру. Цей договір вважається частиною Вестфальської мирної системи.

20 серпня 1648 р. – бій під Лансом. Завершальна битва Тридцятирічної війни. Перемога французької армії принца Конде над іспанською армією ерцгерцога Леопольда.

24 жовтня 1648 р. – одночасно в Оснабрюці (між імперією та Швецією) і в Мюнстері (між імперією та Францією) підписано мирні

угоди, які увійшли в історію під назвою Вестфальський мир. Завершення Тридцятирічної війни. Формування основ Вестфальської мирної системи, що проіснувала в Європі до початку XIX ст. та була замінена Віденською системою.



*Бартоломеус ван дер Гелст та Ян Вос, Святкування миру в Мюнстері,
18 червня 1648 р., Державний музей Амстердаму, Нідерланди*

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антологія мирової правової думки. Т. 2.: Європа V – XVII вв. – М. : Мисль, 1999. – 829 с.
2. Баткін Л. М. Італійське Відродження: проблеми і люди. – М. : РГГУ, 1995. – С. 345 – 363.
3. Вульфійус А. Г. Проблеми духовного розвитку. Гуманізм, реформація, католицька реформа. – Петербург : Наука і школа, 1922. – 168 с.
4. Гінзбург К. Сыр і черви. Картина світу одного млинаря, жившого в XVI в. / пер. с італ. М. Л. Андрєєва, М. Н. Архангельського. – М. : РОССПЭН, 2000. – 272 с.
5. Духовні вправи святого Ігнатія Лойоли [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://www.s.oleh-sj.com/> (01.11.2018)
6. Історія Іспанії. Т. 1. С древніших часів до кінця XVII століття / отв. ред. В. А. Ведюшкін, Г. А. Попова. – М. : Индрик, 2012. – 724 с.
7. Лойола І. Заповіт Прочанина [Електронне джерело] / Пер. Андрія Маслюха. – Режим доступу: <https://andriymasliukh.wordpress.com/translations/loyola/> (01.11.2018)
8. «Magna charta» (булла Римського Папи Павла III) // Орден ієзуїтів: правда і вигадка / сост. А. Лактионов. – М.: АСТ, 2004. – С. 531 – 534.
9. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець / Пер. з італ. А. Перепадя, передм. А. Бичко. – Харків : Фоліо, 2007. – 511 с.
10. Макиавеллі Н. Избранные сочинения: Пер. с ит. / Вступит. стаття К. Долгова; Сост. Р. Хлодовського; Коментар. М. Андрєєва і Р. Хлодовського. – М. : Худ. лит., 1982. – С. 379 – 452.
11. Немченко І. В., Кулачинський М. М. Методичний посібник з історії Німеччини XVI – першої половини XVII ст. для студентів історичного факультету. – Первомайськ-Одеса, 2003. – 56 с.

12. Немченко И. В. Язык средневековья. Русско-украинско-английский толковый словарь средневековой терминологии / И. В. Немченко. – Одесса : Астропринт, 2001. – 288 с.
13. Папа Пий V. Булла «Quo primum tempore» [Електронне джерело] // Покров. Альманах російських католиків. – № 6. – 2000. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info> (11.10.2017)
14. Положення про навчальні видання в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова / укладач Нікола Л.В. – Одеса, 2019. – 26 с.
15. Ранке Л. Римские папы: их церковь и государство в XVI – XVII ст.: В 2-х т. / пер с нем. – Т. 1. С.-Петербург, 1869. – С. 118.
16. Себайн Дж. Г., Торсон Т. Д. Історія політичної думки. – К., 1997. – С. 304 – 322.
17. Співбесіда перших отців [Електронне джерело] // Символ. – № 26. – 1991. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info> (11.10.2017).
18. Шатохина-Мордвинцева Г. А. История Нидерландов: учеб. пособие для вузов. – М.: Дрофа, 2007. – С. 459 – 461.
19. Щербак В. О. Вестфальський мир 1648 р. // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1 : А–В. – С. 496.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**Немченко Ірина Вікторівна,
Чепіженко Вадим Віталійович**

**ІСТОРІЯ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ
ДОБИ ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
Частина III**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

(Українською та російською мовами)

В авторській редакції

+

На обкладинці: Флорентійська геральдична лілія

Підп. до друку 11.08.2019. Формат 60х84/16
Ум. друк. арк. 8,37. Тираж 50 пр.
Зам. № 1963

Видавець і виготовлювач
**Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова**

65082, Україна, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
Тел.: (048) 723 28 39, E-mail:druk@onu.edu.ua